

КАРСКАНОВА СВІТЛАНА

ПСИХОДІАГНОСТИКА
(ЧАСТИНА 2)

Навчальний посібник

УДК 159.9
К 21

Рецензенти:

Трибулькевич К. Г. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Миколаївського національного університету імені адмірала Макарова.

Астремська І. В. – доктор філософії в галузі соціальних та поведінкових наук, доцент кафедри психології Чорноморського державного університету імені Петра Могили

*Друкується за рішенням вченої ради
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
(протокол № 15 від 31 травня 2021 року)*

Карсканова С.

К 21 Психодіагностика (частина 2): навчальний посібник /
Світлана Вікторівна Карсканова. – Миколаїв. – Іліон, 2021. –
160 с.

ISBN 978-617-534-635-8

У посібнику представлені матеріали проведення діагностичного обстеження пізнавальної та особистісної сфери дітей та підлітків з нормою та порушенням розвитком. Посібник включає як теоретичний так і практичний матеріал щодо проєктивних методів діагностики, який стане в нагоді для підготовки до практичних, лабораторних робіт так і для самостійного вивчення матеріалу, у тому числі в дистанційному режимі навчання студентів. Видання може бути використаним викладачами, аспірантами та фахівцями-практиками – практичними психологами, соціальними педагогами, дефектологами.

УДК 159.9

ISBN 978-617-534-635-8

© Карсканова С. В., 2021

З М І С Т

В С Т У П	5
Розділ 1	
ДІАГНОСТИЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ.....	
Тема I	Процедура проведення діагностичного обстеження дітей та підлітків з порушеннями розвитку..... 9
Тема II	Принципи діагностичного обстеження дитини-логопата..... 12
Тема III	Психологічне вивчення дітей з порушеннями розвитку..... 16
Тема IV	Методики для діагностики порушень пізнавальної сфери дитини при аномальному розвитку..... 25
Розділ 2.	
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДИК У ПСИХОДІАГНОСТИЦІ ВІДНОСНОЇ НОРМИ ТА ПОРУШЕНОГО РОЗВИТКУ	
Тема V	Проективна діагностика: історія та основні 62

	положення.....	
Тема VI	Класифікація проєктивних методик за Л. Франком.....	65
Тема VII	Методика «Незакінчені речення»: порядок застосування та інтерпретація результатів	67
Тема VIII	Проективні методики дослідження особистості дитини.....	70
Тема IX	Ставлення дитини до однолітків.....	80
Тема X	Діагностика засобами проєктивних методик	92
Тема XI	Діагностика страхів.....	127

Розділ 3

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДІВ ПСИХОДІАГНОСТИКИ НА ПРАКТИЦІ (ОЧНО ТА ДИСТАНЦІЙНО)

Тема XII	Діагностика самооцінки.....	134
Тема XIII	Казки Луізи Дюсс: проєктивні тести для дітей...	151
	ВИСНОВКИ.....	166
	СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	168
	ГЛОСАРІЙ.....	172
	ДОДАТКИ.....	174

ВСТУП

Методичний посібник спрямований на ретельний добір матеріалу для психологічного дослідження практичним психологом, дефектологом дитини дітей з типовими порушеннями мовлення та з психофізичними порушеннями розвитку. Посібник включає теоретичний та практичний матеріал для дослідження пізнавальної та емоційно-вольової сфери дитини з ТПМ в тому числі засобами проєктивних методик.

З метою визначення правильної стратегії та технології навчання, виховання дітей з типовими порушеннями мовлення, і надання їм цілеспрямованої психологічної, педагогічної та медичної допомоги надзвичайно важливим є використання методик діагностики рівня та своєрідності їх розвитку, виявлення причин порушень і відхилень у розвитку.

Психологічне обстеження - це частина психолого-медико-педагогічного вивчення дитини. Кваліфікація відхилення розвитку і прогнозування рівня досягнень дитини з типовими порушеннями мовлення здійснюється на основі комплексного обстеження спеціалістів різних профілів.

Завдання психологічного вивчення полягає у розкритті сутності особливостей психічного розвитку особистості дитини з типовими порушеннями мовлення і засвоєнні нею соціокультурного досвіду.

Діагностика інтелекту в дітей з порушеннями мовлення одне із найскладніших завдань. Проблема діагностики інтелекту дітей з патологією мовлення є важливою. Можна зазначити, що тісний взаємозв'язок мовлення і мислення ускладнюється в процесі діагностики розрізнення труднощів розуміння вербальної інструкції до завдання, труднощів формулювання відповіді й власне несформованість вербально-логічних форм мислення.

Усе це часто зумовлює як гіпо-, так і гіпердіагностику інтелектуальної недостатності у дітей з порушеннями мовленнєвої сфери. Зручним виходом із такого складного становища є використання невербальних методик

дослідження інтелекту, або «тестів дії» А. Анастасі. Однак не можна не звернути увагу на те, що «тести дії» оцінюють лише деякі компоненти такого складного, комплексного явища як інтелект.

На думку видатного сучасного логопатолога О.М. Корнєва, з невербальних діагностичних методик у дітей з порушеннями мовлення найбільші прогностичні можливостями розкриває тест Кооса (або субтест АВМ-ТОІ8С - "Складання фігур з кубиків"). Чим вищі результати виконання цього завдання, тим ширшим виявляється когнітивний ресурс і сприятливішими прогностичні очікування.

У психології, спеціальній психології та логопсихології активно використовуються тести особистості, що поділяються на тести дії та ситуаційні тести. Особистісні характеристики також визначаються за допомогою тестів дії, або ситуаційних тестів, коли дитина з типовими порушеннями мовлення отримує завдання, мета якого для нього невідома. Найчастіше вони відтворюють щоденні ситуації. Такий підхід дав змогу виявляти кількісні показники різних особистісних характеристик, у тому числі й у ситуаціях підвищеної значущості. При цьому різко збільшується відповідальність спеціаліста за інтерпретацію отриманих результатів.

Різноманітні тести широко застосовуються в освіті, клінічній психології, спеціальній психології та у психологічному консультуванні. Подібними до тестів є завдання, сутність яких полягає в оцінюванні стану мовлення дітей, особливо, якщо вони відповідають таким критеріям, як надійність, валідність, наявність статистичної норми.

Тестові психологічні характеристики важливіші під час встановлення характеру співвідношення симптомів у синдромі визначення структури дефекту. Наприклад, загальна тривога (за шкалою Ж. Тейлор) і мовленнєва тривога (за шкалою Р. Еріксона) підвищені при заїканні та неврозах, але їх співвідношення буде протилежним за ступенем вираженості, що свідчить про різну структуру дефекту. При заїканні вираженішою буде мовленнєва тривога, а при неврозі - загальна.

Продукти діяльності, безперечно, не зводяться виключно до текстів, хоча для логопсихолога і логопеда вони представляють виключний інтерес. Як уже зазначалося, це можуть бути результати художньої, навчальної, трудової діяльності. У цьому разі предметом психологічного аналізу можуть стати матеріальні продукти тієї чи іншої діяльності дитини. Наприклад, аналіз малюнкових проєктивних методик, для яких передбачена доволі складна процедура інтерпретації різноманітних деталей — форми, ліній, композиції, розміру тощо. Найдоступнішими для спостереження серед предметів діяльності дитини, особливо дошкільного віку, є її особисті речі, зокрема, одяг, іграшки, навчальне приладдя. Те, як дитина з ними поводить, сприятиме глибшому розумінню її психічного стану і відповідно постановці психологічного діагнозу. Наприклад, одноманітність дій, наявність персеверацій, зануреність у себе, коли немає потреби у спілкуванні, незвичайне фантазування у малюнках, високий стиль мовлення тощо можуть свідчити про аутизацію й бути підставою для подальшого детальнішого обстеження.

Як же проводити психопатологічне обстеження, якщо дитина мовчить? У яких випадках це буває?

Якщо дитина 4-7 років, добре розуміючи звернену до неї мову, не може говорити (при зовнішньо нормальній будові мовного апарату) і спілкується за допомогою жестів або нечленороздільних звуків (моторна алалія), необхідно використовувати методи нейропсихологічної діагностики. У практичній діяльності нейропсихології використовується запропонований А. Р. Лурія метод синдромного аналізу або «батарея методів Лурії». Запропонований метод заснований на системному підході до аналізу порушень функції та якісному аналізі дефекту і являє собою набір спеціальних проб, що адресуються до різних пізнавальних процесів, довільних рухів та дій. За допомогою методу синдромного аналізу можна визначити наявність або відсутність мозкових дисфункцій у дітей із труднощами мовлення, розкрити механізми, що лежать в основі цих труднощів, і зрозуміти первинний дефект, який визначив їхнє виникнення.

Якщо дитина мовчить з упертості чи інших причин, то для ефективного патопсихологічного обстеження дітей важливо:

- встановити хороший контакт з дитиною, вміти зацікавити дитину завданнями, задати позитивно насичений емоційний тон;

- мати окреме приміщення, куди не заходили б під час експерименту сторонні, де не було б яскравих предметів, що відвертатимуть увагу, бажано, щоб якомога менше проникав шум;

- обстеження проводиться індивідуально; якщо дитині менше ніж шість років, то допускається присутність матері;

- не слід проводити обстеження, якщо дитина перевтомлена або, навпаки, сильно збуджена, якщо вона голодна чи тільки-що поїла, якщо вона нездужає, відчуває біль або інші види дискомфорту;

- за необхідності повторних обстежень бажано проводити їх в один і той самий час;

- якщо в дитини виникають труднощі, їй треба допомагати: це можна зробити у вигляді загальної стимуляції (підбадьорювання, похвала), організації діяльності, навідних запитань, прямої підказки, показу або навчання на матеріалі аналогічного завдання з наступним контролем за перенесенням способу дії.

Посібник включає як теоретичний так і практичний матеріал, який стане в нагоді для підготовки до практичних, лабораторних робіт так і для самостійного вивчення матеріалу, у тому числі в дистанційному режимі навчання.

Навчальний посібник спрямований на самостійну роботу студентів з предметів «Психологія», «Спеціальна психологія», «Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія», «Організація психологічної служби в закладах для дітей з порушеннями психофізичного розвитку» (Тема: Здійснення психологічного супроводу розвитку дітей.)

РОЗДІЛ 1

ДІАГНОСТИЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

Тема I

Процедура проведення діагностичного обстеження дітей та підлітків з порушеннями розвитку

I етап — скринінг.

На цьому етапі виявляється наявність відхилень у психофізичному розвитку дитини без точної кваліфікації й характеру їхньої глибини.

Завдання: своєчасне виявлення учнів із різними відхиленнями й розладами психічного розвитку в умовах масових освітніх установ, орієнтовне визначення спектра психолого-педагогічних проблем розвитку дитини, що дозволяє вирішувати проблеми, пов'язані з оцінюванням якості навчання й виховання дітей в освітній установі (виявляти недоліки виховно-освітнього процесу в конкретній освітній установі, а також недоліки тієї чи іншої програми навчання й виховання дітей).

II етап — диференціальна діагностика відхилень у розвитку.

Мета — визначити тип відхилення в розвитку. За його результатами визначається напрям навчання дитини, вид і програма освітньої установи.

Завдання:

- 1) розмежування ступенів розладу розумового, мовленнєвого й емоційного розвитку дитини;
- 2) виявлення первинного і вторинного розладів і системний аналіз їхньої структури;
- 3) оцінювання відхилень психічного розвитку в разі розладів зору, слуху, опорно-рухового апарату.

III етап — феноменологічний.

Його мета — виявлення індивідуальних особливостей дитини, тобто тих характеристик пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, працездатності, особистості, які властиві лише конкретній дитині й мають ураховуватися в подальшій роботі з нею.

Завдання:

- 1) виявлення індивідуальних психолого-педагогічних особливостей дитини;
- 2) розроблення індивідуальних коригувальних програм розвитку й навчання;
- 3) визначення умов виховання дитини, специфіки внутрішньо-сімейних взаємин;
- 4) допомога в ситуаціях утруднень у навчанні;
- 5) професійне консультування і професійна орієнтація підлітків;
- 6) розв'язання проблем соціально-емоційного плану.

Програма обстеження психічного розвитку дитини

Психологічне обстеження дитини передбачає:

- виявлення особливостей її психічного розвитку;
- встановлення порушень психічного розвитку;
- визначення особистісних порушень поведінки, системи відносин до навчальної діяльності і самому собі;
- виявлення збережених, потенційних і компенсаторних можливостей дитини;
- встановлення відношення до норм поведінки і ціннісних орієнтацій, відмінностей у ставленні до товаришів;
- визначення оптимальних умов навчання, розвитку, соціальної адаптації.

Схема обстеження

I. Загальні відомості про дитину і його сім'ї

Прізвище, ім'я, по батькові дитини.

Рік народження (вік)

Відвідування групи дитячого саду або класу школи

II. Особливості психічного розвитку дитини

1. Особливості уваги дитини.

Стійкість, концентрація, розподіл, переключення. Відволікання і коливання уваги. Неуважність та її причини. Увага і працездатність.

2. Особливості сприйняття і спостережень.

Запам'ятовування (темп, обсяг), зберігання (міцність, тривалість), впізнавання (відомого в новому). Відтворення: відтворюючий, пізнають, що полегшує (повнота, точність, послідовність). Забування (часткове, глибоке, ситуативне).

3. Вид пам'яті (зорова, слухова, моторна, змішана). Рівні пам'яті (механічна, смислова, логічна). Порушення пам'яті.

4. Особливості мислення.

Перебіг розумового процесу. Стан темпу, активності, послідовності, доказовості і критичності судження. Встановлення причинно-наслідкових залежностей і функціональних зв'язків. Труднощі в протіканні розумових операцій (аналізу, синтезу, аналогії, порівняння, абстракції, узагальнення, класифікації). Труднощі в побудові узагальнень, висновків.

Особливості засвоєння понять (диференційованість, підміна понять, виділення істотних ознак, формування визначень).

Стан видів розумової діяльності: наочно-дієве, наочно-образне, понятійне мислення. Творче і репродуктивне мислення. Порушення мислення.

III. Обстеження особистісних особливостей

1. Особливості почуттів, емоцій, волі.

Перебіг емоційного процесу. Порушення емоцій, схильність до афективний спалахів, депресії, емоційної неадекватності. Порушення вищих почуттів.

Перебіг вольового процесу. Співвідношення емоцій і волі. Порушення у розвитку волі, впертість, легка сугестивність, податливість, капризи, негативізм, імпульсивність, розв'язність.

2. Особистість і поведінка.

Інтереси, потреби, ідеали, переконання особистості. Позиція особистості.

Характер у системі взаємовідносин особистості. Порушення в спілкуванні особистості. Порушення в поведінці та особистості: замкнутість, аутизм, самолюбство, надмірна образливість, егоїзм. Завищений рівень домагань. Грубі порушення у спілкуванні та поведінці.

3. Діяльність особистості.

Розвиток потенційних можливостей у діяльності. Сензитивність вікових періодів і провідний вид діяльності.

Мотиви різних видів діяльності: ігрової, навчальної, трудової.

Порушення працездатності, відносин до діяльності, стомлюваність.

Тема II

Принципи діагностичного обстеження

дитини-логопата

-утримання єдиної просторової позиції психолога і дитини («очі в очі»), що забезпечується відсутністю домінування дорослого, формуванням позиції спілкування «на рівних». Для організації такої позиції у дитячому просторі використовують дитячі стільці, столи та ін.;

- надання первинного вибору сфери діяльності (гра, малюнок, спілкування та ін.) дитині, що забезпечується створення поля можливостей для дитини;

- чергування сфер діяльності, що забезпечується зміною діяльності, на основі якої можуть бути побудовані різні психодіагностичні методики (спілкування-конструювання-рух-малювання);

- регламентація часу. Час психодіагностичного обстеження дитини дошкільного віку складає 30-60 хв. у залежності від віку дитини. При цьому половина зазначеного часу використовується за бажанням дитини, а половина - власне на психодіагностичне обстеження. Наприклад, психолог ЗДО має провести три тести, а клієнт (дитина старшого дошкільного віку) хоче гратись, слухати казку і співати. У такому випадку час психодіагностичного обстеження може бути розподілений таким чином:

1. спільна гра психолога з дитиною – 5-10 хв.
2. проведення першого тесту – 5-10 хв.
3. читання казки дитині – 5-10 хв.
4. проведення другого тесту – 5-10 хв.
5. спів пісень за бажанням дитини - 5-10 хв.
6. проведення третього тесту – 5-10 хв.
7. подяка психолога дитині за продуктивну роботу;

- регламентація інтелектуального навантаження, що забезпечується пропорційним співвідношенням інтелектуальних тестів у діагностичному комплексі (не більше трьох в одній процедурі обстеження з чергуванням вербального і невербального стимульного матеріалу);

- регламентація особистісно-емоційного навантаження, що забезпечується пропорційним співвідношенням проєктивних тестів у діагностичному комплексі (не більше трьох в одній процедурі з чергуванням асоціативних та експресивних реакцій дитини);

- дублювання методик загальної діагностичної спрямованості, що забезпечується використанням різних методичних засобів для підтвердження

результатів психодіагностики і може здійснюватись дублюванням діагностичних методів (спостереження, бесіди та ін.);

- варіативність процедури психодіагностичного обстеження, що забезпечується недирективними інструкціями і зміною структурних етапів обстеження, використанням різних рівнів психологічної допомоги при виконанні дитиною тестових завдань.

Ознайомлення з документацією: збір анамнестичних даних педіатра, психіатра, невролога, отоларинголога, офтальмолога, логопеда, дефектолога, педагога, вихователя; формування тактики та стратегії подальшого обстеження дитини-логопата, дитини – інваліда.

Бесіда – це: встановлення контакту з дитиною;

- з'ясування важливих відомостей про дитину: рівень розвитку, інтереси, здібності,
- особливості характеру, поведінки, її відношень у сім'ї, у школі; вичерпна інформація як про саму дитину, так і про мікросоціальне її оточення.

Вивчення спроможності дитини: аналіз продуктів діяльності дитини, учбових робіт, малюнків, виробів з метою збору та аналізу матеріалу, який відображає особливості психічного розвитку дитини, рівень розвитку сенсорних та моторних навичок; виявлення патологічних проявів.

Спостереження (за грою, поведінкою, спілкуванням, станом працездатності, навчанням): судження про прояви психіки дитини в умовах її природної діяльності.

Експеримент передбачає збір даних про дитину та вирішує питання: виявлення та систематизацію патологічної симптоматики та надання їй патопсихологічної кваліфікації; проведення структурного аналізу виявлених розладів, виділення первинних симптомів, пов'язаних з хворобою та вторинних порушень, обумовлених аномальним розвитком в умовах хвороби; розроблення програми корекційних заходів, диференційованих в залежності від характеру, природи та механізму порушень. При плануванні **патопсихологічного експерименту** необхідно враховувати емоційний стан та вік дитини, рівень

інтелектуального та мовленнєвого розвитку, а також стан зору, слуху, опорно-рухової системи.

Констатуючий експеримент дає характеристику актуального стану дитини. Для отримання прогнозу розвитку дитини – логопата потрібно використовувати навчаючий експеримент, де дитині – логопату дається завдання, виконання якого викликає труднощі у нормально розвинутої дитини. В той же час навчання виконанню цього завдання не потребує шкільних знань. У випадку ускладнення при виконанні завдання, дитині надається навчальна допомога, а потім пропонується нове, аналогічне завдання і оцінюється можливість переносу способу дії на це нове завдання. Оцінка результатів експерименту проводиться за трьома критеріями: характер орієнтовної діяльності, яка у здорових дітей носить активний характер і знижується при психічному недорозвитку або зниженні розумової здатності; здібність до сприйняття допомоги (здоровій дитині необхідно від 1 до 5 підказок, розумово відсталим – 20); здібність дитини дати мовне формулювання тієї ознаки, на основі якої вона виконала завдання.

Результати експериментального дослідження фіксуються у протоколі, який обов'язково повинен зберігатися у практичного психолога, дефектолога. Потім проводиться якісно – кількісний аналіз результатів діяльності дитини, але при цьому приділяється велика увага характеристикам якісного порядку, так як вони дозволяють оцінити ступінь самостійності дитини, вміння вибирати тій чи інший засіб дії, повноту та глибину розуміння завдання, ступінь витривалості до навантаження, навчання. Слід зауважити, що експеримент доцільніше використовувати як метод психологічного вивчення та дослідження.

Тема III

Психологічне вивчення дітей з порушеннями розвитку

Психологічна діагностика порушень розвитку у дітей — складова частина комплексного клініко-психолого-педагогического і соціального обстеження. Вона ґрунтується на ряду принципів, сформульованих провідними фахівцями в області спеціальної психології і психодіагностики порушеного розвитку (С.І.Лубовський, Т. С. Розанова, С. Д. Забрамная, О. Н. Усанова та інш.).

Психодіагностичне обстеження дитини з проблемами в розвитку має бути системним, тобто включати вивчення всіх сторін психіки (пізнавальну діяльність, мову, емоційно-вольову сферу, особистісний розвиток).

Психодіагностичне обстеження організовується з урахуванням віку і передбачуваного рівня психічного розвитку дитини. Саме ці показники визначають організаційні форми діагностичної процедури, вибір методик і інтерпретацію результатів.

Діагностичні завдання мають бути доступні для дитини. В ході обстеження дитині необхідно запропонувати завдання, яке вона зможе успішно виконати, а при аналізі результатів враховується, із завданнями для якої вікової групи впоралася дитина.

При обстеженні важливо виявити не лише актуальні, але й потенційні можливості дитини у вигляді «зони найближчого розвитку» (Л.С. Виготський). Це досягається тим, що дитині пропонується ряд завдань різної складності і наданням дитині дозованої допомоги в ході їх виконання.

Підбір діагностичних завдань для кожного вікового етапу повинен здійснюватися строго на науковій основі, тобто при обстеженні слід використовувати ті завдання, які можуть виявити, які сторони психічної діяльності необхідні для виконання даного завдання і як вони порушені у обстежуваної дитини. При обробці і інтерпретації результатів має бути дана їх

якісна і кількісна характеристика, при цьому система якісно-кількісних показників має бути однозначною для всіх обстежуваних дітей.

Проведення психодіагностичного дослідження завжди підпорядковане конкретній меті, яка визначає шляхи вирішення окремих завдань. Основна мета психодіагностичного обстеження дитини з порушеннями розвитку — виявлення структури порушення психічної діяльності для визначення оптимальних шляхів корекційної допомоги. Конкретне завдання визначається віком дитини, наявністю або відсутністю порушень зору, слуху, опорно-рухового апарату, соціальною ситуацією, етапом діагностики (скринінг, диференціальна діагностика, поглиблене психологічне вивчення дитини для розробки індивідуальної корекційної програми, оцінка ефективності корекційних заходів).

Для здобуття інформативних і об'єктивних результатів психологічного вивчення дитини необхідно дотримуватися ряду **спеціальних умов**:

- методичний апарат має бути адекватний цілям і гіпотезі дослідження; так, наприклад, при здійсненні скринінгового дослідження діагностичний інструментарій повинен дозволяти експериментаторові в ході однократного дослідження зробити висновки про відповідність психічного розвитку дитини віковій нормі або про відставання від неї;

- важливо визначити, які психічні функції передбачається вивчити при обстеженні, — від цього залежить підбір методик і інтерпретація результатів;

- підбір експериментальних завдань потрібно здійснювати на основі принципу цілісності, оскільки розгорнуту психологічну характеристику дитини, що включає особливості її пізнавального і особистісного розвитку, можна отримати лише в результаті використання декількох методик, які доповнюють одна одну;

- при підборі завдань необхідно передбачити різну міру труднощі їх виконання — це дає можливість оцінити рівень актуального розвитку дитяти і в той же час дозволяє з'ясувати вищий рівень його можливостей;

- завдання повинні підбиратися з врахуванням віку дитини так, щоб їх виконання було їй доступним і цікавим;

- зміст завдань не повинен викликати у дитини негативних реакцій, а, навпроти, повинно сприяти встановленню контакту з нею, що дозволить провести обстеження ретельно і отримати достовірні результати;

- при підборі завдань необхідно враховувати вплив афективної сфери дитини на результати її діяльності, аби виключити необ'єктивність в трактуванні результатів;

- відбір завдань повинен носити як можна менш інтуїтивно-емпіричний характер; лише науковість при підборі методик підвищить надійність отриманих результатів;

- не виключаючи значення інтуїції при розробці діагностичного інструментарію, слід передбачити обов'язкове теоретичне обґрунтування системи діагностичних завдань;

- кількість методик має бути таким, аби обстеження дитини не привело до психічного виснаження; необхідно дозувати навантаження на дитину з врахуванням її індивідуальних можливостей.

При організації проведення процедури обстеження необхідно враховувати наступні вимоги:

- процедура обстеження повинна будуватися відповідно до особливостей віку дитини: аби оцінити рівень розвитку психічної діяльності дитяти, необхідно включити його в активну діяльність, ведучу для його віку; для дитини дошкільного віку такою діяльністю є ігрова, для школяра - учбова;

- методики мають бути зручні для використання, мати можливість стандартизації і математичної обробки даних, але одночасно враховувати не стільки кількісні результати, скільки особливості процесу виконання завдань;

- аналіз отриманих результатів має бути якісно-кількісним; у роботах провідних вітчизняних психологів показано, що саме якісний аналіз, що реалізовується через систему якісних показників, дозволяє виявити своєрідність психічного розвитку дитяти і його потенційні можливості, а кількісні оцінки

використовуються для визначення міри вираженості того або іншого якісного показника, що полегшує розмежування норми і патології, дозволяє порівнювати результати, отримані у дітей з різними порушеннями розвитку;

- вибір якісних показників не має бути випадковим, а повинен визначатися їх здатністю відображати рівні сформованих психічних функцій, порушення яких характерний для дітей з відхиленнями в розвитку;

- для здобуття достовірних результатів поважно встановити продуктивний контакт і взаєморозуміння психолога і дитини;

- для оптимізації процедури обстеження слід продумати порядок пред'явлення діагностичних завдань; деякі дослідники (А.Анастасі, В.М.Блейхер і ін.) вважають за доцільне розташовувати їх по мірі зростання складності - від простого до складного, інші (І.А.Коробейников, Т.В.Розанова) - чергувати прості і складні завдання для профілактики стомлення.

Психодіагностичне вивчення дитини здійснюється у декілька етапів. На першому етапі психолог вивчає документацію і збирає відомості про дитину шляхом опитування батьків і педагогів. На початок обстеження він повинен володіти всіма необхідними відомостями клінічного, педагогічного, соціального характеру. Це дозволить правильно визначити завдання дослідження і підготувати необхідний діагностичний інструментарій.

Для проведення психологічного обстеження потрібно створити спокійну обстановку. Обстеження проводиться в окремій кімнаті з невеликою кількістю предметів, аби не відволікати увагу дитини. Обстеження дитини до 4 років проводиться за маленьким дитячим столом або на килимі, з дітям 4 - 6 років - за дитячим столом, більш старших дітей - за звичайним столом, на якому не повинно знаходитися сторонніх предметів.

Обстеження краще починати зі свідомо легких для даної дитини завдань. Психолог повинен поводитися спокійно і доброзичливо, уважно спостерігати за всіма діями дитини. Якщо дитя допускає помилки, то той, що обстежує надає йому допомогу, яка передбачена в даному завданні.

БАЗОВИЙ ДІАГНОСТИЧНИЙ НАБІР ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

МЕТОДИКА «ДОШКИ СЕГЕНА»

Методика використовується для оцінки рівня розвитку наочно-дієвого мислення, зорово-просторове орієнтування, здатності дітей до осмислення нових способів дії, сформованості дій ідентифікації і моделювання. Для дітей молодшого шкільного віку використовуються найбільш складні багатокомпонентні дошки.

За допомогою методики можна оцінити характер діяльності, моторну спритність, інтелектуальний розвиток, сформованість уявлень про просторові стосунки.

СТАНДАРТНІ ПРОГРЕСИВНІ МАТРИЦІ ДЖ.РАВЕНА, КОЛЬОРОВІ ПРОГРЕСИВНІ МАТРИЦІ ДЖ.РАВЕНА

Тест призначений для оцінки рівня розвитку невербальної складової інтелекту. Принцип прогресивності, реалізований в даному тесті, дає можливість аналізу навиків навчання. Тест виявляє сформованість таких психічних процесів, як увага, перцепція, наочно-образне мислення. Для молодших школярів можуть бути використані залежно від гіпотези про стан рівня сформованості наочно-образного мислення як стандартні прогресивні матриці (серії А, В, З, Про, Е), так і кольорові прогресивні матриці (серії А, Ав, В). Методика придатна для дослідження інтелектуального розвитку, працездатності, образного просторового аналізу і синтезу.

МЕТОДИКА «КЛАСИФІКАЦІЯ ПРЕДМЕТІВ» (ДИТЯЧИЙ ВАРІАНТ)

Методика дозволяє досліджувати характеристики узагальнення і абстрагування, сформованість основних понять, уміння виділяти колірні і абстрактні аспекти об'єкту. За допомогою цієї методики також виявляється логіка висновків, критичність і обдуманість дій, об'єму і стійкості активної

уваги, об'єм поля зору, специфіка зорового сприйняття в цілому, а також особливості специфічних особових реакцій і характеристик працездатності.

Результати, отримані за допомогою методики, використовуються також для оцінки працездатності, рівня сформованості актуального понятійного розвитку, особливостей уваги, гнозиса, дослідження емоційно-особових особливостей.

МЕТОДИКА «КЛАСИФІКАЦІЯ ПРЕДМЕТІВ» (СТАНДАРТНИЙ ВАРІАНТ)

Методика дозволяє вивчати процеси узагальнення і абстрагування, сформованість послідовності думок. На її матеріалі можна визначити послідовність висновків, критичність і обдуманість дій, особливості пам'яті, об'єм і стійкість уваги, емоційні особові реакції. Рівень виконання завдань оцінюється в дієвому плані або з використанням відвернутих категорій. Методика застосовується з 8—9 років за умови достатнього інтелектуального збереження дитини.

МЕТОДИКА «КЛАСИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ ПО ДВОМ ОЗНАКАМ» (ЛОТО В.М. КОГАНА)

Методика направлена на дослідження можливості розподілу і перемикання уваги в сенсифікованих умовах, а також звуження об'єму активної уваги. При цьому можливі два варіанти використання: з врахуванням часу виконання і якісного аналізу виконання. Методика дозволяє оцінити характеристики працездатності, стомлюваності а також інертність діяльності. Для дітей передшкільного і молодшого шкільного віку використовується варіант методики з таблицею 5 x 5, а після 8-9 років використовується варіант 7x7.

МЕТОДИКА ОПОСЕРЕДКОВАНОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ (за А.Н. ЛЕОНТЄВИМ)

Здібність до опосередкованого запам'ятовування відображає рівень розвитку вищих форм пам'яті і є істотною характеристикою інтелектуальної

діяльності. В цілому результати цієї методики можуть служити одним з критеріїв готовності дитяти до успішного освоєння шкільної програми. Вивчення динаміки становлення мнестической діяльності в онтогенезі дає можливість багатобічного аналізу розумової роботи. Передбачений структурою даної методики обов'язковий пошук опосередуючого ланки для запам'ятовування передбачає активний вибір значимих символів. За допомогою методики можна оцінити різні характеристики мислення, зокрема критичність, усвідомлення причинно-наслідкових стосунків, уміння узагальнювати і опосередкувати, абстрактність, оригінальність або вихолощеність розумових процесів.

МЕТОДИКА «ПІКТОГРАМИ»

Методика призначена для визначення особливостей опосередкованого запам'ятовування і його продуктивності, а також характеру розумової діяльності, рівня сформованості понятійного мислення. Особливо чітко виявляється несформованість понятійного мислення, визначувана малою зумовленістю, меншим регламентом процесів мислення, умовами дослідження. За результатами виконання тих, що ускладнюються від слова до слова завдань можна судити про різні сторони узагальнення, рівні розвитку символічного і конкретного мислення і всіх, пов'язаних з ними характеристик. Істотну роль грає емоційна насиченість піктограм. Певною мірою вона відображає емоційний стан дитини. Методика може бути використана лише за умови достатньої сформованості графічної діяльності, починаючи з 8-9 років.

РОЗУМІННЯ ПЕРЕНОСНОГО СЕНСУ МЕТАФОР, ПРИКАЗОК, КОРОТКИХ РОЗПОВІДЕЙ З ПРИХОВАНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Методика застосовується для дослідження особливостей мислення - його цілеспрямованості і критичності. Буквальність тлумачення, нерозуміння прихованого значення свідчать про недостатність рівня узагальнення. Можливий аналіз «зісковзування» на приблизний сенс.

МЕТОДИКА «ВСТАНОВЛЕННЯ ПОСЛІДОВНОСТІ ПОДІЙ»

Методика призначена для зіставлення, порівняльної оцінки декілька даних. З її допомогою можна досліджувати особливості мислення і здатність встановлення причинно-наслідкових, просторово-часових зв'язків, використовуючи різні по складності сюжетні картинки. Методика дає можливість оцінити: працездатність, інтелектуальний розвиток, особливості уваги, зоровий гнозис, емоційно-особистісні якості.

МЕТОДИКА КООСА

Методика Кооса досліджує просторовий аналіз і синтез. Оцінюється сформованість представлень дитяти про просторових співвідношення частин об'єкту, можливості конструювання аналогічних зразку об'єктів, сформованість системи аналізу частин складних об'єктів, характер сприйняття цілісності об'єкту. Крім того, оцінюється можливість вербалізації просторових співвідношень. Отримувані дані використовуються також для оцінки особливостей гностик. Крім того, методика Кооса може бути використана для дослідження рівня домагань.

МЕТОДИКА «ВИКЛЮЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ»

Методика призначена для дослідження аналітико-синтетичної діяльності, уміння робити узагальнення і давати логічне обґрунтування правильності узагальнень. Отримувані дані дозволяють судити про рівень процесів узагальнення і відвернення, про здатність (або відповідно нездатності) дитяти виділити істотні ознаки предметів або явищ. По своїй спрямованості вона схожа на методику «Класифікація предметів», в деяких методичних посібниках її навіть називають спрощеним варіантом «Класифікації предметів». За допомогою методики оцінюються також такі параметри, як працездатність, особливості уваги, зоровий гнозис, актуальний понятійний розвиток.

Діагностика молодших школярів (рекомендований набір методик).

Вивчення особистості молодших школярів.

1. Методика "Якби ти був чарівником. Якби у тебе була чарівна паличка".
2. Методика "Квітка - семибарвиця"
3. Методика "Радості і прикрощі" (методика незакінчених речень)
4. Методика "Ким бути?"
5. Методика "Мій герой"
6. Методика "Вибір"
7. Методика "Складання розкладу на тиждень" С.Я.Рубінштейн в модифікації В.Ф.Моргуна
8. Методика "Незакінчені речення" М.Ньютена в модифікації А.Б.Орлова
9. Діагностика темпераменту молодших школярів.
10. Вивчення темпераменту школяра методом спостереження

Вивчення самооцінки молодших школярів:

11. Модифікація методики Дембо-Рубінштейн

Діагностика пізнавальних процесів молодших школярів.

Увага:

15. Методика "Вивчення переключення уваги"
16. Оцінка стійкості уваги методом коректурної проби
17. Дослідження особливостей розподілу уваги (методика Т.Є. Рибаківа)

Пам'ять:

18. Методика "Визначення типу пам'яті"
19. Методика "Вивчення логічної і механічної пам'яті"

Мислення:

20. Методика "Прості аналогії"
21. Методика "Виключення зайвого"
22. Методика "Вивчення швидкості мислення"
23. Методика "Вивчення саморегуляції"

Уява:

24. Методика "Домальовування фігур"

Тема IV

Методики для діагностики порушень пізнавальної сфери дитини при аномальному розвитку

Завдання. Панель-вкладка (типу дошки Сегена)

Зміст: заповнення заглибин на панелі у вигляді геометричних фігур (класична форма) відповідними вкладками.

Матеріал: дошка з прорізами та вкладки у вигляді геометричних фігур (трикутник, квадрат, коло, півкуля, ромб). Панель білого кольору, фігурки-вкладки різнокольорові, що робить їх контрастними щодо один одного та панелі.

Задача для досліджуваного полягає в ідентифікації (відповідності) форми вкладки та відповідної заглибини на панелі.

Дитині пропонують панель та окремі фігури до неї і заохочують її (жестом, словами) до розміщення на панелі.

Здійснювані дитиною дії проходять у плані наочно-дійового мислення. Логічні дії – дії сприймання, виділення ознак, на їх основі ідентифікації окремих вкладок та форми заглибини.

Міри допомоги:

- 1) зразок способу дії – заповнення експериментатором однієї-двох заглибин,
- 2) керівництво діями вибору та співвіднесення впродовж усього виконання завдання;
- 3) якщо дитина має значні труднощі у заповненні прорізей, їй пропонується повторне виконання завдання (без допомоги).

Можливі варіанти виконання.

1. Самостійне правильне безпомилкове співвіднесення форм на рівні зорового орієнтування.

2. Виконання завдання з раціональними пробами, практичним примірюванням в ході орієнтовно-пошукових дій, які завершуються правильним результатом.

3. Виконання завдання після демонстрації зразка способу дії, наявність неадекватних дій, силових прийомів.

4. Виконання завдання у співпраці з дорослим, під його активним контролем дій дитини.

5. Повторне виконання завдання, яке завершується:

а) якісно кращим виконанням;

б) таким самим.

Завдання на дослідження просторових уявлень, умінь діяти цілеспрямовано, самостійно, навичок співпраці з дорослим.

Завдання. Гра «Поштова скринька»

Зміст: проштовхування об'ємних фігур у відповідні прорізи скриньки. Спрямоване на дослідження у дітей просторових уявлень, їх довільність та узагальненість.

Матеріал: а) пластикова коробка – скринька, яка має кришку з отворами у вигляді геометричних фігур: багатогранник, трикутник, прямокутник, напівсфера, квадрат; б) 2 набори геометричних фігур. Отвори скриньки сконструйовані таким чином, що об'ємна фігура може бути проштовхнута лише у відповідний їй отвір і ніякий інший.

Міри допомоги:

1) зразок способу дії стосовно однієї з пар фігур (бажано найважчої, у даному разі це трикутники). Для цього дитині пропонують взяти таку ж фігуру, як у експериментатора і після того, як це зробить експериментатор, проштовхнути в отвір;

2) керівництво процесом проштовхування впродовж всього процесу виконання завдання;

3) якщо дитина мала труднощі (виконання з допомогою) їй пропонується повторне виконання.

Можливі варіанти виконання завдання

1. Самостійне виконання завдання.
2. Виконання, яке супроводжується раціональними пошуковими діями (примірювання, без силових прийомів) і завершується правильним результатом.
3. Виконання завдання з допомогою – демонстрацією способу дії.
4. Сумісне з експериментатором виконання завдання.
5. Повторне виконання завдання:
 - а) з якісно кращим результатом виконання;
 - б) без ознак наочності.

Завдання на дослідження цілісності сприймання, сформованість перцептивних образів.

Завдання. Складання малюнка із частин

Зміст завдання: перцептивне моделювання цілісного образу предмета із частин.

Матеріал: 2 малюнки, на одному зображені овочі (помідор і огірок), на другому іграшка (літак). До кожного з них додаються набори карток, які являють собою частини розрізаного малюнка (4 частини), та додаткові зображення (пароплав, капуста з морквою).

Хід обстеження.

Перед дитиною викладають 4 частини одного з малюнків (наприклад овочів) і пропонують назвати, що на них зображено. Якщо дитина відповіді не дає, їй пропонують інше завдання: «Склади частини разом так, щоб вийшов якийсь малюнок». Якщо дитина правильно складає малюнок, їй знову пропонується його назвати.

Якщо дитина не може самостійно скласти малюнок, їй послідовно надається така **допомога:**

- 1) Викладають 3 цілісних зображення (літак, пароплав), одне з яких відповідає розрізним карткам, і пропонують вибрати (впізнати) серед них той, що представлений на окремих частинках. Вибране дитиною самостійно чи з допомогою експериментатора цілісне зображення надається їй як наочна опора для відтворення із частин.
- 2) Пропонують дитині наложити окремі частини на цілісне зображення і таким чином відтворити його. Потім відтворити його поза зразком.
- 3) Сумісне з експериментатором відтворення дитиною цілісного зображення із частин з наступним самостійним відтворенням його без опори на зразок.

Після відтворення цілісного зображення одного з малюнків пропонується набір частин іншого зображення (літак) в тій же послідовності виконання завдання.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне відтворення зображення.
2. Відтворення зображення методом накладання з наступним відтворенням цілісного зображення.
3. Сумісне виконання завдання дитини з експериментатором з опорою на цілісне зображення предмета.

Завдання на дослідження сформованості перцептивних дій: ідентифікації, співвіднесення; цілеспрямованість діяльності.

Включає два. Завдання прості за способом виконання, цікаві за змістом (пробуджують емоційне ставлення), ґрунтуються на спонтанних знаннях дітей про довкілля, відбивають їх обізнаність, здатність використовувати ці знання в цілеспрямованій діяльності.

Завдання. Повна ідентифікація предметних малюнків

Матеріал: велика картка із 12 зображеннями (тигрень, листок, чапля, песик, прапорець, візок, вишні, левеня, півник, павук на павутинні, теля, морква). Ці ж самі зображення представлені на 12 окремих картках, які дитині необхідно накласти на відповідні зображення великої карти.

З допомогою цього завдання перевіряють володіння словником, знання назв окремих об'єктів. З цією метою по закінченню практичних дій, або під час їх здійснення, дитину спонукають до називання зображень. Фіксують кількість слів-назв, доступних дитині.

Міри допомоги:

- 1) зразок способу дії;
- 2) сумісне виконання завдання.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Повне правильне виконання завдання. Володіння більшістю слів-назв зображень.
2. Виконання завдання з помилками в ідентифікації зображень, відволіканням, поганим зосередженням на практичних діях, яке поєднується з недостатнім володінням слів-назв.
3. Виконання, що характеризується труднощами ідентифікації зображень, наявністю маніпулювання з малюнками, недостатнє володіння назвами предметів, або їх відсутність.

Завдання. Ідентифікація зображень тварин

Матеріалом до нього є 10 зображень на великій карті на окремих картках. Зображення на великій карті представлені в двох горизонтальних рядах під якими відведене місце для розміщення окремих карток.

У порівнянні із попереднім завданням є складнішим:

- а) за способом дії – місце розташування маленьких карток регламентоване, вимагає дотримання правила – розміщувати окремий малюнок в заданій клітині великої карти (за зразком);
- б) за змістом зображень – зображення на великій карті та на окремих картках не тотожні в художньому вияві дії персонажів, наприклад, котик сидить – котик бавиться клубком, півень стоїть – півень кричить; за рівнем вербалізації – залежить від правильної оцінки дії персонажа (стоїть – іде, лежить – іде, стоїть

– кричить, стоїть – біжить, стоїть – пасеться, летить – сидить на квітці, вирина – пірнає.

Хід виконання: дитині пропонується велика картка, увага її зосереджується на зображеннях тварин, потім надаються окремі картки.

Інструкція: «У кожного малюнка є своє місце. Знайди, куди їх необхідно покласти».

В протоколі фіксується, як дитина орієнтується в завданні, як швидко засвоює правило – окремі картки не накладати зверху на зображення, як це мало місце у попередньому завданні, а розташовувати під ним. Після закінчення дій, або в ході їх здійснення, дитину просять назвати дію тварини.

Допомога:

- 1) зразок способу дії стосовно 1-2 зображень;
- 2) спонукання до вербалізації: «Цей котик що робить? А цей? Дивись, ця собачка стоїть, а ця?»;
- 3) допомога у виборі зображень та правильності його співвіднесення із заданим на великій картці.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне виконання завдання з правильною інтерпретацією дії тварин.
2. Виконання завдання з окремими помилками, які виправляються самостійно з правильною інтерпретацією дій тварин.
3. Виконання завдання з помилками, які виправляються самостійно, але з недостатнім розрізненням дій тварин та їх вербалізацією.
4. Виконання завдання після зразка способу дії стосовно 1-2 зображень, допомога в вербалізації дій тварин.
5. Виконання завдання під активним керівництвом дорослого. Без вербалізації різниці в діях тварин.
6. Повторне виконання завдання:
 - а) якісно краще виконання завдання;
 - б) виконання без ознак навчуваності.

Завдання «Садба»

Заповнення фрагментів сюжетного малюнка за смисловими зв'язками.
Запозичене із наочного матеріалу С. Д. Забрамної.

Матеріал: сюжетний малюнок (будинок, біля нього собача будка, фруктові дерева, клумба, на подвір'ї – дитяча коляска), на ньому залишені спеціальні пусті місця у вигляді кружечків, які повинні заповнюватися маленькими кружками (8 штук), на яких подані фрагменти, яких не вистачає на сюжетному малюнку (димохід, собака, яблуко, груша, качка, пташка, квітка, дитина). Матеріал модифіковано одним фрагментом: замість зображення кота, який сидить на даху, ми використали зображення димоходу.

Дитині слід проаналізувати зображену ситуацію, співвіднести вилучені фрагменти сюжету з їх місцем розташування на сюжетному малюнку і заповнити пусті місця. Виконання цього завдання вимагає функціонування логічних наочнообразних дій: виділення ознак, співвіднесення їх з конкретною ситуацією.

Хід виконання.

Дитині пропонують сюжетний малюнок із словами: «Бачиш, тут забули намалювати. Я тобі дам маленькі малюночки, закрій ними білі кружки. Вийде красива картинка».

Якщо дитина діє адекватно, її просять пояснити, чому качечку необхідно розмістити в озері, пташку – в небі тощо.

Допомога:

- 1) зразок способу дії з актуалізацією доцільності зв'язку (здійснюється стосовно одного з фрагментів);
- 2) керівництво процесом співвіднесенням кожного фрагмента з конкретною сюжетною ситуацією.

Можливі варіанти виконання завдання:

1. Самостійне послідовне заповнення фрагментів сюжету окремими картинками. Правильна інтерпретація зв'язку.

2. Виконання завдання з пошуко-орієнтованими діями, помилками, які виправляють самостійно в ході здійснення практичних дій.

3. Виконання завдання з помилками, які виправляються з допомогою у вигляді зразка способу дії та вербалізації зв'язку.

4. Виконання завдання під керівництвом експериментатора. Явище втрати завдання, недостатнє усвідомлення суті зв'язку фрагмента та малюнка з ситуацією сюжету. Маніпулятивні дії.

5. Повторне виконання завдання:

а) якість виконання краща;

б) якість виконання без ознак навчуваності.

Завдання на дослідження умінь довільного сприймання, здатності послідовно, розчленовано аналізувати конкретні ситуації, бачити в них значущі, смислоутворюючі зв'язки, враховуючи їх, використовувати логічні дії, уміння користуватися зразками, зв'язати з ними власні практичні дії.

Завдання «Знайди пару взуття»

Матеріал: а) велика карта із 12 зображеннями взуття (боти, черевики, туфлі), яке відрізняється між собою зовнішнім виглядом і представлене однією одиницею з пари; поряд зображено пустий квадрат, який являється місцем для розміщення окремих карток; б) на 12 окремих картах зображено другу одиницю взуття із заданої пари.

Кожну одиницю взуття на карточках необхідно розташувати у відповідному ракурсі щодо заданого зразка, як праве і ліве (дзеркальне розташування).

Інструкція: знайди пару кожному черевичку.

За допомогою цього завдання вивчається диференційованість сприймання дітей; вміння порівнювати предмети, встановлювати спільність і відмінності між ними, просторові відношення, здатність до цілеспрямованих дій, стійкість навички самоконтролю.

Допомога:

1) зразок виконання (одна пара взуття), з фіксацією уваги дитини на ідентичності предметів взуття однієї пари за видом (туфлі), зовнішнім виглядом, особливостями розташування. Організація сприймання;

2) керування процесом вибору і поєднання зображень стосовно до 3 предметів;

3) сумісне виконання завдання.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне правильне виконання завдання. Допустимі самостійні практичні орієнтувальні проби з позитивним результатом.

2. Виконання завдання з помилками і правильне його закінчення після організації сприймання.

3. Виконання, що характеризується труднощами диференціації предметів і співвіднесення їх заданим зразком без ознак навчуваності впродовж усього процесу поєднання.

4. Повторне виконання завдання:

а) з якісно кращим результатом виконання;

б) без ознак навчуваності.

Завдання «Фізкультурники»

Зміст завдання – розподіл множини зображень фізкультурників у різних позах у відповідності до фіксованого зразка.

Матеріал: а) велика картка, на якій зображено 4 фізкультурники (зліва, по вертикалі) у різних гімнастичних позах, які визначаються положенням рук (вверх – в сторони) та ніг (разом – в сторони), фігурки фізкультурників виконують роль фіксованих зразків; б) 20 окремих карток, на яких схематично зображено різноманітні пози (по 5 однакових до кожного зразка).

Задача: аналіз зображень, диференціація їх та розподіл відповідно до зразків.

Допомога:

1) зразок виконання по одній картці до кожного зразка (вертикальний ряд клітин карти – схеми);

2) звуження обсягу сприймання і спрощення таким чином завдання диференціації. Задля цього половина великої картки (два нижні ряди позицій) закриваються смужкою картону і дитині пропонується лише частина окремих карток, необхідних для заповнення клітин двох верхніх рядів (фактично завдання виконується в два етапи);

3) керівництво практичними діями дитини впродовж всього процесу виконання завдання.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне правильне виконання завдання.
2. Виконання завдання з пробами, помилками в процесі орієнтовно – пошукових дій, котрі завершуються правильним кінцевим результатом.
3. Виконання завдання з допомогою зразка.
4. Виконання завдання в два етапи у зв'язку з обмеженням кількості об'єктів сприймання.
5. Виконання під керівництвом експериментатора.
6. Повторне виконання завдання:
 - а) виконання завдання з ознаками навчуваності;
 - б) виконання без ознак навчуваності.

Завдання «Блюда і фрукти»

Співвіднесення множини предметів із заданими фіксованими зразками.

Зміст завдання – відтворення множини предметів у відповідному змістовному та просторових відношеннях до зразка.

Матеріал:

а) велика картка, розділена по вертикалі на дві частини, по горизонталі – на 4 ряди. У лівій частини кожного горизонтального ряду подані 4 зразки:

блюда різного кольору (зелене, жовте, червоне, синє), на яких розміщені яблука й груші у різному їх поєднанні та просторовому розташуванні;

б) окремі вирізані з картону предмети (4 блюда, 8 фруктів), ідентичні тим, що задані у зразках.

Завдання дитині полягає у точному відтворенні зразків за допомогою окремих деталей.

Інструкція: покласти так само, як у мене блюда і фрукти на них.

Допомога:

1) зразок способу дії відповідно до одного зразка;

2) детальний аналіз зразка, фіксація уваги дитини на точності відображення зразка як за змістом (поєднання фруктів), так і за просторовим розташуванням;

3) керівництво процесом вибору та розташуванням деталей.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне точне виконання завдання.

2. Самостійне виконання завдання, але неточно щодо просторового розміщення деталей.

3. Виконання завдання після і демонстрації зразка способу дії.

4. Виконання завдання з допомогою у просторовому розташуванні деталей.

5. Виконання завдання в сумісній діяльності з експериментатором.

6. Повторне виконання завдання:

а) виконання завдання з ознаками навчованості;

б) виконання завдання без ознак навчованості.

Завдання. Класифікація геометричних фігур за зразками-еталонами

Матеріал: три види еталонів у вигляді картонних смужок, серед яких 2 пофарбовані в зелений та червоний кольори – еталон кольору, 2 довгі смужки,

на яких наклеєні геометричні фігури (круг, прямокутник), 2 смужки різної величини – еталон величини. Набір геометричних фігур відповідно двох кольорів, двох форм, різного розміру (великі – маленькі).

Інструкція: «Розклади фігури на ці смужки».

Допомога:

- 1) зразок способу виконання завдання – викладання по одній із фігур на кожен смужку з пропозицією продовжити;
- 2) актуалізація назв основних ознак;
- 3) повідомлення ознаки класифікації: «Розклади сюди всі такі, а сюди такі».

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне безпомилкове виконання завдання.
2. Виконання з орієнтовно-пошуковими діями, помилкові рішення, які самостійно виконуються.
3. Виконання завдання після надання зразка способу дії.
4. Виконання завдання з допомогою актуалізації суттєвих ознак, закладених в еталонах.
5. Виконання завдання після повідомлення ознак класифікації.
6. Повторне виконання завдання:
 - а) виконання завдання з ознаками наочності;
 - б) виконання завдання без ознак наочності.

Завдання «Яблучка».

Класифікація однорідних зображень за чітко означеною суттєвою ознакою – розміром

Матеріал:

- а) велика карта розділена навпіл вертикальною лінією. В лівому куті кожної 66 частини великої карти міститься зображення яблук, на одній стороні - велике, на іншій – маленьке;

б) окремі картки із зображенням яблучок, різних за розміром. Кількість яблучок має бути значною (у нашому випадку їх 26). Це дає можливість оцінити стійкість мислення дитини, усвідомленість дій узагальнення.

Інструкції: «У тебе є багато яблучок. Їх потрібно розкласти на великій картці: одні ось сюди, а інші – сюди (показують). Подумай, які яблучка куди підходять».

Допомога:

- 1) зразок способу виконання (по дві картки на обидві частини великої карти);
- 2) порівняння яблучок-зразків та вербалізація суттєвої ознаки ;
- 3) повідомлення суттєвої ознаки: «Вибери і поклади до маленького яблучка всі маленькі, а до великого – великі»;
- 4) управління процесом вибору, постійне нагадування про суттєву ознаку, повернення уваги до зразка.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійна класифікація без будь-яких утруднень з поясненням підстави узагальнення.
2. Виконання завдання в процесі орієнтовно-пошукових дій, які закінчуються правильним результатом і поясненням підстави класифікації.
3. Виконання завдання з допомогою зразка з самостійним поясненням підстави класифікації.
4. Виконання завдання після вербалізації узагальнюючих слів (велике-маленьке).
5. Виконання завдання після повідомлення підстави класифікації.
6. Виконання завдання під контролем експериментатора.

Для обстеження дітей з вадами слуху кількість дидактичного матеріалу дещо зменшують за рахунок вилучення 12 окремих карток із зображенням великих (6) та маленьких (6) зображень предметів.

Після ознайомлення із малюнками досліджуваному жестами пропонують розкласти маленькі картки із зображенням яблучок на дві частини карти-схеми.

Допомога:

- 1) зразок способу виконання, експериментатор викладає картки на кожну частину карти-схеми;
- 2) звуження обсягу сприймання, експериментатор дає дитині по одній маленькій карточці і стимулює до класифікації;
- 3) порівняння предметів на маленьких картках, експериментатор пропонує дитині накласти зображення маленького яблучка на велике;
- 4) сумісна діяльність, привернення уваги до зразка.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне правильне виконання завдання на рівні зорового порівняння об'єктів за розміром. Можливі помилки, які дитина виправляє в процесі роботи.
2. Виконання завдання з окремими помилками, які дитина виправляє після зауваження експериментатора.
3. Правильне виконання завдання після демонстрації способу дії (експериментатор викладає другий малюнок на відповідну частину карти-схеми).
4. Виконання завдання здійснюється разом з експериментатором, який керує діями дитини.
5. Повторне виконання завдання:
 - а) якість виконання з ознаками навчуваності;
 - б) виконання без ознак навчуваності.

Завдання. Класифікація множини предметів за розміром «Посуд»

Матеріал: а) велика карта, яка поділена вертикальною лінією на дві частини, в лівій частині міститься зображення «мами» з великою каструлею в руках, у правій – «дочки» з маленькою каструлею;

б) набір окремих карток, на яких зображені різні за розміром предмети хатнього вжитку: 2 каструлі, 2 розливні ложки, 2 щітки, 2 тарілки, 2 совочки. 68

Інструкція: знайди, де мамині речі, а де речі дівчинки». По закінченню практичних дій, дитину просять узагальнити результат класифікації (вербалізувати суттєву ознаку).

Допомога:

- 1) демонстрація зразка способу дії;
- 2) з'ясування відмін у зображенні зразків з метою актуалізації суттєвих для узагальнення ознак;
- 3) повідомлення підстави класифікації предметів.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне правильне виконання з поясненням підстави класифікації.
2. Виконання завдання з пробами та помилками, які виправляються в ході практичних дій, з правильною вербалізацією результату класифікації.
3. Виконання завдання з допомогою зразка способу дії і актуалізації суттєвої ознаки.
4. Виконання завдання після повідомлення суттєвої ознаки.
5. Сумісне з експериментатором виконання завдання. Труднощі узагальнення кінцевого результату.
6. Повторне виконання завдання:
 - а) якість виконання з ознаками навчованості;
 - б) виконання без ознак навчованості.

**Завдання на дослідження здатності дітей спиратися
в практичній діяльності на 2 ознаки «Намет»**

Зміст завдання полягає в класифікації геометричних фігур різної форми (круг, квадрат, трикутник) та розміру (великі і маленькі) за наочними зразками.

Матеріал:

- а) велика карта-схема, на якій по вертикалі розташовані зображення предметів: м'яча, носовичка, намету, які виступають предметними зразками геометричних фігур, представлених на окремих картках двох розмірів;

б) по горизонталі ця ж карта поділена на великі й маленькі клітини, які відповідають розмірам окремих карток.

Для правильного розв'язання завдання дитині необхідно заповнити клітини карти-схеми геометричними фігурами у відповідності до форми заданих предметних зразків та розміру клітин схеми.

Інструкція: «У тебе багато карток, всіх їх необхідно розмістити на великій карті. Знайди кожній картці своє місце». Дитині необхідно самостійно співвіднести геометричні фігури з формою предметних зразків та розміром клітин карти-схеми.

Допомога:

- 1) увагу дитини зосереджують на предметних зразках (одному з них) з'ясовують, на яку геометричну фігуру схожий малюнок;
- 2) зосередження уваги дитини на формі предметів зразків та розмірів клітин, з'ясовують різницю в розмірі геометричних фігур: «Ці фігури наче м'ячики (схожі на м'яч). Великі підходять до великої клітини, а маленькі – до малої».

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне правильне виконання завдання з правильним звітом.
2. Виконання завдання з пробами та помилками, самостійним виправленням їх.
3. Виконання завдання, з помилками, які виправляються після зосередження уваги на предметах або на розмірах клітин (в залежності від характеру помилки).
4. Виконання завдання, що характеризується багатьма помилками, втратою завдання.
5. Повторне виконання завдання:
 - а) з виявом ознак навчуваності;
 - б) без ознак навчуваності.

Завдання. Класифікація множини парних предметних малюнків

Зміст завдання – розподіл предметних малюнків одночасно за двома ознаками (функціональними призначенням предметів та розміром).

Матеріалом служать:

а) велика карта, поділена вертикальними лініями на 4 частини. У першій та четвертій частинах по вертикалі розташовані парні, але різні за розміром предмети: 2 замки, 2 піджаки, 2 каструлі, 2 столи, 2 песики;

б) окремі картки (10 штук) із зображеннями парних, але різних за розміром предметних малюнків, пов'язаних з малюнками великої картки функціональними призначенням: ключі, вішалки, кришки, стільці, будки.

Інструкція: «На цій карті біля кожного малюнка є вільне місце. Сюди необхідно покласти малюки на окремих картках. Знайди, куди який малюнок підходить».

Допомога:

1) організація сприймання дитини з допомогою запитань, спрямована на усвідомлення зв'язку між предметами (стосовно однієї пари). «Що це намальовано? (замок). Що підходить до замка? (ключ). Поклади»;

2) зразок способу виконання завдання;

3) сумісний вибір та встановлення зв'язку між предметами;

4) повідомлення суттєвої ознаки – підстави для класифікації.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійне правильне виконання з узагальненням результату.

2. Виконання завдання з помилками, які виправляються в процесі практичних дій самостійно. Правильний звіт.

3. Виконання завдання з допомогою зразка, але без вербалізації зв'язку між предметами.

4. Виконання завдання після повідомлення підстави поділу.

5. Виконання під керівництвом експериментатора.

6. Повторне виконання завдання:

а) якість виконання з ознаками навчуваності;

б) виконання без ознак навчуваності.

Завдання. Класифікація об'єктів за знаками-символами.

«Де чії речі»

Зміст завдання – розподіл на 4 групи множини різноманітних предметів за знаками-символами, які у даному разі мають узагальнююче значення. Завдання дитині зводиться до виділення цих узагальнюючих знаків-символів і усвідомлення їх значущості для ряду об'єктів.

Матеріал:

а) велика карта, розділена на 4 частини горизонтальною і вертикальною лініями, в кожній з них зображено фігурку дитини, на одязі якої міститься знак-символ (кружок, квадрат, літера та трикутник);

б) на окремих картках намальовані різні речі з цими ж знаками (4 рушники, 4 повітряні кульки, 3 портфелі, 2 торбинки).

Інструкція: «Знайди і роздай дітям їх речі».

Допомога:

1) фіксація уваги дитини на правильно і неправильно здійсненому розподілі без пояснення причини (тобто без фіксації уваги на знаках-символах).

2) зразок способу дії – викладання по 1 кульці до кожного зображення.

3) привернення уваги досліджуваних до знаків-символів на одязі у зображених дітей, але без фіксації цих же знаків на окремих речах. Повторення інструкції і стимуляція до нового розподілу.

4) управління процесом розподілу всієї множини предметів.

Можливі варіанти виконання завдання.

1. Самостійний правильний розподіл предметів з поясненням способу дії.
2. Виконання завдання з пробами і помилками, орієнтовно-пошуковими діями, які самостійно виправляються. Правильний звіт про власні практичні дії.
3. Виконання завдання з допомогою зразка способу дії. Правильний звіт.
4. Виконання завдання з допомогою в усвідомленні ролі знаків-символів.

5. Сумісний вибір предметів розподілу та їх співвіднесення із зразками. Явище втрати завдання. Недостатнє усвідомлення ролі зразків, відсутність вербалізації результату.

6. Повторне виконання завдання:

а) з ознаками навчуваності;

б) без ознак навчуваності.

Тест творчого мислення Е.Торренса

Даний тест вперше запропонований американським психологом **П.Торренсом в 1962 р.** Тест призначений для діагностики креативності починаючи з дошкільного віку (5-6 років). Ускладнені варіанти можуть бути використані і в інших вікових групах (до 17-20 років). Головне завдання, яке ставив перед собою П. Торренс, – отримати модель творчих процесів, що відображає їх природну складність.

Дванадцять тестів творчої продуктивності Торренса згруповані в **вербальну, образотворчу і звукову батареї**. Перша позначається як вербальне творче мислення, друга – образне творче мислення, третя – словесно-звукове творче мислення.

Тест творчого мислення П. Торренса припускає можливість різних варіантів і модифікацій. Останнім часом з'явилося безліч різних адаптованих модифікацій даного тесту (А. М. Матюшкін, Н. В. Шумакова, Е. І. Шелбанова, Н. П. Щербо, В. Н. Козленко, Е. Е. Тунік, А. Е. Симаковский, Т. А. Баришева). **Нижче наводиться «класичний варіант» тесту П. Торренса.**

Підготовка до тестування

Перед пред'явленням тесту необхідно враховувати наступні **аспекти роботи**.

1. Тести не допускають ніяких змін і доповнень. Навіть невеликі «імпровізації» в інструкціях вимагають повторної стандартизації та валідації

тесту. Не слід також збільшувати час виконання тесту, так як нормативні дані, представлені в керівництві, відповідають зазначеному ліміту часу.

2. Під час тестування необхідно створити сприятливу емоційну атмосферу.

Вживання слів «тест», «перевірка», «іспит» необхідно уникати, так як тривожна, напружена обстановка блокує свободу творчих проявів. Тестування проходить у формі захоплюючої гри, цікавих завдань, в обстановці заохочення уяви, допитливості дітей, стимулювання пошуку альтернативних відповідей.

3. Оптимальний розмір групи – 15-35 досліджуваних. Для молодших дітей розмір груп слід зменшити до 10-15 осіб, а для дошкільнят переважно індивідуальне тестування.

4. Час виконання фігурної форми тесту – 30 хвилин. Враховуючи підготовку, читання інструкцій, можливі питання, необхідно для тестування відвести 45 хвилин.

5. Якщо інструкція викличе запитання дітей, треба відповісти на них повторенням інструкції, але більш зрозумілими для них словами. Необхідно уникати прикладів і ілюстрацій можливих відповідей-зразків. Це призводить до зменшення оригінальності і в деяких випадках – кількості відповідей.

Завдання 1

ОБРАЗОТВОРЧЕ ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ

Побудова образу на основі графічного стимулу.

Субтест 1. Намалюй картинку.

Тестовий матеріал:

- а) фігура овальної форми з кольорового паперу. Колір фігури може бути будь-який, але такий, щоб можна було малювати деталі не тільки зовні, але і всередині контуру;
- б) чистий аркуш паперу;
- в) клей;
- г) кольорові олівці.

Інструкція. Ви отримали фігуру з кольорового паперу і клей. Придумайте будь-яку картину, частиною якої була б ця фігура. Це може бути будь-який предмет, явище або розповідь. За допомогою клею помістіть цю фігуру на чистому аркуші в будь-якому місці. А потім домалюйте її олівцями, щоб вийшла задумана вами картина. Спробуйте придумати таку картину, яку ніхто б не зміг придумати. Доповнюйте свій малюнок новими деталями та ідеями, щоб зробити з нього якомога більш цікаву і захоплюючу історію. Коли ви закінчите малюнок, придумайте до нього назву і напишіть внизу аркуша. Зробіть цю назву якомога більш незвичайною.

Коментар. На дев'ятій хвилині нагадайте дітям, що потрібно закінчити і підписати назву малюнку, а також своє прізвище і клас. Після закінчення десяти хвилин вимкніть секундомір і зупиніть роботу.

Субтест 2. Закінчи малюнок.

Тестовий матеріал:

- а) простий олівець;
- б) тестовий бланк, що складається з десяти квадратів, в яких зображені графічні контури різної форми.

Інструкція. На цих аркушах намальовані незакінчені фігурки. Якщо додати до них лінії, вийдуть цікаві предмети або сюжетні картинки. Спробуйте придумати такі картинки або історію, які ніхто більше придумати не зможе. Зробіть її повною та цікавою, додавайте до неї нові ідеї. Придумайте цікаву назву для кожної картинки і напишіть її внизу цієї картинки. (Якщо діти засмучені тим, що не встигають закінчити завдання вчасно, скажіть наступне: «Ви всі працюєте по-різному. Деякі встигають намалювати всі малюнки дуже швидко, а потім повертаються до них і додають деталі. Інші встигають намалювати лише кілька, але з кожного малюнку створюють дуже складні розповіді. Продовжуйте працювати так, як вам більше подобається, як вам зручніше ».) Після закінчення десяти хвилин вимкніть секундомір і зупиніть роботу.

Субтест 3. Лінії

Інструкція. Побудуйте якомога більше предметів або сюжетних картинок з кожної пари ліній. Ці лінії повинні становити основну частину вашої картини. Олівцем додайте лінії до кожної пари, щоб картина була закінчена. Можна малювати між лініями, над лініями, навколо ліній – де завгодно. Складіть якомога більше предметів або картинок. Спробуйте зробити їх якомога більш цікавими. Підпишіть кожну картинку, придумавши назву.

Після закінчення десяти хвилин виконання завдання припиняється. Якщо діти не змогли написати назви до своїх малюнків, з'ясуйте у них назви відразу після тестування.

Завдання №2

ВЕРБАЛЬНЕ ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ

Інструкція. Пропоную вам виконати захоплюючі завдання. Всі вони вимагають від вас уяви, для того, щоб придумати нові ідеї та скомбінувати їх різним чином. При виконанні кожного завдання намагайтесь придумати щось нове і незвичайне, чого ніхто більше не зможе придумати. Спробуйте потім доповнити вашу ідею так, щоб вийшла цікава розповідь-картинка.

Час виконання кожного завдання обмежений. Працюйте швидко, але не поспішайте. Намагайтесь обмірковувати ідеї. Якщо ви встигнете повністю виконати завдання до команди про закінчення часу – сидіть тихо і чекайте, поки не буде дано дозвіл всім приступити до наступного завдання. Якщо ви не встигаєте виконати завдання у відведений період часу, переходите до виконання наступного за загальною команді. Якщо у вас виникнуть питання, мовчки підніміть руку, і я підійду до вас і дам необхідні роз'яснення.

Перші три завдання будуть пов'язані з малюнком, який ви бачите:

Ці завдання дозволяють дізнатися, **чи вмієте ви ставити питання і будувати здогадки про деякі події, їх причини та наслідки.**

Подивіться на картинку і подумайте: що сталося? Що можна з упевненістю сказати, дивлячись на цю картинку? Що потрібно ще дізнатися, щоб зрозуміти, що трапилося, чому це сталося і чим це може закінчитися?

Завдання 1. Постав запитання.

Інструкція. Напиши всі питання, які можеш придумати за цією картинкою (до цього і до подальших завдань додається чистий аркуш паперу, на якому в стовпчик проставлені номери запитань від 1 до 23). Постав всі питання, які необхідні для того, щоб зрозуміти, що сталося. Не став таких запитань, на які можна відповісти, глянувши на картинку. Розглядати картинку можеш скільки завгодно.

Завдання 2. Відгадай причини.

Інструкція. Спробуй знайти і записати якомога більше причин події, зображеної на малюнку. Можна виходити з тих подій, які могли б трапитися до моменту, зображеного на картинці, або через багато часу після нього. Не бійся будувати здогадки.

Завдання 3. Відгадай наслідки.

Інструкція. Вкажи якомога більше можливих результатів події, зображеної на малюнку. Напиши про те, що може трапитися відразу після події, або про те, що може трапитися в далекому майбутньому.

Завдання 4. Результати удосконалення.

Інструкція. Ти бачиш малюнок (ескіз) м'якої іграшки – слона.

Придумай, як можна змінити цього іграшкового слона, щоб дітям було веселіше з ним грати. Напиши найцікавіші і незвичайні способи його зміни.

Завдання 5. Незвичайні способи вживання (картонні коробки).

Інструкція. Більшість людей викидають порожні картонні коробки, але ці коробки можуть мати тисячі цікавих і незвичайних способів використання. Придумай якнайбільше таких цікавих і незвичайних способів використання. Не обмежуйте себе тільки такими способами, які ти бачив або про які чув.

Завдання 6. Незвичайні питання.

Інструкція. У цьому завданні потрібно придумати якомога більше питань про картонні коробки. Ці питання повинні спонукати до найрізноманітніших відповідей і залучати інтерес до інших коробок. Спробуйте придумати

найбільш незвичайні питання про такі властивості картонних коробок, які зазвичай не приходять в голову.

Завдання 7. Давайце уявимо.

Інструкція. Уяви собі таку неймовірну ситуацію: до хмар прикріплені мотузки, які звисають до землі.

Що трапилося? Подумай, до яких можливих подій це призведе, які можуть бути наслідки? Вислови якомога більше здогадок і припущень. Запиши свої думки і припущення.

Завдання № 3

СЛОВЕСНО-ЗВУКОВЕ ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ

Діагностика словесно-звукового творчого мислення складається з двох тестів, проведених за допомогою магнітофонного запису.

У першому тесті – «Звук і образи» – використовуються в якості акустичних стимулів знайомі і незнайомі звуки (природні, синтетичні і музичні звуки).

Другий тест – «звуконаслідування і образи» – містить різні слова, інтонації, що нагадують різні змістовні знаки (скрип, тріск), що імітують природні звуки, притаманні якомусь об'єкту, музичні інтонації, інтонаційні комплекси, змодельовані на синтезаторі.

В обох тестах досліджуваний після прослуховування звукового запису пише, на що схожий той чи інший звук. Дається повна свобода уяви. Звуки пред'являються чотири рази.

Обробка експериментальних даних

Характеристика основних показників творчого мислення

1. Легкість (швидкість) – кількісний показник, що відображає здатність до породження великої кількості ідей (асоціацій, образів). Вимірюється числом результатів.

2. Гнучкість – відображає здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до інших, використовувати різні стратегії вирішення.

Вимірюється числом категорій. Категорії:

- світ природи;
- тваринний світ;
- людина;
- механічне;
- символічне;
- декоративні елементи;
- видове (місто, будинок, шосе, двір);
- мистецтво;
- динамічні явища.

3. Оригінальність – характеризує здатність до висування ідей, відмінних від очевидних, нормативних. Вимірюється кількістю неординарних відповідей, образів, ідей.

4. Розробленість (ретельність, деталізація образів) – фіксує здатність до винахідництва, конструктивної діяльності. Вимірюється кількістю істотних і несуттєвих деталей при розробці основної ідеї.

При обробці експериментальних даних необхідно мати на увазі, що причини низьких і високих показників по всіх когнітивних параметрах креативності можуть бути різними. Так, низькі показники за фактором «швидкість» можуть бути пов'язані з високою деталізацією, розробленістю ідей. Високі показники по даному фактору можуть свідчити про імпульсивність або поверховість мислення. Низькі показники за фактором «гнучкість» свідчать про ригідність мислення або низьку інформованість, слабку мотивацію. Надзвичайно високі показники мають «негативний відтінок» і можуть свідчити про нездатність до єдиної лінії в мисленні. Високий коефіцієнт оригінальності іноді спостерігається при психічних і невротичних розладах. Тому при обробці емпіричних даних істотним є не тільки кількісний результат (бали), а й причини цього результату.

Пропонуємо розгорнуту інтерпретацію до завдання № 1 Образотворче творче мислення. Адаптація тесту здійснена співробітниками центру «Творча обдарованість» Н. В. Шумакова, Е. І. Шелбановою, Н. П. Щербо.

Оцінка виконання завдання субтесту №1 «Намалюй картинку»

Оригінальність. При обробці використовується шкала від 0 до 5 балів, згідно частоті однакових відповідей. Відповіді, що зустрічаються в 5% і більше випадків, отримують 0 балів. Так само оцінюються і очевидні відповіді, на кшталт «крапля», «груша», «яйце».

Відповіді, що зустрічаються в 4,00-4,99%, оцінюються 1 балом, в 3,00-3,99% – 2 балами, в 2,00-2,99% – 3 балами, в 1,00-1, 99% – 4 балами. Всі інші відповіді отримують 5 балів.

Не зараховуються відповіді, які не відповідають завданню, якщо малюнок не пов'язаний з кольоровою фігурою.

Ретельність розробки. При оцінці ретельності розробки бали даються за кожен значущу деталь (істотну ідею), що доповнює вихідну стимульну фігуру, як в межах її контуру, так і за її межами. При цьому основна найпростіша відповідь має бути значущою, інакше її розробленість не оцінюється.

Один бал дається за кожен істотну деталь загальної відповіді (при цьому кожен клас деталей оцінюється один раз і при повторенні не враховується):

- колір, якщо він доповнює основну ідею;
- штрихування (але не за кожен ліній, а за загальну ідею);
- краса, якщо вона має сенс;
- кожен варіацію оформлення (крім чисто кількісних повторень), значиму по відношенню до основної відповіді;
- кожен подробицю у назві понад необхідного.

Якщо лінія розділяє малюнок на дві значущі частини, підраховуються бали в обох частинах малюнка. Якщо лінія позначає певний предмет (пояс, шарф ...), вона оцінюється одним балом.

Оцінка виконання завдання по субтесту 2 «Закінчи малюнок»

Швидкість. Цей показник визначається підрахунком числа завершених фігур. Максимальний бал дорівнює 10.

Гнучкість. Цей показник визначається числом різних категорій відповідей. Для визначення категорій можуть використовуватися як самі малюнки, так і їх назви (що іноді не збігається).

Оригінальність і ретельність розробки оцінюється аналогічно обробці завдання субтесту 1.

Оцінка виконання завдання по субтесту 3 «Лінія»
Проводиться аналогічно першим двом технологіям.

Додаткові преміальні бали за оригінальність ідеї. Такі бали даються:
1. За нестандартність мислення і відхилення від загальноприйнятого, яке проявляється в об'єднанні кількох вихідних повторюваних фігур (пар паралельних ліній) в єдиний малюнок. П. Торренс відносить це до проявів високого рівня творчих здібностей. Такі діти бачать можливості там, де вони приховані від інших.

У зв'язку з цим необхідно присуджувати додаткові бали за об'єднання в блоки вихідних фігур: об'єднання двох пар ліній – 2 бали; трьох – п'яти пар – 5 балів, шести – десяти пар – 10 балів, одинадцяти – п'ятнадцяти пар – 15 балів, більше п'ятнадцяти пар – 20 балів.

Ці преміальні бали додаються до загальної суми балів за оригінальність по всьому третьому завданню.

Результати заносяться в індивідуальний лист оцінок.

2. За естетичні художні компоненти втілення ідеї. Експериментальні дослідження показали, що **художньо обдаровані діти включають естетичні та художні елементи в виконання завдань.** До цих елементів відносяться насамперед:

- а) емоційна виразність втілення (експресія);
- б) цілісність композиції при високому рівні розробленості.

Ці прояви творчих здібностей стандартизувати надзвичайно складно, оскільки вони відображають індивідуальні характеристики особистості; тому

оцінка в балах – прерогатива експериментатора спільно з експертною групою – фахівців у галузі естетичного виховання і художньої освіти.

Тест «Опис іграшки» (для дітей 3–6 років)

Перед дитиною по черзі ставлять незнайомі їй іграшки, які вона розглядає 1-2 хв. Після цього говорять: «Опиши іграшку». Якщо дитина не може, уточнюють: «Розкажи, яка вона». Після перерви 20-30 хв. їй знову пропонують: «Опиши іграшку, яку тобі показували».

Схема аналізу даних

Особливості сприйняття:

1. Які ознаки дошкільник називає, скільки і в якій послідовності? Дослідник виявляє, які з них маля сприймає повніше, точніше та легше (колір, форму, величину, просторове розташування деталей). Чи називає дитина матеріал, з якого виготовлена іграшка?

2. Чи називає малюк частини предмета і які?

3. Чи називає дитина дії іграшки (сидить, стоїть), її емоційний стан (задумався, сердитий, веселий), моральні якості (добрий, сердитий)? Чи намагається пояснити наявність певних деталей, ту чи іншу дію, стан, якість?

4. Чи висловлює дошкільник своє ставлення до іграшки («Це баранчик. Мені такі подобаються»), вимоги до поведінки з нею («Заєць з гуми зроблений. З них треба обережно поводитися, його можна швидко порвати»)? Чи пояснює своє ставлення («Вона вся біла. Тому вона мені подобається»)? Чи дає естетичну оцінку («Красива»), мотивує її? Такий аналіз дозволяє простежити взаємозв'язок емоцій і сприйняття.

5. Сприймає малюк іграшку тільки візуально чи намагається обстежити її? Як і наскільки цілеспрямовано робить це?

6. З того, наскільки послідовно і планомірно дошкільник описує іграшку, можна зробити висновок про сформованість процесу спостереження.

7. Чи виявляється у дитини (і в чому) зв'язок сприйняття і минулого досвіду? Наприклад, малюк називає дії, що безпосередньо не сприймаються, але відповідні персонажу.

Методика дослідження зорового і дотикового сприйняття дітей 6–7 років

В якості експериментального матеріалу використовуються плоскі фігури Г. Фелькельта. Випробуваному пропонується обмацати з закритими очима фігуру протягом однієї хвилини. Потім він повинен замалювати її, не дивлячись на оригінал. Після цього малюнок прибирається і перед випробуваним кладеться та ж фігура. Тепер він повинен подивитися на неї, запам'ятати, а потім замалювати, знову ж таки не дивлячись на оригінал. Обидва малюнки зіставляються з оригіналами і визначається ступінь їх збігу, яка служить показником точності зорового і дотикового сприйняття.

Методики діагностики слухового сприйняття

1. Тест «Шуми»

(Слухове розрізнення; 6-й субтест з американської методики «Давайте подивимося на дитину», 1973 р., Нью-Йорк)

Дитині **4–6 років** пропонують прослухати плівку з різними реальними звуками, записаними на ній. При цьому вона повинна ототожнити лежачі перед нею картинки з тими шумами, які буде чути: плач дитини; шурхіт газети; звуки води, що капає з крана; квакання жаби тощо.

Висока точність відповідей говорить про гарне слухове розрізнення у дитини.

Тест «Початкові приголосні»

(Національний тест готовності (MPT), США, субтест №1)

Дитині **5–6 років** пропонуються чотири картинки (заєць, груша, дзвіночок, склянку). З них треба вибрати ту, яка починається з того ж звуку, що і слово, яке вимовляє експериментатор.

Наприклад, він каже слово: голуб чи собака, – а дитина відповідно піднімає або картинку з грушею, або зі склянкою і т. д.

Діти, які виконують ці завдання без помилок, мають гарні здібності фонематичного розрізнення, необхідні для успішного навчання читання та письма (подібні завдання можуть мати безліч варіантів на розрізнення будь-яких інших звуків при різному місцезнаходженні їх у слові: на початку, в середині, в кінці).

Психодіагностика особистості молодшого школяра

1. Методика «Якби ти був чарівником. Якби у тебе була чарівна паличка»

Мета: вивчення бажань молодших школярів.

Порядок дослідження. Дітям пропонується назвати три бажання, які вони хотіли б виконати. Вибір одного бажання краще не пропонувати, так як молодшим школярам ще дуже складно вибрати найголовніше бажання. Аналіз відповідей може бути виконаний за такою схемою: для себе, для інших. Відповіді другої групи можна уточнити: для близьких, для людей взагалі.

2. Методика «Квітка - семибарвиця»

Мета: діагностика бажань дітей.

Устаткування: квітка - семибарвиця з паперу.

Порядок дослідження. Діти читають (згадують) казку В. Катаєва «Квітка - семибарвиця». Можливий перегляд мульт- або діафільму. Кожному вручається приготована з паперу квітка - семибарвиця, на пелюстках якої вони записують свої бажання. Пелюстки з бажаннями діти можуть вручити тим, кому вони

адресовані. Обробка результатів може проходити за такою схемою: виписати бажання, підсумовуючи повторювані або близькі за змістом; згрупувати: матеріальні (речі, іграшки і т.п.), моральні (мати тварин і доглядати за ними), пізнавальні (навчитися чомусь, стати кимось), руйнівні (зламати, викинути і т.п.).

3. Методика «Радості та прикрощі»

(методика незакінчених пропозицій)

Мета: виявлення характеру, змісту переживань молодших школярів.

Порядок дослідження. Можливі такі варіанти методики:

1. Дітям пропонується доповнити два речення: «Найбільше я радію, коли ...», «Найбільше я засмучуюся, коли ...».
2. Аркуш паперу ділиться навпіл. Кожна частина має символ: сонце і хмару. Діти у відповідній частині листа малюють свої радощі й прикрощі.
3. Діти отримують по пелюстці ромашки, зробленої з паперу. На одній стороні вони пишуть про свої радощі, на іншій - про прикрощі. Після закінчення роботи пелюстки збираються в ромашку.
4. Пропонується відповісти на питання: «Як ти думаєш, що радує, а що засмучує твоїх батьків, вчителя?» При аналізі відповідей можна виділити радощі й прикрощі, пов'язані з власним життям, з життям колективу (групи, класу, гуртка тощо). Отримані результати дадуть уявлення про стрижневих інтегральних властивостях особистості дитини, які виражаються в єдності знань, відносин, домінуючих мотивах поведінки і дій.

4. Методика «Ким бути?»

Мета: виявлення інтересу дітей до професій, різних робіт, мотивів їх вибору. Порядок дослідження. Дітям пропонується:

- а) намалювати, ким би вони хотіли стати в майбутньому, під малюнком зробити підпис;
- б) написати міні-розповідь «Ким я хочу стати і чому?»;

в) написати розповідь на тему: «Моя мама (тато) на роботі».

Обробка отриманих матеріалів може включати класифікацію професій, класифікацію мотивів їх вибору, порівняння малюнків, відповідей, письмових робіт, виявлення впливу батьків на вибір професії.

5. Методика «Мій герой»

Мета: визначення тих зразків, які має дитина, яким хоче наслідувати.

Порядок дослідження. Дана методика може проводитися в декількох варіантах.

1. Дітям пропонуються питання (усно, письмово):

- на кого ти хотів би бути схожим зараз і коли виростеш?
- чи є в класі діти, на яких ти хотів би бути схожим? Чому?
- на кого із знайомих, героїв книг, мультфільмів ти хотів би бути схожим?

Чому?

2. Запропонувати дітям обрати, на кого вони хотіли бути схожими: на тата, маму, брата, сестру, вчительку, товариша, знайомого, сусіда.

3. Твір-розповідь (казка) «Я хочу бути, як ...».

Опрацювання результатів. При аналізі результатів звернути увагу не тільки на те, хто стає прикладом для наслідування, але і чому саме цей вибір зроблений школярем.

6. Методика «Вибір»

Мета: виявлення спрямованості потреб.

Інструкція випробуваному. «Уяви собі, що ти заробив (тобі дали) ... гривень. Подумай, на що б ти витратив ці гроші?»

Опрацювання результатів. При аналізі визначається домінування духовних або матеріальних, індивідуальних або суспільних потреб.

7. Методика «Складання розкладу на тиждень»

(С.Я. Рубінштейн в модифікації В. Ф.Моргуна)

Мета: діагностика відношення учня до конкретних навчальних предметів і до навчання в цілому.

Обладнання: аркуш паперу, розділений на сім частин, де підписані дні тижня.

Інструкція випробуваному. Давай уявимо, що ми з тобою в школі майбутнього. Це така школа, де діти можуть самі складати розклад уроків. Перед тобою лежить сторінка з щоденника цієї школи. Заповни цю сторінку так, як ти вважаєш за потрібне. На кожен день можеш написати будь-яку кількість уроків. Уроки можна писати будь-які. Це і буде розклад на тиждень для нашої школи майбутнього.

Обробка та аналіз результатів. У експериментатора є реальний розклад уроків в класі. Цей розклад порівнюють з розкладом «школи майбутнього», складеним кожним учнем. При цьому виділяють ті предмети, кількість яких у випробуваного більше або менше, ніж в реальному розкладі, і вираховують відсоток невідповідності, що дозволяє провести діагностику відношення учня до навчання в цілому, і особливо до окремих предметів.

Темперамент

Вивчення темпераменту школяра методом спостереження

Мета: визначення особливостей темпераменту молодшого школяра.

План спостережень

1. Як поводить себе в ситуації, коли необхідно швидко діяти:

- а) легко включається в роботу;
- б) діє з пристрастю;
- в) діє спокійно, без зайвих слів;
- г) діє боязко, невпевнено.

2. Як реагує на зауваження вчителя:

а) говорить, що так робити більше не буде, але через деякий час знову робить те ж саме;

б) обурюється тим, що йому роблять зауваження;

в) вислуховує і реагує спокійно;

г) мовчить, але ображений.

3. Як говорить з товаришами під час обговорення питань, які его дуже хвилюють:

а) швидко, з жаром, але прислухається до висловлювань інших;

б) швидко, з пристрастю, але інших не слухає;

в) повільно, спокійно, але впевнено;

г) з великим хвилюванням і сумнівом.

4. Як поводитьься в ситуації, коли треба здавати контрольну роботу, а вона не закінчена; або контрольна здана, але з'ясовується, що допущена помилка:

а) легко реагує на ситуацію, що склалася;

б) поспішає закінчити роботу, обурюється з приводу помилок;

в) вирішує спокійно, поки вчитель не візьме його роботу, з приводу помилок може означати мало;

г) здає роботу без розмов, але висловлює невпевненість, сумнів в правильності рішення.

5. Як поводитьься при вирішенні складного завдання, якщо воно не виходить відразу:

а) кидає, потім знову продовжує роботу;

б) вирішує завзято і наполегливо, але час від часу різко висловлює обурення;

г) проявляє невпевненість, розгубленість.

6. Як поводитьься в ситуації, коли він поспішає додому, а педагог або актив класу пропонують йому залишитися в школі для виконання будь-якого завдання:

а) швидко погоджується;

б) обурюється;

в) залишається, не говорить ні слова;

г) проявляє невпевненість.

7. Як поводитьися в незнайомій обстановці:

а) проявляє максимум активності, легко і швидко отримує необхідні відомості для орієнтування, швидко приймає рішення;

б) проявляє активність в якомусь одному напрямку, через це достатніх відомостей не отримує, але рішення приймає швидко;

в) спокійно придивляється до того, що відбувається навколо, з рішеннями не поспішає;

г) боязко знайомиться з обстановкою, рішення приймає невпевнено. Для спостереження за цим планом доцільно використовувати схему (табл. 1), відзначаючи знаком «+» відповідні реакції для кожного пункту плану.

Таблиця 1. Схема спостереження за темпераментом школяра

Варіант реакції	Пункти плану спостережень						
	1	2	3	4	5	6	7
а							
б							
в							
г							

Реакціям кожного пункту плану відповідають темпераменти:

а) сангвінічний;

б) холеричний;

в) флегматичний;

г) меланхолічний.

Обробка даних. Підраховується кількість знаків «+» в рядках, які відповідають пунктам. Найбільше число знаків «+» в одному з пунктів вкаже приблизний темперамент випробуваного. Оскільки «чистих» темпераментів не

існує, за цією схемою можна встановити і ті риси інших темпераментів, які в певній мірі притаманні випробуваним.

Методика «Вивчення саморегуляції»

Мета: визначення рівня сформованості саморегуляції в інтелектуальній діяльності.

Обладнання: зразок із зображенням паличок і рисок (І-ІІ-ІІІ-1) на аркуші в лінійку, простий олівець.

Порядок дослідження. Випробуваному пропонують протягом 15 хвилин на аркуші в лінійку писати палички і рисочки так, як показано у зразку, дотримуючись при цьому правила: писати палички і рисочки в певній послідовності, не писати на полях, правильно переносити знаки з одного рядка на інший, писати не на кожному рядку, а через один. У протоколі експериментатор фіксує, як приймається і виконується завдання - повністю, частково або не приймається, не виконується зовсім. Фіксується також якість самоконтролю по ходу виконання завдання (характер допущених помилок, реакція на помилки, тобто зауважує або не помічає, виправляє або не виправляє їх), якість самоконтролю при оцінці результатів діяльності (намагається ґрунтовно перевірити і перевіряє, обмежується пробіжним переглядом, взагалі не переглядає роботу, а віддає її експериментатору відразу після закінчення). Дослідження проводиться індивідуально.

Обробка та аналіз результатів. Визначають рівень сформованості саморегуляції в інтелектуальній діяльності. Це один з компонентів загальної здібності до навчання.

1 рівень. Дитина приймає завдання повністю, у всіх компонентах, зберігає мету до кінця заняття; працює зосереджено, не відволікаючись, приблизно в однаковому темпі; працює в основному точно, якщо і допускає окремі помилки, то при перевірці помічає і самостійно усуває їх; не поспішає здавати роботу одразу ж, а ще раз перевіряє написане, у разі необхідності вносить поправки,

робить все можливе, щоб робота була виконана не тільки правильно, але і виглядала акуратною, красивою.

2 рівень. Дитина приймає завдання повністю, зберігає мету до кінця заняття; по ходу роботи допускає нечисленні помилки, але не помічає і самотійно не усуває їх; не усуває помилок і в спеціально відведений для перевірки час в кінці заняття, обмежується побіжним переглядом написаного, якість оформлення роботи її не турбує, хоча загальне прагнення отримати хороший результат у неї є.

3 рівень. Дитина приймає мету завдання частково і не може її зберегти в повному обсязі до кінця заняття; тому пише знаки безладно; в процесі роботи припускається помилок не тільки через неуважність, а й тому, що не запам'ятала якісь правила або забула їх; свої помилки не помічає, не виправляє їх ні по ходу роботи, ні в кінці заняття; після закінчення роботи не виявляє бажання поліпшити її якість; до отриманого результату взагалі байдужа.

4 рівень. Дитина приймає дуже невелику частину цілі, але майже відразу ж втрачає її; пише знаки у випадковому порядку; помилок не помічає і не виправляє, не використовує і час, відведений для перевірки виконання знання в кінці заняття; після закінчення відразу ж залишає роботу без уваги; до якості виконаної роботи байдужа.

5 рівень. Дитина зовсім не приймає завдання за змістом, більш того, частіше взагалі не розуміє, що перед нею поставлене якесь завдання; в кращому випадку вона уловлює з інструкції тільки те, що їй треба діяти олівцем і папером, намагається це робити, списуючи або розмальовуючи лист як вийде, не визнаючи при цьому ні полів, ні рядків; про саморегуляцію на заключному етапі заняття говорити навіть не доводиться.

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДИК У ПСИХОДІАГНОСТИЦІ ВІДНОСНОЇ НОРМИ ТА ПОРУШЕНОГО РОЗВИТКУ

Тема V

Проективна діагностика: історія та основні положення

Дослідники, що зверталися до проективної техніки, однакостайні в тому, що в її основі лежить одвічно властиве людині прагнення тлумачити явища і предмети навколишньої дійсності у взаємозв'язку з її бажаннями, потребами, відчуттями, всім тим, що складає внутрішній світ особистості. З давнини, вдивляючись в хмари, що плывуть по небу, спостерігаючи гру світла і тіні на поверхні моря, люди «бачили» різних тварин, русалок, намагалися вгадати своє майбутнє, розглядаючи химерні конфігурації, утворені при попаданні розплавленого воску або свинцю в холодну воду. Проте, повинні були пройти століття, перш ніж всім відомі спостереження були використані для дослідження особистості. Витоки проективної техніки слід шукати в дослідженнях Ф. Гальтона, що вивчав асоціативний процес. Пізніше К.Г.Юнг, що також звернувся до асоціацій, створює тест, що дозволяє актуалізувати

переживання - комплекси особистості. В кінці XIX - початку XX ст., прагнучи досліджувати уяву, Ф.Е. Рибаків з Росії, А. Біне у Франції, а також й інші психологи експериментували з аморфними кольоровими і монохромними чорнильними плямами, які, як і хмари, нагадували людей, тварин, різні події життя. У цьому ж ряду стоять і роботи, в яких фантазія стимулювалася спеціально підібраними сюжетними картинками. Психологам і психіатрам було добре відомо, що розповіді досліджуваних по «плямах», сюжетним картинкам дають можливість судити про потреби, інтереси особистості, їх патологію. Всі ці дослідження слід вважати передісторією проективної техніки, хоча інколи і можна прочитати про те, що перший проективний тест був розроблений вже К.Г. Юнгом. Перша проектна методика, тобто та, яка ґрунтувалася на відповідній теоретичній концепції — психологічній концепції проекції, з'явилася у 1938 р. і належить американському психологові Р. Мюррею, авторові відомого тесту тематичної апперцепції (ТАТ). Методики, що з'явилися, а до них відноситься і опублікований у 1922 р. тест Роршаха, були осмислені з позицій проективного підходу, що сформувався пізніше. Перший опис процесу проекції в ситуації із стимул-реакціями, що допускають їх різну інтерпретацію, належить відомому американському психологові Г. Мюррею (1938). Він розглядає проекцію як природну тенденцію людей діяти під впливом своїх потреб, інтересів, всієї психічної організації. По суті, це перший додаток поняття проекції до психологічного дослідження. При цьому Р. Мюррей, добре знайомий з психоаналітичними роботами, вважав, що захисні механізми в процесі проекції можуть виявлятися, а можуть і не виявлятися. Для позначення певного типу психологічних методик поняття проекції вперше використовується Л.Франком у 1939 р. Ним висуваються три основні принципи, які лежать в основі проективного дослідження особистості:

1. Дослідження унікального в структурі або організації особистості. На відміну від традиційних психометричних процедур особистість розглядається як система взаємозв'язаних процесів, а не перелік (набір) здібностей або рис.

2. Особа в проективному підході вивчається як відносно стійка система динамічних процесів, організованих на основі потреб, емоцій і індивідуального досвіду.

3. Ця система основних динамічних процесів постійно, активно діє впродовж життя індивіда, «формує, направляючи, спотворюючи, змінюючи і переінакшуючи кожен стан в системі (configuration) внутрішнього світу індивіда». Кожна нова дія, кожен емоційний прояв індивіда, його сприйняття, відчуття, висловлювання, рухові акти несуть на собі відбиток особистості. Це третє і основне теоретичне положення зазвичай називають «проективною гіпотезою».

Визначаючи специфіку проективного підходу, Л. Франк пише про те, що це прийом дослідження особистості, за допомогою якого досліджуваного поміщають в ситуацію, реакцію на яку він здійснює залежно від значення для нього цієї ситуації, його думок і відчуттів. Також підкреслюється те, що стимул-реакції, використовувані в проектних методиках, не є строго однозначними, а допускають різну інтерпретацію. Стимул-реакція набуває сенсу не просто через його об'єктивний зміст, а перш за все у зв'язку з особистісним значенням, що додається йому досліджуваним. Л.Франк не розглядає проективні методики як заміну вже відомим психометричним. Призначення цих методик — дослідження «ідіоматичної» внутрішньої сфери, яка може бути розглянута як спосіб організації життєвого досвіду.

Проективні методики вдало доповнюють вже існуючі, дозволяючи заглянути у щось приховане, те, що вислизає при використанні традиційних прийомів дослідження.

Загальними для всіх проектних методик є наступні ознаки:

1. Невизначеність, неоднозначність використовуваних стимул-реакцій.
2. Відсутність обмежень у виборі відповіді.
3. Відсутність оцінки відповідей досліджуваних як «правильних» і «помилкових».

Отже, до переваг та недоліків проективних методик можна віднести:

1. Проектні методики направлені на вимір властивостей особистості і особливостей інтелекту. Вони володіють рядом особливостей, завдяки яким істотно відрізняються від стандартизованих методів, а саме:

- 1) особливостями стимульного матеріалу;
- 2) особливостями поставленого перед респондентом завдання;
- 3) особливостями обробки і інтерпретації результатів.

1. Відмітною особливістю стимульного матеріалу проєктивних методик є його неоднозначність, невизначеність, малоструктурованість, що є необхідною умовою реалізації принципу проєкції. В процесі взаємодії особистості із стимульним матеріалом відбувається його структуризація, в ході якої особа проєктує особливості свого внутрішнього світу: потреби, конфлікти, тривогу тощо.

2. Відносно неструктуроване завдання, яке допускає необмежену різноманітність можливих відповідей, - одна з основних особливостей проєктивних методик. Тестування за допомогою проєктивних методик - замасковане тестування, оскільки респондент не може здогадатися, що саме в його відповіді є предметом інтерпретації експериментатора. Проєктивні методики менше схильні до фальсифікації, чим опитувальники, побудовані на відомостях про індивіда. 3. Існує проблема стандартизації проєктивних методик. Деякі методики не містять математичного апарату для об'єктивної обробки отриманих результатів, не містять норм. Ці методики перш за все характеризує якісний підхід до дослідження особистості, а не кількісний, як психометричні тести. І тому ще не розроблені адекватні методи перевірки їх надійності і надання ним валідності. Для точнішого дослідження дані, отримані за допомогою проектних методик, слід співвідносити з даними, отриманими за допомогою інших методів.

Тема VI

Класифікація проєктивних методик за Л. Франком

Конститутивні проєктивні методики. Досліджуваному пропонується який-небудь аморфний матеріал, якому він повинен надати сенсу. Прикладом може служити методика Роршаха, що складається з 10 таблиць, на яких намальовані симетричні однобарвні і поліхромні зображення, — плями, які легко отримати, в результаті нанесення на аркуш паперу трохи чорнил або фарбу, а потім перегнув цей аркуш навпіл. Досліджуваному задається лише одне питання: «Що це може бути, на що це схоже?» Вважається, що в процесі інтерпретації зображень, додання їм змісту досліджуваний проєктує свої внутрішні установки, прагнення й очікування на тестовий матеріал.

Конструктивні проєктивні методики. Пропонуються оформлені деталі (фігурки людей і тварин, моделі їх житла тощо), з яких потрібно створити осмислене ціле і пояснити його.

«Тест світу», напр., складається з 232 моделей об'єктів, розподілених в різних пропорціях по 15 категоріям (дома, дерева, літаки, люди, тварини і т.інш.). Досліджувані конструюють «малий світ», а по безлічі його особливостей, що враховуються дослідниками, робляться висновки про особистість «конструктора».

Інтерпретативні методики. Необхідно тлумачити, інтерпретувати яку-небудь подію, ситуацію. Тест тематичної апперцепції є хорошою ілюстрацією цього виду методик. Досліджуваному пропонується таблиці-картини, на яких змальовані відносно невизначені ситуації, що допускають неоднозначну інтерпретацію. В ході обстеження досліджуваним складається невелика розповідь, в якій необхідно вказати, що привело до змальнованої ситуації, що відбувається в даний час, про що думають, що відчують дійові особи, чим ця ситуація завершиться. Передбачається, що досліджуваний ідентифікує себе з «героєм» розповіді, що дає можливість розкриття внутрішнього світу досліджуваного, його відчуттів, інтересів і спонукань.

Катартичні. Пропонується здійснення ігрової діяльності в особливо організованих умовах. Наприклад, психодрама, здійснювана у вигляді імпровізованої театральної вистави, дозволяє суб'єктові не лише ефектно відреагувати (ігровий катарсис) і тим самим досягають терапевтичного ефекту, але і дає дослідникові можливість виявити, що виносяться в зовні конфлікту, проблеми, іншу особистісно насичену продукцію.

Рефрактивні. Особистісні особливості, приховані мотиви дослідник прагне діагностувати по тих мимовільних змінах, які вносяться до загальноприйнятих засобів комунікації, наприклад, мова, почерк.

Експресивні. Виконання досліджуваним образотворчій діяльності, малюнок на вільну або задану тему, наприклад, методика «Дім, дерево, людина». Пропонується намалювати будинок, дерево і людину. По малюнку роблять висновки про афектну сферу особистості, рівень психосексуального розвитку й інші особливості.

Імпресивні. Ці проектні методики ґрунтуються на вивченні результатів вибору стимул-реакцій з ряду запропонованих. Досліджуваний вибирає найбільш бажані переважаючі стимул-реакції. Наприклад, тест Люшера, що складається з 8 кольорових квадратів (неповний набір). Пред'являються всі квадрати з проханням вибрати найбільш приємний. Процедура повторюється, і у результаті утворюється ряд, в якому кольори розташовуються по їх привабливості. Психологічна інтерпретація виходить з символічного значення кольору. Як стимул-реакції можуть виступати фактично будь-які об'єкти живої і неживої природи.

Адитивні. У цих проективних методиках від обстежуваного вимагається завершення вже початих речень, розповіді або історії. Наприклад, пропонується серія незавершених речень типу: «Майбутнє здається мені...», «Думаю, що справжній друг...» і тому подібне. Ці методики призначені для діагностики особистісних змінних — від мотивів тих або інших вчинків до виявлення ставлення до чогось.

Тема VII

Методика «Незакінчені речення»: порядок застосування та інтерпретація результатів

Існує багато варіантів методики «Незакінчені речення». Наведемо приклад варіанта Сакса і Леві (Тест Сакса SSCT для дітей). Тест відноситься до методик доповнення і частково — до асоціативних методик і направлений на діагностику відношення дитини до батьків, братів, сестер, до дитячої неформальній і формальній груп, вчителів, школи, своїх власних здібностей, а також на виявлення цілей, цінностей конфліктів і значимих переживань. Всі відповіді дитини потрібно записувати дослівно.

Тест включає 60 незакінчених речень, які можуть бути розділені на 15 груп. Тестування (без обробки) займає від 20 хв. до декількох годин (залежно від особистості досліджуваного).

Методика «Незакінчені речення» дає змогу виявити такі особливості міжособистісних стосунків як:

- ставлення до батька
- ставлення до себе
- нереалізовані можливості
- ставлення до підлеглих
- ставлення до майбутнього
- ставлення до керівників
- Страхи і побоювання
- ставлення до друзів
- ставлення до свого минулого
- ставлення до осіб протилежної статі
- Сексуальні стосунки
- ставлення до сім'ї

- ставлення до співробітників
- ставлення до матері
- відчуття провини

Ми брали до уваги лише ті категорії, що стосуються внутрішньосімейних стосунків, а саме:

- ставлення до батька
- ставлення до сім'ї
- ставлення до матері

Бланк методики наведений у ДОДАТКУ 1.

Особливості використання методики «Незакінчені речення» при вивченні внутрішньосімейних стосунків

У різних вікових категоріях методику «Незакінчені речення» можна використовувати у різних комбінаціях речень.

Так для дітей молодшого шкільного віку можна використовувати дану методику після проведення інтерв'ю «Чарівний світ».

Першу частину діагностичного комплексу можна віднести до методик катарсису. У інтерв'ю дитині пропонується ідентифікувати себе із чарівником, який може зробити все, що захоче, в чарівній країні і в нашому реальному світі: перетворитися на будь-яку істоту, на будь-яку тварину, стати маленьким або дорослим, хлопчикові стати дівчинкою і навпаки тощо. У ході інтерв'ю ідентифікація зі всемогутнім чарівником слабшає, і в кінці інтерв'ю психолог виводить дитину з ролі чарівника. Дана методика є зручним засобом встановити контакт з дитиною, дозволяючи їй пережити в грі багато значимих для неї моментів. У цьому полягає психотерапевтичний ефект даної методики. Після кожної відповіді дитини слід запитати, чому вона зробила те або інше, перетворилася б на когось і так далі. Ці пояснення є основою для змістовної інтерпретації результатів.

Обстеження рекомендується проводити наодинці з дитиною. Відповіді на питання інтерв'ю слід записувати дослівно. У свою чергу, емоційний контакт з дитиною в ході інтерв'ю необхідний для переходу до подальшого етапу діагностичної роботи або до психокорекції.

Тест Сакса SSCT для дітей.

Досліджуваним дається така інструкція:

— Я можу запропонувати тобі ось яку гру. Я починатиму речення, а ти — закінчиш його.

— Тепер — увага! Відповідати потрібно швидко і кожного разу те, що прийде в голову першим, але так, щоб вийшла закінчене по змісту речення. Перш ніж почнемо гру, можна трохи потренуватися. Наприклад, я говорю початок речення:

— Кожен ранок... Потрібно похвалити дитину, сказати, що вона все правильно зрозуміла, а якщо здалося, що вона назвала не перше закінчення речення, яка прийшла їй в голову, потрібно нагадати інструкцію ще раз. Можна запропонувати ще один приклад:

— Багато що віддав би за те, аби я... При необхідності поясните правило ще раз. Багато авторів, у тому числі Міхал, рекомендують фіксувати час реакції за допомогою секундоміра. На наш погляд, це може внести зайву нервозність до спілкування з приводу того, наскільки запропоновані фрази відповідають реальності.

Тема VIII

Проективні методики дослідження особистості дитини

Методика Рене Жиля

Проективна методика дослідження особистості.

Опублікована Р.Жилем в 1959 р. і призначена для обстеження дітей

Всі автори, що адаптували методику, виділяють 12 ознак: ставлення до матері, ставлення до батька, ставлення до матері й батька як сімейної пари, ставлення до братів і сестер, ставлення до бабусі й дідуса, ставлення до друга, ставлення до вчителя, допитливість, прагнення до домінування, товариськість, відгородженість, адекватність. Ставлення до певної особи виражається кількістю виборів даної особи, виходячи з максимального числа завдань, спрямованих на виявлення відповідного ставлення.

Методику Р. Жиля не можна віднести до числа чисто проективних, вона являє собою форму перехідну між анкетною і проективними тестами. У цьому її велика перевага. Вона може бути використана як інструмент глибинного вивчення особистості, а також у дослідженнях, що вимагають вимірів і статистичної обробки.

Інструкція

Особливості проведення процедури обстеження.

Перед початком роботи з методикою дитині повідомляється, що від неї чекають відповідей на питання за картинками. Дитина розглядає малюнки, слухає або читає питання і відповідає.

Дитина повинна вибрати собі місце серед зображених людей, або ідентифікувати себе з персонажем, що займає те або інше місце в групі. Вона може вибрати його ближче або далі від певної особи. У текстових завданнях дитині пропонується вибрати типову форму поведінки, причому деякі завдання будуються по типу соціометричних. Таким чином, методика дозволяє одержати

інформацію про ставлення дитини до різних оточуючих людей (до сімейного оточення) і явищ.

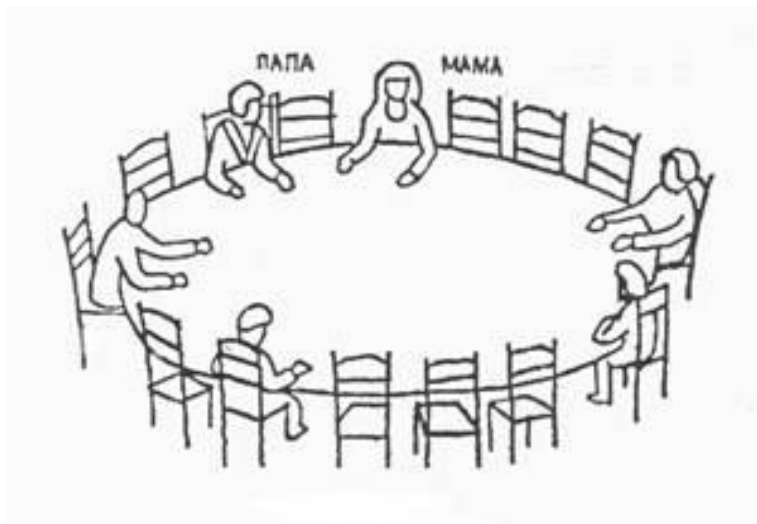
Доцільна тільки індивідуальна форма проведення тестування.

Ключі

№ шкал	Призначення шкал	Номера завдань	Загальна кількість завдань
1	Ставлення до матері	1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42	20
2	Ставлення до батька	1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42	20
3	Ставлення до матері і батька як батьківській парі	1-4, 6-8, 14, 17, 19	10
4	Ставлення до братів і сестер	1, 2, 4, 5, 6, 8-19, 30, 40, 42	20
5	Ставлення до бабусі й дідуся	1, 4, 7-13, 17-19, 30, 40, 41	15
6	Ставлення до друга (подруги)	1, 4, 8-19, 25, 30, 33-35, 40	20
7	Відношення до вчителя (авторитетного дорослого)	1, 4, 5, 9, 11, 13, 17-19, 26, 28-30, 32, 40	15
8	Допитливість	5, 22-24, 26, 28-32	10
9	Домінантність	20-22, 39	4
10	Товариськість	16, 22-24	4
11	Закритість, відгородженість	9, 10, 14-16, 17, 19, 22-24, 29, 30, 40-42	15
12	Соціальна адекватність поведінки	9, 25, 28, 32-38	10

Стимульний матеріал до методики Рене Жиля

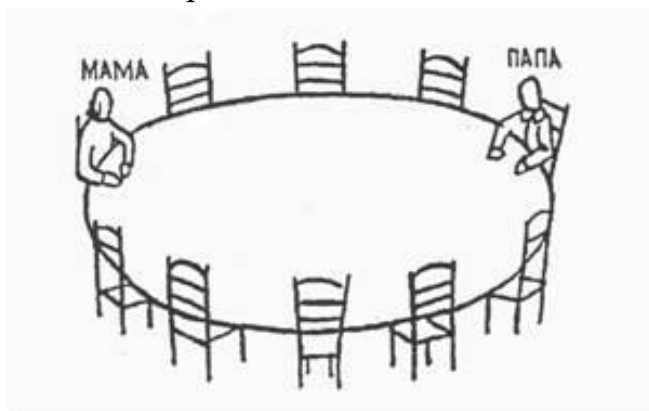
1. Ось стіл, за яким сидять різні люди. Познач хрестиком, де сидиш ти.

2. Познач хрестиком, де ти сидеш.

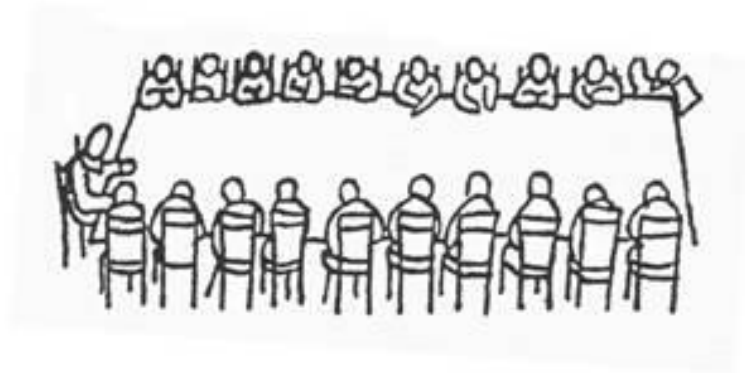

3. Познач хрестиком, де ти сидеш.

4. А тепер розмісти кілька людей і себе навколо цього стола. Познач їхні родинні відносини - тато, мама, брат, сестра або друг, товариш, однокласник.

5. Ось стіл, на чолі якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де сів би ти? Хто ця людина?

6. Ти разом зі своєю родиною будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя родина вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

Брат				Тато і мама
Сестра				

7. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку б вибрав ти.

Тато і мама				
Дідусь і бабуся				

8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.

9. Вирішено піднести одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А може бути тобі однаково? Напиши нижче.

10. Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою? Напиши нижче.

11. Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю неприємність? Напиши нижче.

12. У тебе болять зуби, і ти повинен піти до зубного лікаря, щоб вирвати хворий зуб. Ти підеш один? Або з ким-небудь? Якщо підеш із ким-небудь, то хто ця людина? Напиши.

13. Ти здав іспит. Кому першому ти розповіси про це? Напиши нижче.

14. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де перебуваєш.

15. Інша прогулянка. Познач, де ти цього разу.

16.

17. Тепер на цьому малюнку розмісти кілька людей і себе. Намалюй або познач хрестиками. Підпиши, що це за люди.

18. Тобі й деяким іншим дітям дали подарунки. Хтось одержав подарунок набагато кращий за інших. Кого б ти хотів бачити на його місці? А може тобі однаково? Напиши.

19. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким би ти сумував сильніше за всіх? Напиши нижче.

20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де перебуваєш ти.

21. З ким ти любиш гратися? З товаришами твого віку, молодшими за тебе, старше тебе? Підкресли одну із можливих відповідей.

22. Це площадка для ігор. Познач, де перебуваєш ти.

23. От твої товариші. Вони сваряться з невідомої тобі причини. Познач хрестиком, де будеш ти.

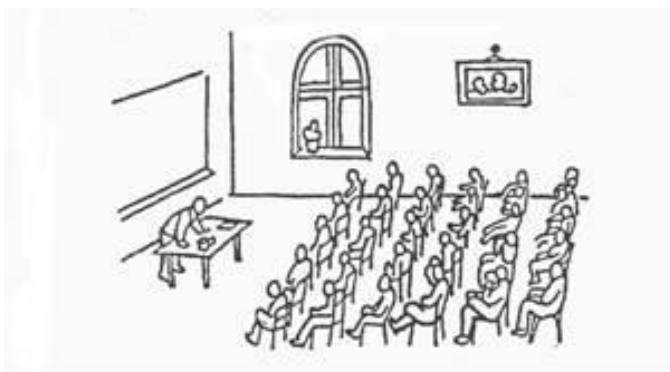

24. Це твої товариші, що сваряться через правила гри. Познач, де ти.

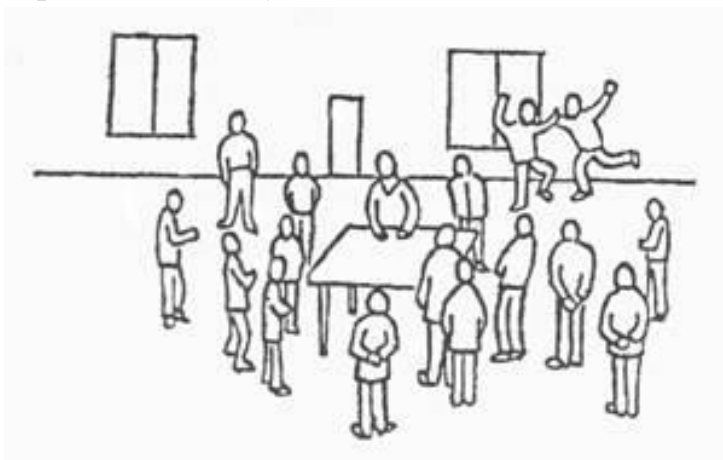
25. Товариш навмисно штовхнув тебе й звалив з ніг. Що будеш робити: будеш плакати? Поскаржишся вихователю? Удариш його? Зробиш йому зауваження? Не скажеш нічого? Підкресли одну з відповідей.

26. Ось людина, добре тобі відома. Вона щось говорить тим, що сидять на стільцях. Ти перебуваєш серед них. Познач хрестиком, де ти.

27. Ти багато допомагаєш мамі? Мало? Рідко? Підкресли одну з відповідей.

28. Ці люди стоять навколо стола, і один з них щось пояснює. Ти перебуваєш серед тих, які слухають. Познач, де ти.

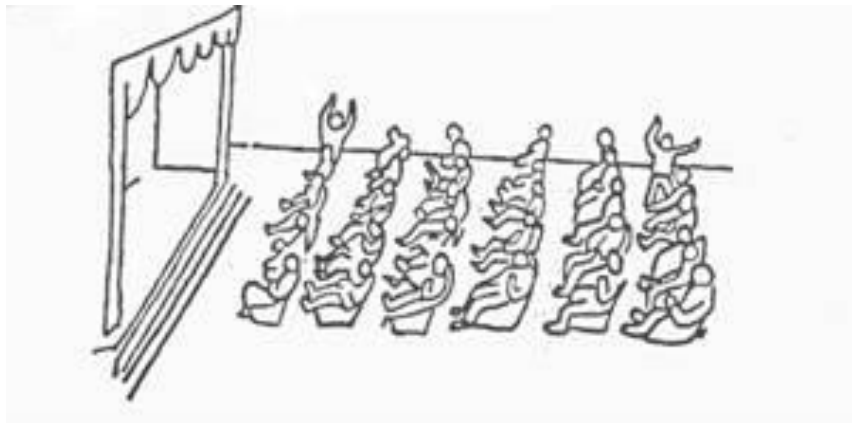

29. Ти й твої товариші на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач хрестиком, де ти.

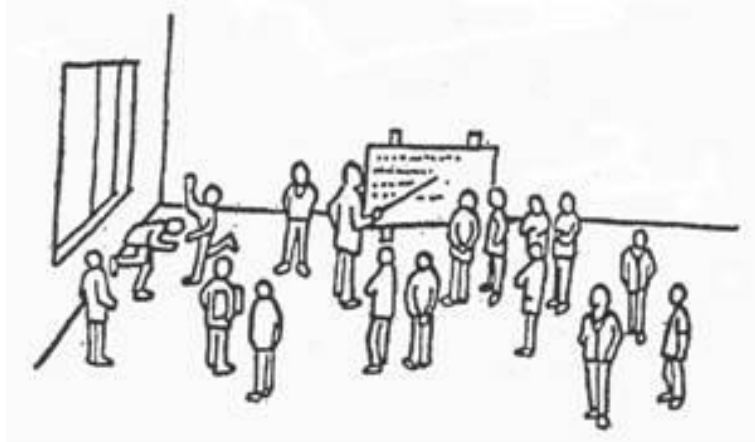
30. Під час прогулянки все розташувалися на траві. Познач, де перебуваєш ти.

31. Це люди, які дивляться цікавий спектакль. Познач хрестиком, де ти.

32. Це показ у таблиці. Познач хрестиком, де ти.

33. Один з товаришів сміється з тебе. Що будеш робити? Будеш плакати? Знизаєш плечима? Сам будеш глузувати з нього? Будеш обзивати його, бити? Підкресли одну з відповідей.

34. Один з товаришів сміється з тебе з іншими. Що зробиш? Будеш плакати? Знизаєш плечима? Сам будеш глузувати з нього? Будеш обзивати його, бити? Підкресли одну з відповідей.

35. Товариш взяв твою ручку без дозволу? Що зробиш? Будеш плакати? Скаржитися? Кричати? Спробуєш відібрати? Почнеш його бити? Підкресли одну з цих відповідей.

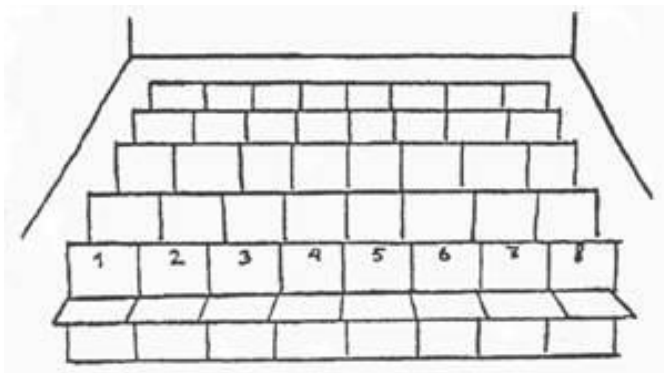
36. Ти граєш у лото (або в шашки, або в іншу гру), і два рази підряд програєш. Ти незадоволений? Що будеш робити? Плакати? Продовжувати грати? Нічого не скажеш? Почнеш злитися? Підкресль одну із цих відповідей.

37. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що будеш робити: нічого не відповіси? Надмешся? Почнеш плакати? Запротестуєш? Спробуєш піти всупереч забороні? Підкресли одну з цих відповідей.

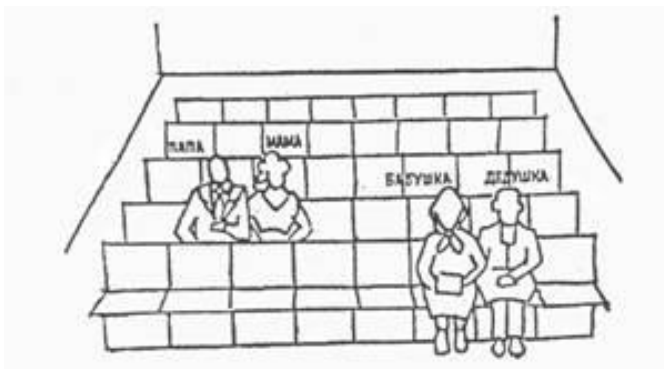
38. Мама не дозволяє тобі йти гуляти. Що будеш робити: Нічого не відповіси? Надмешся? Почнеш плакати? Запротестуєш? Спробуєш піти всупереч забороні? Підкресль одну з цих відповідей.

39. Вихователь вийшов і довірив тобі нагляд за групою. Чи здатний ти виконати це доручення? Напиши нижче.

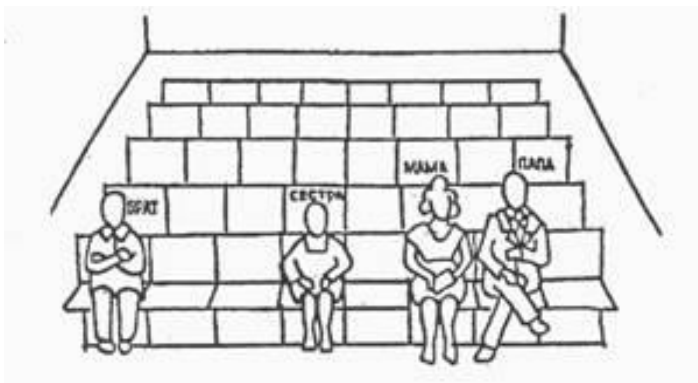
40. Ти пішов у кіно разом зі своєю родиною, у кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом з тобою?

41. У кінотеатрі багато порожніх місць. Твої родичі вже зайняли свої місця. Познач хрестиком, де сядеш ти.

42. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

Тема IX

Ставлення дитини до однолітків

Ставлення дитини до однолітків (анкета для батьків і вихователів)

Якщо відмічена особливість поведінки властива дитині, відповідне твердження оцінюється в 1 бал, якщо ні - 0 балів.

1. Старається уникнути активної участі у грі.
2. Не проявляє приязні і доброзичливості до інших дітей.
3. Ніколи не ділиться з іншими дітьми іграшками і солодощами.
4. Не надає допомоги іншим, навіть якщо їй про це попросять.
5. Погоджується на другорядні ролі, ніколи не висловлює бажання бути головною у грі.
6. У неї немає друзів ні в дитячому садку, ні на подвір'ї.
7. Уникає спілкування з іншими дітьми.
8. У грі завжди прагне отримати значиму роль, а якщо не отримує відмовляється гратися.
9. Не проявляє зацікавленості до колективних ігор, грається наодинці.
10. Часто жаліється дорослим, що її ображають інші діти.

Оцінка результатів

7 - 10 балів - у дитини серйозні труднощі в спілкуванні, пов'язані з негативним ставленням до інших дітей, ці труднощі можуть виявитися у стосунках з однокласниками у школі.

4 - 6 балів - труднощі зумовлені невмінням встановлювати контакти з однолітками, частіше за все через недостатній досвід спілкування чи через невпевненість в собі.

1- 3 бали - труднощі в спілкуванні ситуативні чи зумовлені деякими індивідуальними особливостями дитини, які, як правило, коректуються під впливом дитячого колективу.

Малюнок родини

Хочете глибше заглянути в душу дитини і зрозуміти, чим вона живе, що її турбує, про що мріє, її сприйняття навколишнього світу, родини і Вас самих? З 4-5 років Ви можете провести малюнковий тест «Моя родина». Діти сприймають навколишній світ не як дорослі. Особливі дитячі осмислення викликають емоційні реакції, незрозумілі і неприйнятні дорослими. У внутрішньому світі дитини сплітається, здавалося б, несумісне, випадкове, створюються фантастичні образи, власні «теорії».

Сутність тесту.

Дитині дають стандартний аркуш паперу, набір кольорових олівців (простий олівець, ручку, стирачку краще не давати), просять: «Намалюй свою родину». При цьому не потрібно нагадувати, хто входить до складу родини, нехай малює так, як уявляє. Якщо дитина запитає, кого малювати, надайте їй повну волю, нехай малює хоч звіринок, однаково малюнок буде досить інформативним.

Після виконання завдання варто прагнути одержати максимум додаткової інформації (вербальним шляхом). Звичайно задаються наступні **питання**:

1. Скажи, хто отут намальований?

2. Де вони перебувають?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело чи нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто з них найщасливіший? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що не кожна дитина схильна робити. Тому, якщо вона не відповідає на них або відповідає формально, не слід наполягати на відповіді.

При опитуванні психолог повинен намагатися з'ясувати зміст намальованого дитиною: почуття до окремих членів родини, чому дитина не намальовала кого-небудь зі членів родини (якщо таке відбулося). Варто уникати прямих запитань, не наполягати на відповіді, тому що це може викликати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проєктивні питання (наприклад: «Якби замість пташки була намальована людина, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?», «Кого мама покличе йти із собою?» і т.п.).

Можна задати дитині на вибір розв'язання шести ситуацій: три з них повинні виявити негативні почуття до членів родини, три - позитивні:

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав із собою?
2. Уяви, що вся твоя родина йде в гості, але один з вас занедужав і повинен залишитися вдома. Хто він?
3. Ти будуєш із конструктора будинок (вирізуєш паперове плаття для ляльки), і тобі не щастить. Кого ти покличеш на допомогу?
4. Ти маєш ... квитків (на один менше, ніж членів родини) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?
5. Уяви собі, що ти потрапив на незаселений острів. З ким би ти хотів там жити?
6. Ти одержав у подарунок цікаве лото. Вся родина сіла грати, але вас на одного більше, ніж треба. Хто не буде грати?

Для інтерпретації також треба знати:

- а) вік досліджуваної дитини;

- б) склад її родини, вік братів і сестер;
- в) якщо можливо, мати відомості про поведінку дитини в родині, дитячому садку або школі.

ПРАВИЛА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

1. Після закінчення малювання розпитайте у дитини, «хто є хто», хто чим займається.

Застереження типу «а брата я забув намалювати» або «сестра не помістилася» не мають значення. Якщо хтось із родини на малюнку відсутній, то це може означати:

- > Наявність негативних несвідомих почуттів до цієї людини. Наприклад, сильні ревності до молодшого брата; дитина як би міркує : «Я повинен любити брата, а він мене дратує, це погано. Тому взагалі нічого не намалюю».
- > Повна відсутність емоційного контакту з «забутою» на малюнку людиною. Цієї людини ніби просто немає в емоційному світі дитини.

2. На малюнку відсутній сам автор.

- > Труднощі у стосунках із близькими: « Мене тут не поважають», «Я почуваю себе відкинутим», «Мені важко знайти своє місце в родині»
- > Дитина «відривається» від родини : «Мене не приймають, ну й не треба, і без них непогано»

3. На малюнку - вигаданий член родини. Дитина намагається заповнити вакуум у почуттях, недоотриманих у родині. Діти часто малюють птахів, тварин, які насправді не живуть у будинку, це означає, що дитина жадає бути комусь потрібною і необхідною, значить батьки не задовольняють потребу в любові, ніжності, пещенні.

4. Розмір зображених персонажів показує їх значимість для дитини.

Чим авторитетніша в очах дитини зображена людина, тим вона крупніша. Часто у маленьких дітей не вистачає аркуша, щоб розмістити всю фігуру.

5. Розмір дитини на аркуші.

Якщо дитина малює себе дуже маленькою, розташованою в куточку аркуша, у неї низька самооцінка на даний момент, або вона вважає себе найменшим у родині. Діти із завищеною самооцінкою малюють себе дуже великими, навіть крупнішими за батьків.

6. Місце розташування дитини на малюнку відображає її положення в родині. Коли вона у центрі, між мамою і татом, або малює себе першою, те це значить, що вона відчуває себе потрібною і необхідною в домі. Якщо дитина зобразила себе окремо від інших, або намалювала себе останньою - це ознака ревнощів, неблагополуччя.

Відстань між зображеними свідчить про емоційну близькість або, навпаки, роз'єднаність. Чим далі фігури розташовані одна від одної, тим більше їхня емоційна роз'єднаність. На деяких малюнках діти підкреслюють роз'єднаність, що відчувається ними, включенням у вільний простір між членами родини різних предметів (меблі, вази, ...), чужих, вигаданих людей. При емоційній близькості родичі намальовані майже впритул один до одного, вони стикаються руками. Чим ближче дитина зображує себе до якого-небудь члена родини, тим вища її ступінь прихильності до цієї людини і навпаки.

7. Послідовність зображення членів родини.

Звичайно першою дитина малює або себе, або самого улюбленого члена родини, або найзначнішу, авторитетну, на думку маляти, людину в родині. Звичайно найостанніший намальований родич має найнижчий авторитет (це може бути і сама дитина).

8. Розташування фігур на аркуші.

Уважно розглянете, хто на малюнку розташований вище, хто нижче. Найбільш високо розташований персонаж, що володіє, на думку дитини, найбільшою значимістю в родині (навіть якщо він невеликий за розміром). Наприклад, якщо на аркуші вище за всіх зображений телевізор або шестимісячна сестра, те, виходить, у свідомості дитини саме вони «управляють» іншими членами родини.

10. Персонаж або предмет, що викликає в дитини найбільшу тривожність.

Зображується з посиленням натиском олівця, або сильно заштрихований, його контур обведений кілька разів, але буває, що дитина малює такого персонажа ледве помітною, «тремтячою» лінією.

11. Частина тіла.

- **Голова.** Це - важлива і найцінніша частина тіла. Розум, умілість - у голові. Найрозумнішого, мислячого члена родини дитина зображує з великою головою.

- **Очі.** Не тільки для розглядання, вони видають сум. Персонажі з більшими, розширеними очами сприймаються дитиною як тривожні, неспокійні, які потребують допомоги. Персонажі з очами-«крапками» або очами-«щілинками» несуть у собі внутрішню заборону на плач (тобто, людина замкнена, підсвідомо або свідомо не показує свої емоції, частіше негативні).

- **Вуха.** Це - орган сприйняття критики і взагалі будь-якої інформації про себе. Персонажі з більшими вухами слухаються навколишніх. Якщо вух взагалі немає, людина нікого не слухає, ігнорує те, що про неї говорять.

- **Рот.** На малюнку рот - «орган нападу», ротом виражають агресію, лаються, кусаються, ображають. Персонаж з більшим або/і заштрихованим ротом сприймається як джерело погрози. Якщо рота взагалі немає, він зображений у вигляді крапки, риски - людин приховує свої почуття, не може виразити їх словами або впливати на інших.

- **Шия.** Символізує здатність самоконтролю голови над почуттями. Той персонаж, у якого є шия, здатний управляти своїми почуттями (частіше це дорослий).

- **Руки.** Функція рук - чіплятися, приєднуватися, взаємодіяти з оточуючими людьми, тобто здатність діяти. Чим більше пальців на руках, тим сильніший персонаж. Довжина рук говорить про товариськість, короткі руки видають внутрішню слабкість, нерішучість, недолік спілкування.

- **Ноги.** Потрібні для ходьби, для опори, для свободи пересувань. Чим більша площа опору ніг, тим твердіше і впевненіше персонаж стоїть на землі. Права нога символізує опору у позасімейній реальності, ліва - у родині.

12. Колірна гама малюнка - індикатор палітри почуттів.

Найулюбленішими кольорами дитина малює найближчих членів родини, себе, нелюбимі, похмурі кольори дістаються неприйнятій дитині, людям. Зверніть увагу на загальну колірну палітру: перевага яскравих кольорів говорить про гарний настрій, похмурого ж кольору вказують на тривожність, пригніченість (якщо, звичайно, чорний колір не є улюбленим для малювати). Мама звичайно зображується в гарних платтях, зі шпильками в зачісках, з безліччю дрібних деталей, колір волосся може бути найнезвичайнішим, ретельно промальовуються деталі, так дитина показує свою любов. Себе діти з адекватною самооцінкою теж ретельно промальовують, ошатно одягають. Улюблені тата теж дуже ошатні, як і всі близькі й улюблені дитиною родичі.

13. Дитина малює тільки себе, «забувши» намалювати всіх інших, це частіше говорить про те, що вона не відчуває себе членом родини. Дитину в родині не приймають, неблагополуччя і емоційні проблеми дають на неї. Фігура може бути маленькою, «захованою» в кутку аркуша, темною, зі змазаною особою. Але буває, що дитина **із завищеною самооцінкою малює одну себе**, щоб підкреслити свою значимість. Вона ретельно промальовує деталі одягу, особистості; фігура дуже велика, яскрава.

14. Сонце на малюнку - символ захисту і тепла. Люди і предмети, які перебувають між дитиною і сонцем — те, що заважає відчувати себе захищеним, користуватися енергією і теплом.

Малюнкова проективна методика

«Я в дитячому садку»

Тест на перевірку рівня та стану психологічного комфорту перебування окремої дитини та дітей в групі дитячого садку

Іноді педагогові буває потрібно зрозуміти, наскільки комфортно відчують себе в групі його вихованці. Найзручніший варіант в цьому випадку — запропонувати дітям намалювати малюнок на тему «Я в своїй групі дитячого саду». Це не відніме у вихователя багато часу протягом робочого дня, а розміркувати над результатами він може і на дозвіллі. Запропоновані малюнки дітей можна умовно розділити на три групи.

1. Дитина малює тільки будівлю.
2. Дитина малює будівлю з елементами ігрового майданчика.
3. Дитина зображує на малюнку самого себе в кімнаті або на вулиці.

Перша група малюнків — найтривожніша. Якщо на малюнку немає нічого, окрім будівлі, значить, малюк сприймає дитячий сад як щось відчужене, безлике. Значить, життя в дитячому саду не викликає у нього позитивних емоцій і він не ототожнюється з подіями, що відбуваються там.

Більше всього оптимізму вселяє ситуація, коли дитина зображає на малюнку самого себе. В цьому випадку можна поставити напроти прізвища малюка жирний хрестик: події, що відбуваються в дитячому саду, є для нього особово значущими. Але цим аналіз ситуації не обмежується. Потрібно звернути увагу на інші елементи картинки. Чи присутні на малюнку діти? Вихователь? Ігрове поле? Іграшки?

Їх наявність дозволяє педагогові поставити ще один хрестик: дитина відобразила в своїй роботі безліч різноманітних зв'язків і стосунків. Ігрове поле, наприклад, дуже важливий елемент. Якщо дитина зображує себе такою, що стоїть на килимі, на підлозі, на землі (діти часто зображують свою опору у вигляді прямої лінії), це хороший показник. Значить, він «міцно стоїть на

ногах», відчуває себе упевнено. Добре, якщо на малюнку зображені квіточки, сонечко, пташки — все це деталі, що свідчать про «світ» в душі.

Потрібно спробувати зрозуміти, що виражає дитина, малюючи виховательку. З одного боку, її поява на малюнку — позитивний момент. Значить, педагог для дитини — значущий персонаж, з присутністю якого він повинен рахуватися. Але важливо, як дорослий розвернен до дитини — спиною або , скільки місця він займає на малюнку, як зображені руки і рот.

Підкреслене виділення рота, безліч ліній навколо нього можуть свідчити про те, що дитина сприймає педагога як носія словесної (вербальною) агресії.

Важливе значення має і **колірне вирішення картинки**. Про позитивний емоційний настрій свідчить використання дитиною теплих тонів (жовтий, рожевий, оранжевий) і спокійних холодних (синій, блакитний, зелений). Насичений фіолетовий колір, яким зафарбовані досить великі ділянки малюнка, може свідчити про напругу, яка відчуває дитина, а достаток червоного — про надлишок емоційних стимулів.

Часте використання чорного кольору, жирне, штрихування, що продавлює папір, схоже на закреслення, сигналять про підвищену тривожність дитини, про її емоційний дискомфорт.

Не може вважатися за діагностичний шаблонний малюнок, коли дитина зображає звичні і знайомі елементи, які малював безліч разів, і малюнок за зразком, виконаний на занятті з малювання або в художній студії.

Під час тестуючого малювання педагог не повинен коментувати дії дітей і підказувати їм прямо або побічно, які елементи можна внести до малюнка.

Оцінювати роботи дітей в цьому випадку теж не можна. Краще, якщо психолог просто попросить малюків подарувати їй малюнки на пам'ять.

Можливо, якісь елементи малюнка виявляться для педагога незрозумілими, а якісь приведуть до помилкових висновків. Малюнок, наприклад, може відображати лише ситуативну тривожність і психологічний дискомфорт дитини, пов'язані з сімейними конфліктами, свідком яких він міг стати вранці, з поганим самопочуттям, змайбутнім візитом до лікаря і т.д.

Тому, щоб мати справжню картину психологічного стану дитини в групі, після двох тижнів тест треба повторити.

Системний тест Герінга (FAST)

Цей тест є розвитком методики «Сімейна дошка» і відноситься до класу технік розстановок із застосуванням фігур що заміщають членів сім'ї.

Вперше ці техніки широко використовувалися в якісних дослідженнях сімейних спільнот в інших культурах. Але тест Герінга вже має велику ступінь стандартизації.

Емоційна близькість між членами сім'ї представлена тут як дистанція між фігурами.

Гнучкість сімейної структури також може бути об'єктивно виміряна шляхом оцінки, наприклад, змін в розстановці сім'ї до, під час і після конфлікту. Відносини влади вдало моделюються в тесті різною висотою фігурок. Велика кількість досліджень, проведених з сім'ями, підтвердило, що ці три показники досить точно і цілісно відображають сприйняття клієнтами відносин в сім'ї.

Системний сімейний тест розроблений і валидизований Герінгом.

FAST є методикою, заснованою на структурній системній сімейній теорії і призначена для досліджень і психотерапевтичної практики.

Тестовий матеріал

Тестовий матеріал складається з дошки, розділеної на 81 квадрат (9 × 9), жіночих і чоловічих фігурок, а також циліндричних блоків заввишки 1,5; 3 і 4,5 см. На фігурках умовно нанесені точками очі.

Відстань між фігурками на дошці відображає ступінь згуртованості сім'ї та окремих її підсистем. Висота фігурок, регульована за допомогою циліндричних блоків, показує сімейну ієрархію. Напрямок погляду фігур є додатковим якісним параметром, що відображає нюанси взаємин членів сім'ї.

Системний сімейний тест Герінга може проводитися індивідуально з одним або декількома членами сім'ї або з сімейною групою одночасно (груповий варіант). Велика різниця в сприйнятті членами сім'ї їх сімейної структури є одним з показників сімейної дисфункції.

При обстеженні сім'ї зазвичай використовуються три різні репрезентації тесту, що відображають типову структуру сім'ї, ситуацію в сім'ї в момент конфлікту і ідеальний розподіл близькості і ієрархії, яке іноді буває в родині або бажано для неї. Зміна розташування фігурок на дошці від однієї репрезентації до іншої відображає ступінь гнучкості сімейної системи.

Аналіз і інтерпретація системного сімейного тесту Герінга

Аналіз і інтерпретація тесту ведуться щодо всієї родини в цілому і двох її підсистем окремо - подружньої і дитячої. Існують норми, отримані в результаті дослідження американських і західноєвропейських родин, щодо ступеня згуртованості і ієрархії. Розрізняють низький, середній і високий рівень цих параметрів. Відповідно до цього визначається збалансованість підсистем і сім'ї в цілому. Крім цього, тест відображає наявність таких структурних порушень, як перевернута ієрархія (висота фігурки дитини дорівнює або вище висоти фігурки одного або обох батьків) і межпокоління коаліції (відстань між фігурками батьків більше, ніж між дитиною і одним з батьків).

Для додаткового дослідження взаємовідносин в сім'ї в тесті є кольорові фігурки трьох кольорів, за допомогою яких випробуваний може підкреслити різницю в поведінці та характері різних членів сім'ї.

Процедура проведення системного сімейного тесту Герінга

Процедура проведення FAST багато в чому подібна до процедури проведення методики «Сімейна дошка» і складається з чотирьох етапів.

Етап 1. Збір короткого анамнезу про сім'ю: кількість членів сім'ї, їх вік, соціальний статус, страждали вони психічними розладами та іншими хронічними захворюваннями, чи були госпіталізації і т.д.

Етап 2. Фіксація сімейних репрезентацій одного випробуваного або всієї родини, як в груповому варіанті. Експериментатор на спеціальному бланку

відображає розстановку фігур в типовій, конфліктній та ідеальній сімейній ситуації.

Етап 3. Фіксація спостережень за поведінкою випробуваного під час проведення тесту. З чиєї фігури почав? Що викликало коливання, спонтанні зауваження? І т.д.

Етап 4. Інтерв'ю після кожної репрезентації.

Системний сімейний тест Герінга можна проводити з дорослими і дітьми від 6 років. Він не займає багато часу (20 - 30 хв на кожного випробуваного) і забезпечує терапевта великою кількістю гіпотез про сімейну систему. Крім іншого, він являє собою зручний привід для групової дискусії з сім'єю про взаємини між її членами і бажаних змін.

Типові питання інтерв'ю після кожної репрезентації розстановки пропонує А.В.Черніков .

Інтерв'ю для типової репрезентації

1. Чи показує це зображення певну ситуацію? Якщо так, то яку?
2. Як довго взаємини існують таким чином, як ви їх тут вказуєте (стабільність)?
3. Як змінилися зараз взаємини в порівнянні з тим, якими були раніше (відмінності)?
4. Яка причина того, що взаємини стали такими, як ви їх показуєте тут?
5. Який контакт очей між фігурами, або що означає спрямування їх погляду?
6. Чому ви замінили фігуру (и) на пофарбовану (і)?
7. Які персональні характеристики представлені квітами, які ви вибрали?
8. До якої міри ці характеристики впливають на сімейні взаємини?

Коментарі:

Інтерв'ю для ідеальної репрезентації

1. Чи відображає це зображення ситуацію, яка відбувалася в якийсь момент? Якщо так, то яка була ця ситуація?
2. Як часто ця ситуація трапляється (частота) і як довго вона триває?
3. Коли ця ситуація сталася вперше і коли вона складалася в останній раз?

4. Що повинно статися, щоб зробити типові взаємини відповідними тим, якими ви їх бачите в ідеалі?
5. Наскільки важливим це було б для вас та інших членів сім'ї?
6. Який контакт очей між фігурами, або що означає спрямування їх погляду?
7. Чому ви замінили фігуру (и) на пофарбовану (і)?
8. Які персональні характеристики представлені квітами, які ви вибрали?
9. До якої міри персональні характеристики впливають на сімейні взаємини?

Коментарі:

Інтерв'ю для конфліктної репрезентації

1. Хто залучений в конфлікт (тип конфлікту)?
2. Який привід цього конфлікту (ситуації)?
3. Як часто цей конфлікт відбувається (частота) і як довго він триває?
4. Коли вперше відбулася конфліктна ситуація і коли в останній раз це трапилося?
5. Наскільки важливий цей конфлікт для вас та інших членів вашої сім'ї?
6. Які ролі грають різні члени сім'ї у вирішенні цього конфлікту?
7. Який контакт очей між фігурами, або що означає спрямування їх погляду?
8. Чому ви замінили фігуру (и) на пофарбовану (і)?
9. Які персональні характеристики представлені квітами, які ви вибрали?
10. До якої міри персональні характеристики впливають на сімейні взаємини?

Тема X

Діагностика засобами проєктивних методик

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА «МАЛЮНОК ЛЮДИНИ»

Тест розроблений К.Маховер в 1946 році на основі тесту Ф.Гудінаф з метою визначення індивідуальних особливостей особистості. Використовується

з 3-х років. Виділяють такі характеристики, які можна перевірити за даним тестом: уявлення про себе, комунікабельність, тривожність, агресивність, міжособистісні відносини, образ тіла, статево-рольова ідентичність, патологія розвитку, інтелект.

Процедура тесту полягає в тому, що дитині дають простий олівець середньої м'якості, гумку та стандартний чистий аркуш паперу формату А4 (210 x 297 мм.) І надають **інструкцію**: “Намалюй, будь ласка, людину, якомога краще”. На питання, які, як правило, носять уточнюючий характер (“а яку людину ?”), Слід відповідати ухильно , наприклад: “будь-яку”, “малюй кого хочеш”. На будь-які вираження сумнівів можна сказати: “ти почни, а далі легше буде...”

Якщо у відповідь на ваше прохання дитина намалювала людину частково, щось на кшталт бюста або у вигляді карикатури, мультиплікаційного героя, абстрактного зображення, досліджуваного просять взяти інший аркуш паперу і намалювати людину ще раз, тепер в повний зріст, цілком: з головою, тулубом, руками і ногами.

Протягом всього процесу малювання варто **спостерігати за дитиною** (як вона поставилась до завдання, чи висловлювала опір або різку відмову, чи задавала додаткові питання і як багато, чи висловлювала гостру потребу в подальших вказівках – заявляв про це прямо чи це виражалось в його поведінці, чи дитина сміливо приступила до виконання...). Це надасть безцінну інформацію про особливості досліджуваного.

Наступний етап – **бесіда**, у процесі бесіди ви можете прояснити всі неясні моменти, а через почуття і переживання, які дитина висловлює під час бесіди, ви може отримати унікальну інформацію щодо її емоційного стану. Для актуалізації почуттів можливо задавати такі питання:

- Хто ця людина?
- Де вона живе?
- Чи є у неї друзі?
- Чим вона займається?

- Добра вона чи зла?
- На кого вона дивиться?
- Хто дивиться на неї?
- Чи знайома тобі ця людина?
- Про що вона думає?
- Що вона відчуває?
- Вона тобі подобається?
- Що найбільше хоче ця людина? і т. д.

Інший варіант бесіди з дитиною – попросити її **скласти історію про цю людину**.

Перш ніж перейти до інтерпретації методики варто зазначити одну **особливість**, яка полягає в тому, існує закономірність, що з *віком дітей малюнок людини збагачується все новими деталями, тобто що кожному віковому проміжку характерні певні особливості малювання*. Тому інтерпретуючи малюнок в першу чергу треба звертати увагу на вік дитини і від цього відштовхуватись.

Отже, коротко про основне. Предметний малюнок з'являється у дітей приблизно в **трирічному** віці. Перша форма зображення людини – це так званий **головоног**, що представляє собою округлу голову (на думку деяких фахівців, ця округлість символізує голову разом з тілом) і руки та ноги, які відходять від неї або розташовані поруч рисочки (кількість яких може бути різним). Нерідко на малюнках присутні також риси обличчя (очі, рот, ніс), іноді і волосся. Подібний малюнок цілком відповідає нормі аж до чотирирічного віку.

Рис. 1. Виполнен Ильей В., 3 л. 1 мес.
Головног

Приблизно з **чотирьох років** дитина переходить до малювання примітивної схеми, що містить крім голови, рук і ніг зображення тулуба людини. Ноги розташовуються з боків тулуба, руки зазвичай починаються від його середини.

На **шостому році** життя дитина опановує уявленнями про вертикалі і горизонталі; тепер вона починає малювати малюнок строго вертикально. Подальший розвиток малюнка людини полягає в переході до зображення товщини рук і ніг. П'ятирічна дитина малює кінцівки подвійними лініями. До шести років дитина часто малює руки людини від верхньої частини тулуба. З'являються різні другорядні деталі: пальці, волосся, брови, вії.

Для малюнків дітей **семирічного віку** характерне поєднання елементів пластичного (малюнок, на якому різні частини тіла не приклеєні один до одного, як на схемі, а органічно переходять одна в іншу без різкої межі) і схематичного зображення з переважанням схематичного.

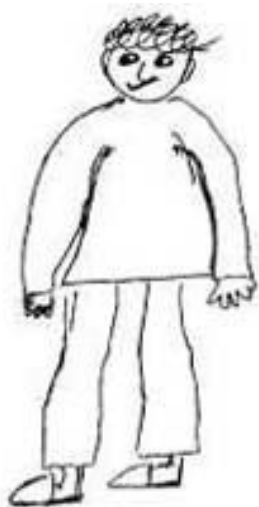

Рис. 9. Выполнен Кириллом Г., 11 л. 7 мес.
Рисунок с преобладанием пластического
способа изображения, но сохраняющий
отдельные элементы схематического спо-
соба (ноги)

Поступово до **восьми – дев'яти років** співвідношення пластичних і схематичних елементів врівноважується.

Для **підліткового віку** типово пластичне зображення людської фігури. У старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці ознаки, що характеризують стать персонажа, часто особливо підкреслюються. Чоловік

зазвичай зображується дуже широкоплечим, м'язистим, жінка – з похилими вузькими плечима, з округлими плавними формами; у неї нерідко перебільшуються розмір грудей, ширина стегон.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОЕКТИВНОЇ МЕТОДИКИ «МАЛЮНОК ЛЮДИНИ»

Рис. 38. Виполнен Артемом Ш., 8 л. 7 мес. Негативное самопредъявление

Розмір і розташування

Тривожні діти, діти які відчують незахищеність схильні малювати маленькі фігури, які скромно займають лише маленьку область доступного простору. Маленькі розміри фігури можуть говорити про депресію і почутті непристосованості. Навпаки, добре пристосовані діти з розвиненим почуттям безпеки малюють вільно, легко, створюючи малюнок, який своїм розміром, розмахом і впадає в очі розміщенням на сторінці.

Занадто великі, громіздкі розміри фігури говорять слабкий внутрішній контроль і експансивність. Також це може свідчити про високу тривожність.

Нахилена фігура може відображати брак психічної врівноваженості, нестабільність.

Фігура, зміщена на аркуші вправо, говорить про орієнтацію на зовнішній світ, зсув вліво – означає акцентування на собі. Якщо дитина займає малюнком переважно верхню частину листа, значить, вона схильна до оптимізму. Про

почуття пригніченості часто вказує розташуванні фігури в нижній частині аркуша.

Крупна, намальована з розмахом фігура, вміщена в центрі листа, говорить про завищену самооцінку.

Якщо дитина малює **лінію землі** і розташовує людину високо від неї (людина ніби в повітрі), то це може свідчити про відірваність від реальності, схильність до фантазії, слабкий контакт з дійсністю. Також лінія основи (землі) може означати незахищеність, вона надає малюнку стабільність.

Проведена **внизу сторінки лінія** характерна для дітей з нестійких сімей.

Малюнок біля самого краю листа – залежність, невпевненість у собі.

Символічні значення фігури людини

Голова – уособлення сфери інтелекту, місце локалізації “я” дитини, її психічного центру. Якщо дитина приділяє *голові* *слабку увагу* – це може говорити про проблеми адаптації до соціального середовища, труднощах спілкування або навіть наявності неврозу, оскільки голова і, зокрема, **лоб** – це також відображення самоконтролю та сфери соціальних контактів. Відсутність чола означає, що дитина свідомо ігнорує розумову сферу. Співвідношення пропорцій голови і тулуба є відношення між фізичним і духовним в дитині.

Фіксація на голові може бути пов’язана з ослабленням інтелектуальних здібностей або контролю, в результаті чого значення цієї частини тіла для дитини зростає. Велика голова виступає в такому випадку як вираження прагнення компенсувати відсутню. Разом з тим велика голова може означати, що досліджуваний велике значення надає саме мисленню, раціональній сфері, а маленька голова може бути ознакою переживання власної інтелектуальної неадекватності.

Голова зображується зазвичай першою (з народження перший візуальний взаємний контакт з людиною – обличчя), якщо ця частина тіла зображується в самому кінці малювання, то ймовірний міжособистісний конфлікт.

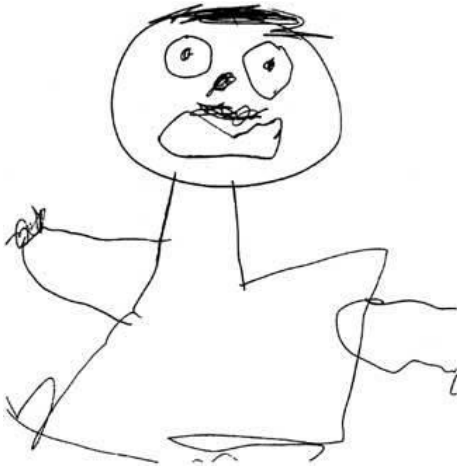
Виділення **волосся** на голові може свідчити про прагнення підкреслити мужність чоловічої фігури. Акцентування дівчаток на волоссі, ретельне зображення пишних зачісок, довгих, спадаючих каскадом в поєднанні з іншими явними елементами прикраслення може свідчити про раннє сексуальне дозрівання.

Обличчя – символ сфери спілкування, найважливіший центр комунікації. Дитина, яка зазнає труднощів у спілкуванні, боязка, прагне до відходу від проблем, пов'язаних з конфліктами у відносинах з оточуючими, зображує риси обличчя нечітко, слабо їх промальовує, зображує дуже схематично, упускає зображення рис обличчя. Показовим є і той випадок, коли обличчя дитина малює в останню чергу. Відносини з іншими у такої дитини дуже поверхові. Вираз обличчя типу: вирячені очі, стиснуті губи або відкритий рот з вишкіреними зубами – символ агресії. Добре промальовані риси обличчя говорять про увагу до себе, самоповазі. З іншого боку, зосередженість на цій частині, надмірне підкреслення і виділення рис обличчя можуть бути спробою компенсувати свою неадекватність і слабкість самоствердження. Замальоване обличчя – досить негативний знак, який співвідноситься з втратою ідентичності, втратою почуття власного “я”. Не менш тривожний факт – зображення звірячого обличчя або такого як у робота.

Підборіддя – відображення сили волі, владності, мужності. Захоплення зображенням підборіддя, яке проявляється в тому, що його часто витирають гумкою, перемальовують, обводять або малюють помітно виступаючим, може розцінюватися як компенсація слабкості, нерішучості, страху відповідальності. Це може охарактеризувати, як прагнення до переваги і набуття значущості в очах оточуючих. Така інтерпретація ще більш обґрунтована в тому випадку, якщо сильне, з натиском, промальовування всього профілю поєднується зі слабкими, легкими лініями в зображенні інших частин.

Акуратні **брови**, так само як і акуратна зачіска, – свідчення піклування про власну зовнішність, доглянутість, стриманість, поміркованість. Густі, волохаті брови говорять про грубість характеру, норовистість.

Вуха – означають відкритість сприйняття або настороженість по відношенню до навколишнього світу. Вуха діти починають зображувати в досить пізньому віці, тому пропуск цієї частини тіла або приховування її за волоссям вважається незначним. Виділення вух на малюнку може свідчити про чутливість до зауважень і осуду. Вуха маленькі або відсутні – прагнення уникати критики, небажання чути.

Очі великі, з промальованими зіницями або без зіниць з заштрихованими склерами – символ страху або тривоги. Пильний, пронизливий погляд – ознака агресивності. Очі широко відкриті, але не перебільшені, можуть бути знаком допитливості. Погляд не прямий, а скошений, прищурення говорить про підозрілість, настороженість. Маленькі очі ознака скритності, зосередженості на собі, зануреності у власні почуття. Закриті очі – спроба відгородитися від зовнішнього світу, від контактів з оточуючими. Красиві, симетричні, добре промальовані очі – відображення бажання бути привабливим, симпатичним іншим людям. Довгі **віії** – кокетливість, демонстрація себе.

Яскраво виражені **ніздрі** – примітивна агресія.

Рот – багатозначний елемент. Якщо рот відкритий, то це прийнято вважати ознакою агресії або вербальної активності агресивного характеру, якщо промальовані **зуби**, то це явна агресія. Можливо, вона носить захисний характер. Рот, позначений однією прямою рисою, може свідчити про внутрішню напругу. Рот з вираженою «натягнутою» посмішкою – вимушена хорошість, пред'явлення соціально схвалюваних реакцій.

Губи – загальноприйнятий символ сексуальної сфери. Пухкі губи фігури, намальованої дівчинкою – ознака вірної статевої ідентифікації. Промальовані губи на малюнку підлітка можуть означати наявність нарцисичних тенденцій.

Шия є сполучною ланкою між тілом (символ тваринних пристрастей, імпульсивного життя) і головою (інтелектуальний центр, розум, контроль). Області шії приділяють увагу ті, хто стурбовані співвідношенням тілесних спонукань і свідомого контролю. Такі люди не впевнені, що завжди можуть впоратися зі своїми імпульсами. Підкреслена шия (в тому числі намисто, ланцюги, комірці) – потреба в інтелектуальному контролі або потреба знизити контроль (бажання відокремитися від голови, суїцидні асоціації).

Крупна шия – усвідомлення тілесних імпульсів, намагання їх контролювати.

Відсутність шії – ймовірність відсутності сепарації (відділення) з батьківською сім'єю (існує ймовірність сепарації в подружній сім'ї через розлучення).

Тулуб – символ уявлення дитини про фізичний вигляд людини. Сильне, мускулисте тіло, намальоване слабкою дитиною – ознака компенсації відсутнього, ідеального для неї фізичного вигляду.

Велике, сильне тіло з потужними плечима на малюнку дитини нормальної статури – внутрішня сила. Широкі, масивні плечі служать вираженням фізичної сили і переваги. Підлітки, які відчують сексуальну неадекватність, можуть виражати це в сильно виділених по відношенню до інших частин тіла плечах. Якщо сильна дитина малює слабке тіло, то, можливо, це пов'язано з якимось переживанням з минулого досвіду.

Тендітне тіло може бути вираженням власної слабкості. Дитина, що прагне потурати своїм бажанням і ігнорує будь-які прояви самоконтролю, може намалювати слабке, безвольне тіло з непропорційно маленькою головою. В цілому округла форма тулуба – врівноваженість, спокійний характер. Незграбна, прямокутної форми фігура асоціюється з мужністю, енергійністю та експресивністю. Якщо фігура прикрашається додатковими

аксесуарами (бантики, пряжки та ін.), то це означає підвищену увагу до власної персони.

Вкрай негативна ознака – зображення **нутроців тіла**. Це свідчить про серйозні психічні порушення.

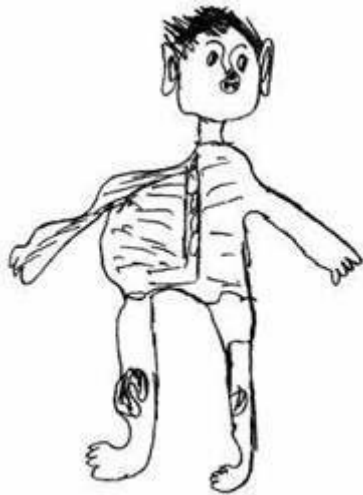

Рис. 64. Выполнен Юрой Ш., 11 л. 2 мес. Психическое заболевание

Плечі – фізична сила або потреба у владі. Великі – відчуття великої сили або надмірна заклопотаність силою і владою, сильні тілесні імпульси. Дрібні – відчуття малоцінності. Незграбні – обережність, захист. Похилі – відчай, відчуття провини.

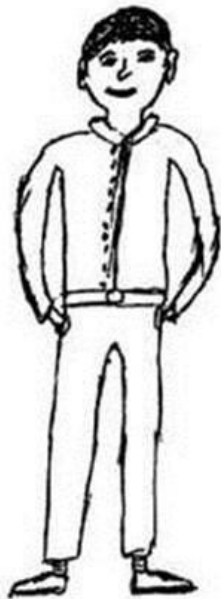

Рис. 158. Выполнен Толей И., 11 л. 3 мес. Рисунок человека

Руки – символ активності, комунікативності і контактності. Якщо руки людини розведені в сторони, як для обійм, протягнуті по напрямку до оточення – це ознака товариськості, активної взаємодії із зовнішнім світом. Якщо ж руки, навпаки, заховані за спиною, мляво висять уздовж тіла, щільно притиснуті до тіла, долоні приховані в кишенях – це може говорити про некомунікабельність і замкнутість. У поєднанні з іншими особливостями малюнку це може виявитися ознакою відходу в себе. Інша важлива характеристика зображення рук – це їх тонус. Гнучкі, рухливі означають хорошу соціальну пристосованість, легкість встановлення контактів з оточенням. Жорсткі, негнучкі, механічно розпростерті, зігнуті під прямими кутами руки можуть характеризувати поверхневі і неемоційні контакти із зовнішнім світом.

Руки за спиною – небажання поступатися, прямолінійність, контроль потягів, пригнічена агресія. **Руки за спиною або в кишенях** можуть так само свідчити про почуття провини, невпевненості в собі. Руки напружені і притиснуті до тіла – неповороткість, скутість, напруга; пригніченість, може бути наслідком регулярного агресивного насильницького впливу. Рука, як боксерська рукавичка – витіснена агресія. Руки неясно окреслені – брак самовпевненості у діяльності та соціальних відносинах.

Відсутність рук – крайня ступінь пасивності, бездіяльності, некомунікабельності, боязкості, інтелектуальної незрілості. У поєднанні з такими особливостями малюнка, як відсутність роту, та тулуба свідчить про погану пристосованість дитини. Для дітей старшого віку відсутність рук – дуже незвичайний факт. Крім того, це може виражати почуття провини, яке відчуває дитина у зв'язку зі своїм агресивним, ворожим ставленням. Те ж саме можуть означати сильно заштриховані кисті рук.

Рис. 20. Выполнен Яной Ш., 9 л. 5 мес. Диагноз: органическое поражение мозга

Короткі руки можуть свідчити про замкнутість, спрямованість всередину, на себе, і прагнення тримати себе в певних рамках, не дозволяючи проявлятися своїм імпульсам. Якщо дитина малює довгі руки – це говорить про спрямованість у зовнішній світ, контактність, прагнення здобувати, накопичувати. Великі, м'язисті руки малюють діти, що визнають пріоритет сили, діти, які прагнуть стати фізично сильними, також великі і сильні руки виникають на малюнках тих, хто намагається таким чином врівноважити, компенсувати власну слабкість. З іншого боку, дитина, що усвідомлює свій слабкий фізичний стан, може зобразити тонкі, тендітні руки.

Великі долоні – ознака діяльного, вибухового характеру, тоді як відсутність долонь свідчить про непристосованість, відсутність віри в свої сили, почуття непридатності. Слабо промальовані долоні говорять про недостатню контактність, обмеженість в сфері спілкування та низьку продуктивність в заняттях практичною діяльністю.

Ретельно промальовані **пальці** означають здатність контролювати ситуацію, тримати в руках, керувати нею. Довгі пальці з нігтями – ознака агресії, войовничості.

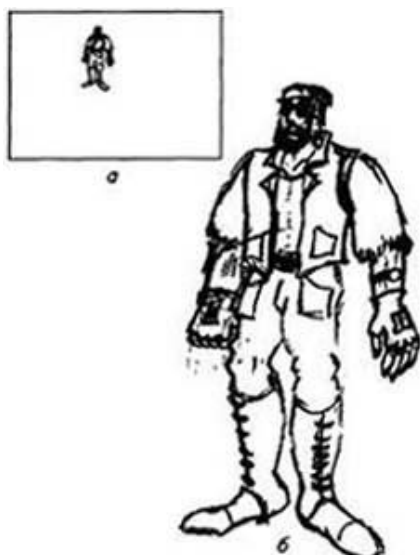

Рис. 44. Выполнен Сергеем В., 15 л. 5 мес. Агрессивность; эпилептоидная акцентуация; повышенная значимость мужественности (а — общий вид; б — фигура человека)

Кулаки на руці відведеної від тіла — відкрита ворожість, бунтарство, протистояння. Якщо ж руки зі стиснутими кулаками притиснуті до тіла, можна говорити про приховану, подавлену тенденцію до бунту. Про агресію можуть говорити пальці, зображені так, ніби людина готова схопитися за щось, подібно кігтям хижого птаха. Інші можливі символи ворожого ставлення: руки, підняті вгору, зафарбовані руки.

Ноги — символ опори, стійкості, спрямованості на практичну орієнтацію. Малюнок початий зі ступень і ніг — ознака того, що домінує емоція страху, потреба зміцнитися. Ноги відсутні (або домальований п'єдестал) — замкнутість, відчуття відсутності власної опори.

Рис. 24. Выполнен Таней Г., 14 л. 10 мес. Эмоциональная напряженность, ригидность, высокий самоконтроль

Стопи намальовані в профіль – це ознака стійкості, впевненості в собі. Стопи, звернені пальцями до спостерігача, або відсутність стоп висловлюють почуття невпевненості. Підлітки, що відокремлюють на малюнку нижню половину тіла жирною рисою, можуть таким чином висловити наявність проблем, пов'язаних із сексуальною сферою. Слабкі, короткі, погано промальовані або заштриховані ноги – ознака невпевненості, слабкості, власної нікчемності, занепаду духу. Якщо ступні одягненої людини зображуються з пальцями, то це може свідчити про крайню агресивність. Маленькі, нестійкі ступні – досить часта особливість малюнків дітей, які відчують почуття незахищеності. Такі діти малюють нестійкі фігури, готові впасти в будь-який момент через вкрай слабку стійкість крихітних ступень. Дитина несвідомо висловлює в символічному вигляді нестійкість особистості, будуючи її на слабкій, ненадійній основі. У разі нестачі базового почуття захищеності розвиток особистості порушено; постійна тривожність продовжує перешкоджати рух до емоційної зрілості і розумового здоров'я.

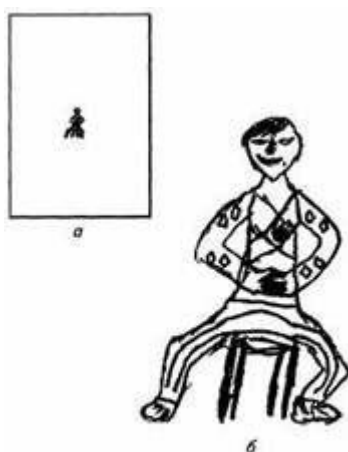

Рис. 48. Выполнен Димой В., 12 л. 7 мес. Отказ от общения (а — общий вид рисунка; б — фигура человека)

Приховування області **геніталій** часто зустрічається в малюнках дівчаток-підлітків. У жіночої фігури руки зображуються як такі, що прикривають нижню частину живота (або можуть бути зображені об'єкти, наприклад, квіти), в той час як руки чоловічої фігури сміливо розводяться в сторони.

Інші особливості малюнку

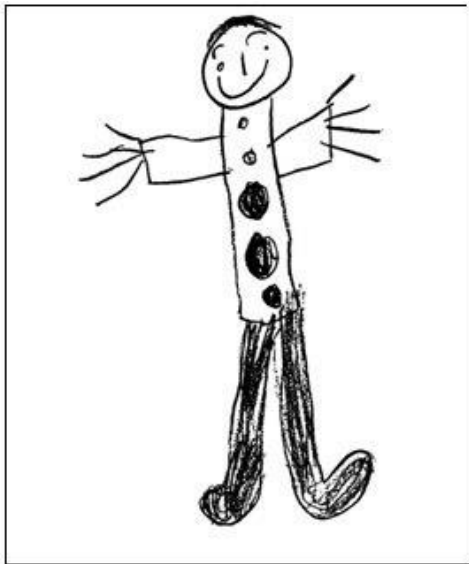

Рис. 59. Виполнен Соней К., 7 л, 10 мес. Сверх-раннее психосексуальное развитие; выраженное неблагополучие в сексуальной сфере

Ефект прозорості (можливість бачити на малюнку одну деталь крізь іншу) – цілком природно для дітей до 6 років. У більш старшому віці це може мати вже негативне значення, оскільки прозорість деталей суперечить реальності. Мова може йти як про невелику затримку розвитку, так і про більш серйозні порушення, такі, як дезорганізація особистості або розумова відсталість. В “м’якому” варіанті прозорість може також свідчити про те, що дитина відчуває себе позбавленою підтримки і захисту.

Необов’язкові деталі (сигарета або трубка, зброя, тростина, гудзики, кишені, капелюх). Зброя в руках намальованої фігури трактується як ознака ворожого, агресивного ставлення. Гудзики в малюнках дітей старшого віку можуть говорити про недостатню зрілість, інфантильність. Про те ж саме свідчить виділення кишень. Акцентування на таких елементах, як краватка і капелюх, як прийнято вважати, має сексуальний підтекст. Інші сексуальні символи – це трубка, сигарета і рідше тростина. Виділення ширінки на брюках можна спостерігати у підлітків, стурбованих мастурбацією.

Розрізнені частини тіла. Подібні випадки безсумнівно свідчать про відхилення, оскільки переважна більшість дітей, навіть з найперших своїх спроб зобразити людину, малюють інтегровану фігуру. Малюнок людини, в якому частини розсіяні безвідносно один до одного – явне відхилення від норми.

Акцентування на **штрихуванні** всієї намальованою фігури або її частини можна спостерігати в малюнках тривожних дітей. Штрихування може бути обмежене обличчям, нижньою частиною тіла або, зокрема, областю геніталій.

Відмову малювати людину і зображення неживих об'єктів необхідно розглядати як незвичайний, можливо, девіантний вчинок, який передбачає труднощі в міжособистісних стосунках, байдужість, емоційну відчуженість, аутизм.

Факти **стирання** вважаються вираженням тривоги і незадоволеності, нерішучості, невдоволеності собою. Як правило, стирання призводять до погіршення, а не до поліпшення малюнка, підтверджуючи тим самим, що служать вираженням конфлікту.

Зображення дитиною фігури протилежної статі може бути вираженням сплутаної сексуальної ролі, сильної прихильності або залежності від батька протилежної статі.

Голова зображена потилицею – тенденція до замкнутості.

Голова в профіль, а тіло в анфас – тривога, викликана середовищем і потребою в спілкуванні.

Людина, ніби біжить – бажання втекти, сховатися, можлива паніка і страх.

,

Людина без частин тіла – відкидання, невизнання, заперечення відповідних функцій.

Рис. 159. Выполнен Толей И., 13 л. 1 мес. Рисунок человека

Людина в профіль: як особа, так і тіло – відчуженість, замкнутість.

Амбівалентний профіль – певні частини тіла дивляться в різні боки – сильна фрустрація з прагненням позбутися неприємної ситуації.

Карикатура – властиве підліткам переживання неповноцінності. Ворожість, самопрезирство.

Розриви ліній, стерті деталі, пропуски, акцентування, штрихування – сфера конфлікту.

Контур неяскравий, неясний – боязкість.

Енергійні, упевнені штрихи – наполегливість, безпека.

Ескізний контур – тривога, боязкість.

Легкий натиск – низькі енергетичні ресурси, скутість.

Лінії з натиском – агресивність, наполегливість.

Неоднаковий натиск – імпульсивність, нестабільність, тривога, незахищеність.

Малюнки взято із: Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты. 2003

ТЕСТ «БУДИНОК, ДЕРЕВО, ЛЮДИНА»

Тест запропонований **Дж. Буком** в 1948 р. Спочатку передбачалося малювати всі ці елементи окремо, проте пізніше тест був модифікований іншим дослідником – **Р. Берні**. Він-то і запропонував поєднати всі три об'єкти в одному малюнку, і саме в такому варіанті ми використовуємо в даний час цей тест.

Мета методики. Оцінка особистості досліджуваного, рівня його розвитку, працездатності та інтеграції; отримання даних, що стосуються сфери його взаємин з навколишнім світом в цілому і з конкретними людьми зокрема.

Матеріали: листок А4, олівці – простий і кольорові, гумка.

Інструкція. Намалюйте будинок, дерево і людину настільки добре, наскільки зможете. Обдумуйте малюнок стільки часу, скільки вам знадобиться. Тільки намагайтесь намалювати якомога краще”.

При цьому зауважують, що людина повинна бути намальована в повний зріст. Більше досліджуваного не обмежують у виборі розмірів, образів і типів малюнку.

Поки досліджуваний малює малюнок, дослідник повинен звернути увагу на:

- інтервал часу з моменту надання дослідником інструкції до моменту, коли досліджуваний приступив до малювання;
 - тривалість пауз, які виникали в процесі малювання;
 - загальний час, витрачений досліджуваним на малювання всього малюнку;
 - послідовність зображення деталей кожного малюнка (будинку, дерева і людини).
 - всі коментарі (по можливості дослівно), мимовільно зроблені досліджуваним в процесі малювання;
 - будь-яку емоцію (саму незначну) досліджуваного в процесі виконання тесту.
- Потім потрібно пов'язати це емоційний вираз з зображуваною в цей момент деталлю.

Після малюнку проводиться опитування. Воно створює сприятливі умови для того, щоб досліджуваний, описуючи і коментуючи малюнок міг розказати про свої почуття, відносини, потреби і т.д., а також надає досліднику можливість прояснити будь-які незрозумілі аспекти малюнку.

Питання до малюнку ЛЮДИНИ:

- о Це чоловік або жінка (хлопчик чи дівчинка)?
- о Скільки йому (їй) років?
- о Хто він?
- о Це ваш родич, друг чи хто-небудь інший?
- о Про кого ви думали, коли малювали?
- о Що він робить? (І де він у цей час знаходиться?)
- о Про що він думає?
- о Що він відчуває?
- о Про що вас змушує думати намальована людина?
- о Кого вам нагадує ця людина?
- о Ця людина здорова? Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
- о Ця людина щаслива? Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
- о Що ви відчуваєте по відношенню до цієї людини?
- о Чи вважаєте ви, що це характерно для більшості людей? Чому?
- о Яка, на ваш погляд, погода на малюнку?
- о Кого нагадує вам ця людина? Чому?
- о Чого найбільше хоче ця людина? Чому?
- о Як одягнена ця людина?

Питання до малюнку ДЕРЕВА:

- о Що це за дерево?
- о Де насправді знаходиться це дерево?
- о Який приблизний вік цього дерева?
- о Це дерево живе?

(Якщо досліджуваний вважає, що дерево живе):

- о Що саме на малюнку підтверджує, що дерево живе?
- о Чи немає у дерева якоїсь мертвої частини? Якщо є, то яка саме?
- о Чим, на вашу думку, викликана загибель частини дерева?
- о Як ви думаєте, коли це сталося?

(Якщо досліджуваний вважає, що дерево мертво):

- о Чим, на вашу думку, викликана загибель дерева?
- о Як ви думаєте, коли це сталося?
- о Як ви думаєте, на кого це дерево більше схоже – на чоловіка або на жінку?

Що саме в малюнку підтверджує вашу точку зору?

- о Якщо б тут замість дерева була людина, в який бік вона б дивилась?
- о Це дерево стоїть окремо або в групі дерев?
- о Коли ви дивитеся на малюнок дерева, як вам здається: воно розташовано вище вас, нижче або знаходиться на одному рівні з вами?
- о Як ви думаєте, яка погода на цьому малюнку?
- о Чи є на малюнку вітер?
- о Покажіть мені, в якому напрямку дме вітер.
- о Розкажіть докладніше, що це за вітер.
- о Якби на цьому малюнку ви зобразили сонце, де б воно розташовувалося?
- о Як ви вважаєте: сонце знаходиться на півночі, сході, півдні або заході?
- о Про що змушує вас думати це дерево?
- о Про що воно вам нагадує?
- о Це дерево здорове?
- о Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
- о Це дерево сильне?
- о Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
- о Кого вам нагадує це дерево? Чому?
- о Що найбільше потребує це дерево? Чому?
- о Якби замість птаха (іншого дерева або іншого об'єкта на малюнку, що не має відношення до основного дерева) була людина, то хто б це міг бути?

Питання до малюнку БУДИНОК:

- Скільки поверхів у цьому будинку?
- Цей будинок цегляний, дерев'яний або ще який-небудь інший?
- Це ваш будинок? (Якщо ні, то чий?)
- Коли ви малювали цей будинок, кого ви уявляли собі в якості його господаря?
- Вам би хотілося, щоб цей дім був вашим? Чому?

Якщо б цей будинок був вашим і ви могли розпоряджатися ним так, як вам хочеться:

- Яку кімнату ви б обрали для себе? Чому?
- З ким би ви хотіли жити в цьому будинку? Чому?
- Коли ви дивитеся на малюнок будинку, він вам здається розташованим близько чи далеко?
- Коли ви дивитеся на малюнок будинку, вам здається, що він розташований вище вас, нижче або приблизно на одному рівні з вами?
- Про що вас змушує думати цей будинок?
- Про що він вам нагадує?
- Цей будинок привітний, доброзичливий?
- Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
- Чи вважаєте ви, що ці якості властиві більшості будинків? Чому?
- Яка, на вашу думку, погода на цьому малюнку?
- Про кого вас змушує думати цей будинок? Чому?
- Що найбільше потребує цей будинок? Чому?
- Для чого потрібна труба на даху?
- Куди веде ця доріжка?
- Якби замість дерева (куща, вітряка або будь-якого іншого об'єкту на малюнку, що не має відношення до самого будинку) була людина, то хто б це міг бути?

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА “МАЛЮНОК ДЕРЕВА”

Тест запропонований Ф.Гуденаф для дослідження пізнавальної здатності.

К.Махвер розробила систему критеріїв, що дають можливість оцінювати особистісні особливості.

Мета. Виявлення особистісних особливостей дитини. Малюнок дерева традиційно розглядається у проективній психодіагностиці як автопортрет, у якому цілісно відображається ставлення до себе, самооцінка, характер взаємовідносин дитини з оточенням, а також її особистісні якості.

Обладнання. Чистий аркуш паперу формату А-4. Аркуш кладуть перед дитиною вертикально. Щоб не вплинути на розміщення малюнку на аркуші, підписувати його слід після закінчення роботи. Вибір, чим малювати (ручкою, простим олівцем, кольоровими олівцями, фломастерами) , дитина має обирати сама.

Інструкція. Намалювати дерево, яке кому подобається (ніяких додаткових пояснень або рекомендацій давати не можна).

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА “НЕІСНУЮЧА ТВАРИНА”

Проективна методика «Неіснуюча тварина» запропонована Друкарович М. З.

Тест рекомендовано використовувати з дітьми старшого дошкільного віку (5-6 років).

За допомогою нього можна досліджувати загальні особливості особистості дитини, агресивність, труднощі у спілкуванні. Методика може допомогти зрозуміти внутрішній світ дитини, те як вона сприймає оточуюче середовище

Процедура: намалювати малюнок на аркуші папера А4, використовуючи олівці – простий і різнокольорові та гумку; скласти оповідання про тварину.

Інструкція: “Придумай і намалюй неіснуючу тварину, тобто таку, якої ніколи і ніде раніше не існувало і не існує. А також назви її неіснуючим ім’ям”. За потреби дитину можна попередити про те, що не можна використовувати героїв казок і мультфільмів.

Оповідання можна складати у довільній формі (орієнтовно 10-15 речень). В описі бажано відобразити такі моменти: розміри тварини, де і з ким живе, чим харчується, чим зазвичай займається, чого боїться, для чого вона живе і яка від неї користь, чи має друзів, ворогів. Можна попросити назвати 3 основні бажання, які є у тварини.

Стандартна інструкція (намалювати неіснуючу тварину) емоційно нейтральна. Тому в даному тесті існують додаткові завдання намалювати: «Найбільш злу і найстрашнішу тварину» (дозволяє виявити найбільш приховані агресивні і депресивні тенденції, реакцію на загрозу), «Щасливу тварину» (цінності і прагнення досліджуваного), «Нещасну тварину» (характер побоювань, усвідомлені і неусвідомлені уявлення досліджуваного про його найбільш гострі проблеми, ступінь стійкості досліджуваного до різного ступеню стресів).

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА “КАКТУС”

Автор методики – Панфілова М. А.

Мета: дослідження емоційно-особистісної сфери дитини, виявлення наявності агресії, її направленості і інтенсивності. Методика призначена для роботи з дітьми старше 3 років.

Процедура. При проведенні діагностики видається аркуш паперу форматом А4, простий олівець, кольорові олівці. Після того, як дитина намалювала малюнок, їй задають питання, відповіді які допоможуть уточнити інтерпретацію.

Інструкція: «На аркуші паперу намалюй кактус – таким, яким ти його собі уявляєш».

Запитання:

1. Цей кактус домашній або дикий?
2. Цей кактус сильно колеться? Його можна помацати?
3. Кактусу подобатися, коли за ним доглядають, поливають, удобрюють?
4. Кактус росте один або з якою-небудь рослиною по сусідству? Якщо зростає з сусідом, то, яка це рослина?
5. Коли кактус підросте, то, як він зміниться (голки, обсяг, відростки)?

Обробка результатів і інтерпретація

При обробці результатів беруться до уваги дані, які відповідають усім графічним методам, а саме:

- просторове положення
- розмір малюнка
- характеристики ліній
- сила натиску на олівець

Агресія - наявність голок, особливо їх велика кількість. Сильно стирчать, довгі, близько розташовані один до одного голки відображають високий ступінь агресивності.

Імпульсивність - уривчасті лінії, сильний натиск.

Егоцентризм, прагнення до лідерства - великий малюнок, в центрі листа.

Залежність, невпевненість - маленькі малюнок внизу листа.

Демонстративність, відкритість - наявність виступаючих відростків, незвичайність форм.

Скритність, обережність - розташування зигзагів по контуру або всередині кактуса.

Оптимізм - використання яскравих кольорів, зображення «радісних» кактусів

Тривога - використання темних кольорів, переважання внутрішньої штрихування, переривчасті лінії.

Жіночність - наявність прикраси, квітів, м'яких ліній, форм

Екстравертірованность - наявність інших кактусів, квітів Інтровертірованность

- зображений тільки один кактус Прагнення до домашньої захисту, почуття сімейної спільності - наявність квіткового горщика, зображення домашнього кактуса.

Прагнення до самотності - зображений дикоростучий кактус, пустельний кактус.

ДИТЯЧИЙ АППЕРЦЕПТИВНИЙ ТЕСТ

Дитячий апперцептивний тест (Children's Apperception Test – CAT) розроблений Леопольдом і Сонею Беллак і належить до класу інтерпретативних методик, де проектується значимий зміст потреб, конфліктів, установок особистості. За допомогою даної методики можна виявити:

- провідні потреби і мотиви;
- особливості сприйняття і ставлення дитини до батьків (у тому числі до батьків як до подружньої пари);
- особливості взаємин дитини з сиблінгами;
- зміст внутрішньоособистісних конфліктів як наслідок фрустрації провідних потреб дитини;
- особливості захисних механізмів як способів вирішення внутрішніх конфліктів
- агресивні фантазії, страхи, фобії, тривоги, пов'язані з ситуаціями фрустрації
- динамічні та структурні особливості поведінки дитини в середовищі однолітків.

Ще Фрейд помітив, що діти охочіше ідентифікують себе з тваринами, ніж з людьми. ДАТ створений, щоб полегшити розуміння дитячого ставлення до найбільш значущих фігур і стимулів. У тесті представлено певну кількість основних ситуацій, які можуть відображати прояв поточних проблем дитини. Зображення були розроблені для отримання відповідей на основні проблеми – зокрема, проблеми конкуренції братів і сестер, ставлення до батьків і те, якими вони сприймаються, фантазії дитини про агресію, про прийняття дорослого світу, про її страх залишитися одній, про поведінку, що стосується туалету та батьківські реакції на це.

Тест призначений для обстеження дітей у віці від 3 до 10 років. Час проведення тесту – 30-40 хв.

Процедура проведення

Дослідження проводиться індивідуально, позиціонуючи не як тест, а як гру. Після встановлення контакту з дитиною, їй показують картинки. Можна сказати: “Ми збираємося пограти в гру. Ти будеш розповідати історії про картинки, які я тобі дам. **Розкажи, що відбувається, що тварини роблять зараз.** “У відповідний момент дитину можна запитати про те, **що було в оповіданні до моменту, який демонструється і що трапиться після.**

Всі відповіді записуються буквально і пізніше аналізуються. Слід записувати також всі коментарі і дії дитини, які стосуються розповіді.

Після того, як складені всі розповіді, можна повернутися до кожної з них для уточнення окремих моментів, наприклад: чому персонаж названий саме так, а не інакше, вказано саме це місце дії персонажів, саме цей вік, і т.п., і навіть чому саме так закінчено розповідь.

Краще тримати всі картинки за межами погляду дитини, тому що маленькі діти мають тенденцію грати з усіма картинками відразу, вибирати їх випадково для розповідання історій.

Картинки були пронумеровані і впорядковані в певній послідовності з певних міркувань, тому слід показувати їх в певному порядку. Якщо дитина неспокійна, можна зменшити тест до тих декількох картинок, які висвітлюють специфічні проблеми. Так, дитині, яка безперечно має проблему конкуренції з братом чи сестрою, можна дати картини 1 і 4 і т. д.

Аналіз результатів

Аналіз оповідань будується наступним чином:

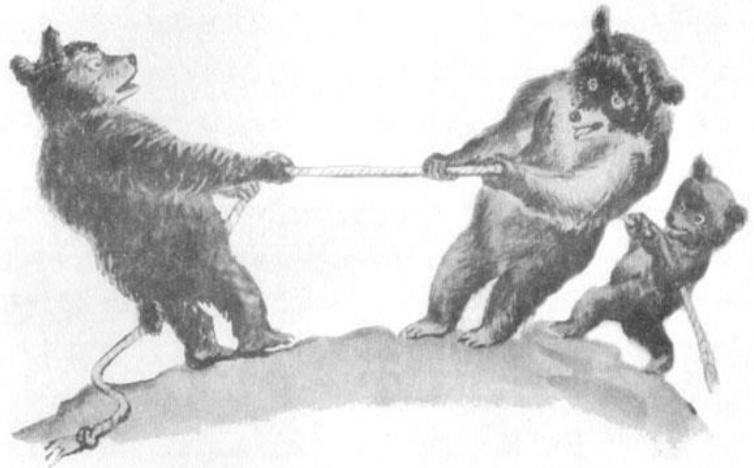
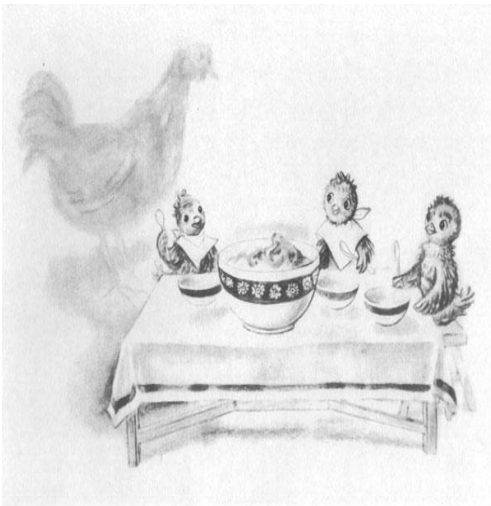
Знаходження “героя”, з яким досліджуваний ідентифікує себе. Розроблено ряд критеріїв, що полегшують пошук “героя” (наприклад, докладний опис думок і почуттів будь-якого з персонажів, збіг з ним за статтю та віком, соціальним статусом, вживання прямої мови та ін).

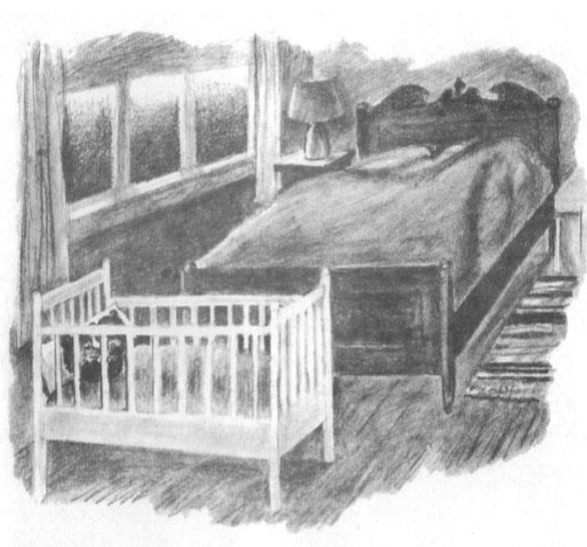
Визначення найважливіших характеристик “героя” – його почуттів, бажань, прагнень, або, за термінологією Г. Мюррея, “потреб”. Також виявляється “тиск” середовища, тобто сили, що впливають на “героя” ззовні. Як “потреби”, так і “тиск” середовища оцінюються за п’ятибальною шкалою залежно від інтенсивності, тривалості, частоти і значення їх у сюжеті оповідання. Сума оцінок за кожною змінною порівнюється зі стандартною для певної групи досліджуваних.

Порівняльна оцінка сил, що виходять від “героя”, і сил, що виходять з середовища. Поєднання цих змінних утворює “тему” або динамічну структуру взаємодії особистості і середовища. Зміст таких “тем” становить:

- те, що досліджуваний реально здійснює;
- те, до чого він прагне;
- те, що ним не усвідомлюється, проявляючись у фантазіях;
- те, що він відчуває в даний момент;
- те, яким йому уявляється майбутнє.

У підсумку дослідник отримує відомості про основні прагнення, потреби досліджуваного, впливи, що діють на нього в конфліктах, що виникають у взаємодії з іншими людьми, і способах їх вирішення, іншу інформацію.

Інтерпретація результатів

1. Головна тема

Перш ніж аналізувати окрему розповідь, ми мали б більш міцну позицію, якщо б змогли виявити певний загальний знаменник або загальну тенденцію ряду оповідань. Так, наприклад, якщо головний герой у кількох оповіданнях голодний і вдається до крадіжки, щоб насититися, цілком резонно зробити висновок, що ця дитина поглинена думками про те, чого їй не вистачає, – про їжу в буквальному сенсі, або вона відчуває загальну незадоволеність, і ці думки витісняють всі інші. Таким чином, інтерпретація окремої розповіді пов'язана з загальними факторами поведінки. У цьому сенсі ми можемо говорити про тему одного або кількох оповідань. Тема може бути, звичайно, більш-менш складною. Ми виявили, що, зокрема, у наймолодших досліджуваних (у віці 3-4 роки) тема зазвичай дуже проста. Наприклад, тема оповідання маленького Сергійка про лева така: “Я не хочу носити ніякого одягу, хочу бути брудним і вести себе як маленька дитина, тому що їй дістається більше любові”. З іншого боку, теми можуть бути більш складними, як, наприклад, у досліджуваного Міши: “Я всемогутній і небезпечний, але щоб подобатися іншим і бути в мирі з самим собою я повинен приховувати свої агресивні і властолюбні бажання.” Тема в цьому випадку – просто перефразування моралі розповіді, яка, однак, може мати більш ніж одну тему; ці теми іноді тісно переплітаються.

2. Головний герой

Всі наші міркування ґрунтуються на основному припущенні про те, що розповідь досліджуваного, по суті, це розповідь про нього самого. Хоча в оповіданні може бути багато дійових осіб, необхідно підкреслити, що мова йде про персонажа, з яким досліджуваний переважно ідентифікує себе як головного героя. В оповіданні може бути більш ніж один герой, і наш досліджуваний може ідентифікувати себе з усіма ними, або спочатку з одним, а потім з іншим героєм. Дитина може ідентифікувати себе з героєм протилежної статі; такі відхилення важливо фіксувати. Іноді персонаж, з яким ідентифікує себе досліджуваний, грає в оповіданні другорядну роль. З його допомогою можна дізнатися про глибоко пригнічені несвідомі атитюди дитини. Можливо, інтереси, бажання, недоліки, таланти і здібності, якими наділяється головний герой, властиві самому досліджуваному, або він хоче ними володіти, або побоюється, що вони у нього є.

Важливо звертати увагу на адекватність поведінки героя, тобто його здатність справлятися з різними проблемами так, як це прийнято в суспільстві, до якого він належить. Адекватність поведінки героя є кращим показником сили “Я”: це, так чи інакше, адекватність поведінки самого досліджуваного.

Приклад неадекватної реакції. В оповіданні по картині № 3 герой – могутній лев, але йому не подобається, як він виглядає, і врешті-решт він може бути щасливий, тільки відмовившись від своєї всемогутності.

3. Я -образ

Під Я-образом ми розуміємо уявлення досліджуваного про своє тіло, про себе в цілому і про свою соціальну роль. Приклад: дитина незвично відкритим текстом говорить. “Він не володіє красивим тілом”, – а потім розповідає, яке б вона хотіла мати тіло і образ великої, сильної і всемогутньої людини.

4. Головні потреби і мотиви героя

Буває, що потреби героя мають безпосереднє відношення до потреб досліджуваного: ці потреби можуть принаймні частково відображатися в реальній поведінці дитини, а можуть бути протилежні справжнім

потребам досліджуваного й означати їх доповнення у фантазії дитини. Іншими словами, дуже агресивні за змістом розповіді можуть створюватися або дуже агресивною дитиною, або, навпаки, досить лагідною, пасивно-агресивною, у якого є агресивні фантазії.

Перед психологом стоїть складне завдання – визначити, в якій мірі потреби героя мають відношення до багатогранної особистості досліджуваного, а також, з'ясувати взаємозв'язок особистісних особливостей з поведінкою, що виявляється в ситуації обстеження. Саме тут буде найбільш корисним та інформативним порівняння з реальними клінічними даними. Якщо про дитину відомо, що вона дуже пасивна, сором'язлива і уникає спілкування, а її оповідання за картинками ДАТ переповнені агресією, то компенсаторна природа фантазій очевидна.

Персонажі, предмети і обставини, що включаються в розповідь. У дитини, який у ряді оповідань згадує про ті чи інші види зброї (навіть якщо в контексті розповіді не йдеться про її використання), або про їжу (навіть якщо в оповіданні її і не їдять), можна попередньо припустити наявність потреби в агресії або, відповідно, оральному задоволенні. Зовнішні обставини, такі як несправедливість, строгість, байдужість, втрата і обман допомагають зрозуміти природу того світу, в якому, як вона сама вважає, живе дитина.

Персонажі, предмети і обставини, що не включаються в розповідь. Точно так само, якщо один або більше персонажів малюнку не включається в розповідь, необхідно пам'ятати про їх можливу значущість для досліджуваного. Найпростіший приклад – вираз бажання, яке полягає в тому, щоб персонаж або предмет були відсутні. Це може означати явну ворожість або негативне ставлення до персонажа або предмета, зухвалому серйозному внутрішньому конфлікту.

5. Поняття середовища

Чим більш постійна картина середовища в оповіданнях по малюнках ДАТ, тим більше у нас підстав стверджувати, що вона є важливим ключем до розуміння поведінки дитини у повсякденному житті.

Ідентифікація. Важливо відзначити, з ким дитина ідентифікує себе в сім'ї, – а саме, з ким із братів чи сестер, батьків і т.д. Також важливо виявити адекватність ідентифікації дитиною себе з іншими.

6. Персонажі, які сприймаються як...

У даному випадку нас цікавить, яким чином бачить дитина оточуючих її людей, а також як вона реагує на них. Ми знаємо дещо про відносини до об'єкта, які по своїй якості можуть бути симбіотичними, анаклітичними, орально залежними, амбівалентним і т.д. залежно від стадії розвитку особистості і від особистості конкретної людини. Однак, у більш широкому сенсі ми можемо описово говорити про відносини підтримки, змагання, і т.д.

7. Значущі конфлікти

Коли ми приступаємо до аналізу значущих конфліктів, ми хочемо дізнатися не тільки про природу конфліктів, а й про захисні механізми, які використовує дитина, щоб позбутися страху в цих конфліктах.

Зауважимо, що починаючи з трирічного віку, ми не повинні бити тривогу, виявивши ознаки боротьби Едипового комплексу з захистом від уявних взаємин. Деякі конфлікти являють собою нормальне явище для розвитку особистості.

8. Природа страхів

Необхідно особливо підкреслити значення виявлення основних страхів дитини. Найбільш важливими є ті, які пов'язані з фізичною небезпекою, можливістю покарання, відсутністю або втратою любові (несхваленням) і небезпекою бути покинутим (самотністю, відсутністю підтримки). Важливо зафіксувати особливості психологічного захисту від страхів, які опановують дитиною, а також форми, які цей захист приймає – уникнення, пасивність, агресія, оральне володіння, заперечення, регресія і пр.

9. Головні захисні механізми

Нерідко таке вивчення захисних механізмів може дати більше інформації, в тому сенсі, що самі мотиви можуть проявлятися менш чітко, ніж психологічні

захисти від них, з іншого боку, захисні механізми можуть бути більш тісно пов'язані з поведінкою дитини, яка спостерігається.

При вивченні дитячих оповідань необхідно пам'ятати, що ми розглядаємо природу і патогенез захистів та інших структурних концептів у певних вікових рамках. Те, що цілком нормально для дітей одного віку, може бути патологією для дітей іншого віку.

Адекватність супер-его, що виявляється в “покарання” за “злочин”

Обране покарання дає нам можливість визначити ступінь “строгості супер-его”.

10. Інтеграція ЕГО

Наскільки дитина здатна на компроміс між мотивами і вимогами дійсності, з одного боку, і командами її супер-его, з іншого?

У даному випадку нас цікавлять також формальні характеристики: чи може досліджуваний скласти відповідну розповідь за когнітивним стимулу картинки або він повністю ігнорує стимул і складає розповідь, що не має ніякого явного відношення до зображення, тому що він недостатньо розвинений і дуже зайнятий власними проблемами, щоб сприймати навколишню дійсність? Чи отримує досліджуваний задоволення і вивільнення від тривоги, спричиненої тестом, даючи дуже стереотипні відповіді, або він достатньо інтелектуально розвинений, щоб підійти до завдання творчо і скласти більш-менш оригінальні розповіді?

МЕТОДИКА “ВУЛКАН” ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ ТА РОБОТИ З АГРЕСІЄЮ

Млодик І.Ю. пропонує використовувати методику малювання вулкана для діагностики агресивності, а також для корекції агресивної поведінки дитини.

Ціль: діагностика і корекція агресивності, виизначення “кількості” гніву і злості у дітей. Перед проведенням методики варто в'яснити у дитини, чи знає вона, що таке вулкан.

Інструкція: Намалюй вулкан

Інтерпретація: Вулкан дитини, на чію агресію скаржаться вчителі та батьки, буде неодмінно вивергатися червоною лавою, її буде багато: чим більше агресії, тим більше вона буде займати простору на аркуші. У дітей з пригніченою агресією (тихих, зі схильністю до депресії, пасивних) лава буде вся всередині вулкана, в крайньому випадку, на їхніх малюнках вулкан буде лише злегка нею «плюватися», та й колір для зображення лави буде обраний не червоний, а сірий, оранжевий, та ін. Такий малюнок – безпечний привід поговорити про те, як взагалі живе агресія.

Запитайте, як справляється вулкан з лавою, яка всередині нього?

Простілкуйте за відповіддю малюка і визначте чи любить вулкан накопичувати лаву, або любить вивергатися часто і з захопленням?

Поговоріть про те, що може трапитися при виверженні з усім, що навколо вулкана.

Спробуйте знайти способи виверження лави, найбільш безпечні як для самого вулкана, так і для навколишнього світу.

Після детального обговорення «вулканового» життя, перейдіть до обговорення того, як це зазвичай відбувається у людей і у дитини безпосередньо.

Тема XI

Діагностика страхів.

МЕТОДИКА НА ВИЯВЛЕННЯ ДИТЯЧИХ СТРАХІВ

О.І. ЗАХАРОВА І М.ПАНФІЛОВА

Мета: виявлення та уточнення переважаючих видів страхів у дітей старше 3-х років.

Перш ніж допомогти дітям у подоланні страхів, необхідно з'ясувати, весь спектр страхів і до яких конкретно страхів вони схильні.

Зазвичай дана методика підходить в тих випадках, коли дитина ще погано малює чи не любить малювати.

Дорослий малює контурно два будинки (на одному або на двох аркушах): чорний і червоний. І потім пропонує розселити в будиночки страхи зі списку (дорослий називає по черзі страхи). Записувати потрібно ті страхи, які дитина поселила у чорний будиночок.

У дітей старшого віку можна запитати: “Скажи, ти боїшся або не боїшся ...”.

Бесіду слід вести неквапливо й ґрунтовно, перераховуючи страхи і чекаючи відповіді “так” – “ні” або “боюся” – “не боюся”. Повторювати питання про те, боїться або не боїться дитина, слід лише час від часу. Тим самим уникаючи наводки страхів, їх мимовільне навіювання. При стереотипному запереченні всіх страхів просять давати розгорнуті відповіді типу “не боюся темряви”, а не “ні” або “так”. Дорослий, що задає питання, сидить поруч, а не навпроти дитини, не забуваючи її періодично підбадьорювати і хвалити за те, що вона говорить все як є. Краще, щоб дорослий перераховував страхи по пам'яті, тільки іноді заглядаючи в список, а не зачитуючи його.

Після виконання завдання дитині пропонується закрити чорний будинок на замок (намалювати його), а ключ – викинути. Даний акт заспокоює актуалізовані страхи.

Аналіз отриманих результатів полягає в тому, що експериментатор підраховує страхи в чорному будинку і порівнює їх з віковими нормами. Загальні відповіді дитини об'єднуються в кілька груп та видів страхів. Якщо дитина в трьох випадках з чотирьох-п'яти дає стверджувальну відповідь, то цей вид страху діагностується як наявний.

Інструкція для дитини: “У чорному будиночку живуть страшні страхи, а в червоному – не страшні. Допоможи мені розселити страхи зі списку по будиночках”.

Ти боїшся?

1. коли залишаєшся один;
2. нападу;
3. захворіти, заразитися;
4. померти;
5. того, що помруть твої батьки;
6. когось із дітей;
7. когось із людей;
8. мами чи тата;
9. того, що вони тебе покарають;
10. Баби Яги, Коція Безсмертного, Бармалея, Змія Горинича, чудовиська. (У школярів до цього списку додаються страхи невидимок, скелетів, Чорної руки, – вся група цих страхів позначена як страхи казкових персонажів);
11. перед тим як заснути;
12. страшних снів (яких саме);
13. темряви;
14. вовка, ведмедя, собак, павуків, змій (страхи тварин);
15. машин, поїздів, літаків (страхи транспорту);

16. бурі, урагану, повені, землетрусів (страхи стихії);
17. коли дуже високо (страх висоти);
18. коли дуже глибоко (страх глибини);
19. в тісній маленькій кімнаті, приміщенні, туалеті, переповненому автобусі, метро (страх замкнутого простору);
20. води;
21. вогню;
22. пожежі;
23. війни;
24. великих вулиць, площ;
25. лікарів (крім зубних);
26. крові (коли йде кров);
27. уколів;
28. болю (коли боляче);
29. несподіваних, різких звуків, коли щось раптово впаде, стукне (боїшся, здригаєшся при цьому);
30. зробити що-небудь не так, неправильно (погано – у дошкільнят);
31. спізнитися в садок (школу);

Всі перераховані тут страхи можна розділити на кілька груп:

1. Медичні страхи – біль, уколи, лікарі, хвороби;
2. Страхи, пов'язані із заподіянням фізичної шкоди – транспорт, несподівані звуки, пожежа, війна, стихії;
3. Страх смерті (своєї);
4. Боязнь тварин;
5. Страхи казкових персонажів;
6. Страх темряви і кошмарних снів;
7. Соціально-опосередковані страхи – людей, дітей, покарань, запізнь, самотності;
8. Просторові страхи – висоти, глибини, замкнутих просторів;

Не варто забувати, що наявність страхів в певному віковому періоді є нормою.

3 – 5 років: смерть (діти усвідомлюють кінцівку життя); страшні сни; напад бандитів; вогонь і пожежа; хвороба і операція; природні стихії; отруйні змії; смерть близьких родичів.

6 – 7 років: зловісні істоти (відьма, привиди, та ін.); втрата батьків або страх загубитися самому; почуття самотності (особливо вночі через чорта, диявола та ін.); шкільний страх (бути неспроможним відповідати образу «хорошої» дитини); фізичне насильство.

7 – 8 років: темні місця (горище, підвал, та ін.); реальні катастрофи; втрата любові оточуючих (з боку батьків, вчительки, ровесників і т.д.); запізнення в школу або відірваність від домашнього та шкільного життя; фізичне покарання і неприйняття в школі.

8 – 9 років: невдачі в школі або грі; власна брехня або негативні вчинки, помічені іншими; фізичне насильство; сварка з батьками, їх втрата.

9 – 11 років: невдачі в школі або спорті; захворювання; окремі тварини (щури, табун коней та ін.); висота, відчуття кружляння (деякі каруселі); зловісні люди (хулігани, наркомани, грабіжники, злодії тощо)

11 – 13 років: Неуспіх; власні дивні вчинки; невдоволення своєю зовнішністю; сильне захворювання або смерть; власна привабливість, сексуальне насильство; ситуація демонстрації власної дурості; критика з боку дорослих; втрата особистих речей.

ТЕСТ “ПОДОРОЖ”

Цей асоціативний тест настільки правдивий і популярний, що багато психологів використовують його як діагностичний метод, а багато хто – як цікаву гру.

Можна використати цей тест в якості казки-подорож зі своїми дітьми. Можна одночасно грати і вдвох, і всією родиною. Молодші діти просто із задоволенням пограють в “уявлялки”. Дорослі та старші діти (кому 12 років і більше), дізнавшись розшифровку кожної асоціації, отримають підґрунтя для роздумів про себе і світ, а ви отримаєте досить-таки чіткий зріз їх емоційного стану, причому як свідомого, так і несвідомого.

Спочатку пройдіть цей тест самі, а потім, якось ввечері, сядьте поряд з дитиною і запропонуйте їй “подорож”. Нехай вона закриє очі і уявить, що ви йдете по лісу. М’яко і дбайливо задавайте запитання, не перебивайте, але стежте за тим, щоб ваші запитання не містили “підказки” і не нав’язували дитині поведінку (наприклад, слово “перейти” має менше емоційне забарвлення, ніж слово “подолати”; “опинитися” – менше, ніж “досягти”, і т. д.). Слухайте все, що дитина хоче розповісти, і мотайте на вус. Будете читати відповіді – тоді розмотаєте.

Уяви/уявіть собі ...

Ти йдеш по лісу. Який це ліс? Яка пора року? Сонячно чи вітерець? Ти один або з кимось? Що ти робиш?

Ти виходиш на галявину і бачиш джерело. Ти до нього підійдеш? Будеш пити воду?

Раптом на галявину вискакує тварина. Яка вона? Що вона робить? А ти що робиш?

Ти йдеш далі, попереду – річка. Яка? Як ти будеш перебиратися на інший берег?

Ти опинився на іншій стороні – і бачиш будинок. Який це будинок? Хочеться тобі туди йти? Ти підходиш до будинку, прямо до дверей. Опиши двері. На дверях табличка, як вона виглядає? На ній написано твоє ім’я – прочитай “напис”.

Ти заходиш в будинок. Озирнись навколо і опиши, що ти бачиш. У яку кімнату ти підеш спочатку? Опиши її. Які ще кімнати в будинку? Ти підеш в

підвал? Опиши підвал. Що там лежить чи хто там живе? Опиши горище. А там хто чи що? Що ти там робиш?

Одна з кімнат у будинку – абсолютно біла. У ній немає вікон, ніяких виїмок на стінах. Коли ти потрапив туди, двері зачинилися. Що ти будеш робити? Що ти відчуваєш?

Отже, ліс і прогулянка лісом символізують те, як людина сприймає саме життя і свій рух по ньому. Погодьтеся, велика різниця – вийшла дитина гуляти або загубилася в лісі. Зверніть увагу на сам ліс – наскільки дитині там комфортно, світло, цікаво. Точно так само важливо подивитися на те, яким бачить дитина будинок здалеку. Світлим або темним, симпатичним або відштовхуючим. Можливо, таким вона бачить своє життя в сім'ї. Зверніть увагу, якщо якусь деталь будинку людина виділяє особливо – дах з дірками, відкриті чи замкнені (навіть забиті дошками) вхідні двері.

Джерело – це сприйняття всього нового, що приносить вам життя. Якщо дитина бачить захаращене, забите недопалками джерело, то швидше за все вона не звикла чекати від життя милостей. Так само і тварина – це те, як бачить інших людей ваша дитина. Зверніть увагу, це страшний ведмідь або пухнаста білка, хто першим йде на контакт – він сам або дитина чекає, поки підійдуть?

Або малюк взагалі маскується, щоб його не побачили? Теж досить показово.

Річка і стіна – це символи перешкод. Як людина долає їх в тесті, такими ж вона бачить перешкоди в житті. Є люди, які взагалі бояться увійти в воду, є ті, хто трощить стіну, є й такі, кому вже готові і човник з веслом, і драбинка з підтримкою. Зверніть на цей пункт увагу, якщо в ньому з'явилися крайності – “підірву на фіг” або “повернусь і піду”.

Те, на що в будинку звертає увагу людина, – значущі речі. Хтось відразу йде на кухню, для нього там сенс і центр будинку. Хтось відразу помічає дитячу. Варто звернути увагу, якщо при описі якась кімната не з'являється взагалі, це означає, що якусь сферу життя або якусь людину дитина ігнорує несвідомо. Наприклад, кімнату брата або зал, де зазвичай збирається вся

родина. Можливо, тут щось не так – наприклад, дитині в цей період життя потрібно усамотнитися і подумати, а не “тусуватися” з усіма. До речі, зверніть увагу на загальний опис будинку – тісно, просторо, темно, пахне чимось смачним або навпаки.

Особливу увагу варто приділити горищу і підвалу. Горище – це всі знання, навички та вміння, які ми отримуємо в процесі навчання в школі або в університеті, не важливо. Добре, коли воно уявляється акуратним, коли все розкладено по поличках. Або там живуть веселі коти чи добрі птиці. Але дуже у багатьох воно захаращене або запилене. А можливо, ваша дитина настільки перевчилася, що взагалі не захоче туди йти.

Підвал – це всі підсвідомі або такі, що погано усвідомлюються устремління, знання, бажання і навички, які у людини є. Якщо людина охоче лізе в підвал і з задоволенням там знаходиться – то, швидше за все, підсвідомі страхи сильно не турбують. Якщо вона боїться йти в підвал і бачить його брудним, небезпечним, то, швидше за все, дитину турбують якісь невиражені страхи. До речі, те ж саме стосується нори. Якщо дитина легко проходить повз або лізе в нору “покричати”, подивитися, хто звідти вилізе, то, швидше за все, прихованих страхів небагато.

Біла кімната, позбавлена будь-яких виступів, – це метафора смерті. Не очікували? Але підсвідомість мислить так. Подивіться, як поводить себе там людина. Б’ється в істериці? Упокорюється? Плаче? Чекає допомоги? Рідко хто почуває себе добре в такій кімнаті, але тут варто звернути увагу на ступінь інтенсивності переживань. Чим емоційніше реакція, тим болючіше ця тема для дитини зараз.

Чайки біля моря – це, як не дивно, родичі. Перевірте себе, подивіться, наскільки нав’язлива поведінка пташок. Оцініть “рівень шуму”, який вони створюють. Схоже на правду?

Ну і нарешті, корабель – це заповітна мрія. Подивіться, наскільки чітко дитина бачить деталі корабля, це покаже, наскільки чітко дитина уявляє собі,

чого вона хоче. Якщо це піратський корабель – теж нічого, романтика. А от якщо це розбитий кістяк корабля, подивіться, які розчарування зараз гнітять дитину.

Ще один критерій – чи може дитина до корабля добратися. Не біда, якщо ще не може і бачить взагалі “Корабель з червоними вітрилами”. У дитини ще багато років на те, щоб зрозуміти себе і світ навколо. Погано, якщо вона говорить про корабель з сумом або відразу описує перешкоди – немає човна, щоб дістатися, немає бажання. Таке нерідко буває у підлітків, але не лякайтеся, це вікове “бачення світу”, воно проходить, з віком людина починає краще себе розуміти.

Нагадаємо ще раз, що відповіді, які вас стурбували, – ще не привід записувати себе або дитину в розряд “неблагополучних”, це всього лише зліпок нинішнього стану свідомості і підсвідомості. Але на якісь спірні моменти варто звернути увагу і враховувати їх в подальшому.

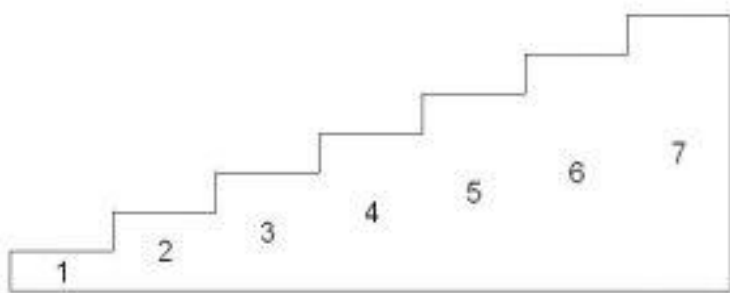
РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДІВ ПСИХОДІАГНОСТИКИ НА ПРАКТИЦІ (ОЧНО ТА ДИСТАНЦІЙНО)

Тема XI.

Діагностика самооцінки.

Сходинки — діагностика самооцінки

Ціль: виявлення системи уявлень дитини про те, як вона оцінює себе сама, як, на її думку, її оцінюють інші люди і як співвідносяться ці уявлення між собою.

Матеріали та обладнання: намальовані сходинки, фігурка чоловічка, аркуш паперу, олівець (ручка).

Процедура дослідження: Методика проводиться індивідуально. Процедура дослідження – бесіда з дитиною з використанням певної шкали оцінок, на якій вона сам поміщає себе і імовірно визначає те місце, куди її поставлять інші люди.

Інструкція: «Якщо всіх дітей розставити на цих сходинках, то на трьох верхніх сходинках опиняться хороші діти: розумні, добрі, сильні, слухняні – чим вище, тим кращі (показати сходинку: «хороші», «дуже хороші», «найкращі») . А на трьох нижніх сходинках опиняться погані діти – чим нижче, тим гірші («погані», «дуже погані», «найгірші»). На середній сходинці діти не погані і не хороші. Покажи, на яку сходинку ти поставиш себе. Поясни чому?» Після відповіді дитини, її запитують: «Ти такий насправді чи хотів би бути таким? Познач, який ти насправді і яким хотів би бути». «Покажи, на яку сходинку тебе поставила б мама». Використовується стандартний набір характеристик: «хороший – поганий», «добрий – злий», «розумний – дурний», «сильний – слабкий», «сміливий – боягузливий», «найстаранніший – найнедбаліший». Кількість характеристик можна скоротити. У процесі обстеження необхідно враховувати, як дитина виконує завдання: вагається, роздумує, аргументує свій вибір. Якщо дитина не дає жодних пояснень, їй слід задати уточнюючі запитання: «Чому ти себе сюди поставив? Ти завжди такий?» і т.інш.

Аналіз результатів. Перш за все, звертають увагу, на яку сходинку дитина сама себе поставила. Вважається нормою, якщо діти ставлять себе на сходинку «дуже хороші» і навіть «найкращі» діти. У будь-якому випадку це повинні бути верхні сходинки, оскільки положення на будь-якій з нижніх сходинок (а вже тим більше на найнижчій) говорить не про адекватну оцінку, але про негативне ставлення до себе, невпевненість у власних силах. Це дуже серйозне порушення структури особистості, яке може привести до депресій, неврозів у дітей. Як правило, це пов'язано з холодним ставленням до дітей, відкиданням або суворим, авторитарним вихованням, при якому знецінюється сама дитина, яка приходить до висновку, що її люблять тільки тоді, коли вона добре поводить. А так як діти не можуть бути хорошими постійно і вже тим більше не можуть відповідати всім очікуванням дорослих, виконувати всі їхні вимоги, то, природно, діти в цих умовах починають сумніватися в собі, у своїх силах і в любові до них батьків. Також невпевнені в собі і в батьківській любові

діти, якими взагалі не займаються удома. Саме про ставлення батьків до дитини і їхні очікування говорять відповіді на запитання про те, куди їх поставлять дорослі – тато, мама, вихователька.

Для нормального, комфортного самовідчуття, яке пов'язано з появою почуття захищеності, важливо, щоб хтось із дорослих поставив дитину на найвищу сходинку. В ідеалі, сама дитина може поставити себе на другу сходинку зверху, а мама (або хтось інший з рідних) ставить її на найвищу сходинку

Діагностика самооцінки молодшого школяра.

Проба Де Греф

Дана експериментальна процедура, запропонована французьким психіатром Де Грефом є простим і дуже дотепним прийомом визначення самооцінки. Її рекомендується використовувати при роботі зі школярами 1-2 класу.

Мета дослідження: визначити характер самооцінки дитини.

Матеріал й устаткування: аркуш паперу, ручка або олівець.

Процедура дослідження.

В індивідуальній бесіді дитині показують намальовані на аркуші паперу три однакових кола і кажуть: «Перед тобою три гуртки: перше коло позначає твого вчителя, друге - тебе самого, третє - твого однокласника (назвати ім'я). Від кожного кола треба опустити вниз лінію. Від того, хто з вас найрозумніший, треба опустити найдовшу лінію; від того, хто найдурніший - найкоротшу; від того, хто середній - середню». Після виконання цього завдання дитину просять пояснити своє рішення.

Обробка та аналіз результатів

За даними, в нормі вже в першому класі всі діти найдовшу лінію проводять від кола, яке позначає їх вчителя. При вирішенні ж питання про те,

кому має дістатися середня лінія, а кому найкоротша - випробуваному або його однокласнику - перевага, як правило, віддається тому, хто краще вчиться.

Якщо результати дитини відрізняються від цього найбільш поширеного варіанту оцінювання, не слід робити поспішних висновків про його розумову неповноцінність. Дане обстеження, як втім і будь-яке інше, має обов'язково супроводжуватися бесідою з дитиною, в ході якої з'ясовуються підстави його дій і рішень.

Методика «Три оцінки» А.І. Липкіної

Мета дослідження: виявити як складається в учня оцінна позиція.

Процедура дослідження

Для реалізації методики учням пропонується виконати будь-яке навчальне завдання в письмовій формі. Роботу учнів необхідно оцінити трьома оцінками: адекватною, завищеною, заниженою. Перед роздачею зошитів учням говорять: «Три вчительки з різних шкіл перевіряли ваші роботи. У кожної склалося різна думка про виконане завдання і тому вони поставили різні оцінки. Обведіть кружком ту позначку, з якою ви згодні ». Потім, в бесіді з учнями, з'ясовуються відповіді на такі питання:

1. Твоя робота заслуговує на оцінку «три», а вчителька поставила тобі «п'ять». Зрадієш ти цьому чи це тебе засмутить?
2. Які позначки тебе радують, які засмучують?
3. Яким учнем ти себе вважаєш: середнім, слабким або сильним?

Обробка та аналіз результатів

Рівень самооцінки школярів визначається на основі отриманих даних за такими результатами: збіг або розбіжність самооцінки з адекватною оцінкою вчителя, характер аргументації самооцінки:

- а) аргументація, спрямована на якість виконаної роботи
- б) будь-яка інша аргументація

в) стійкість або нестійкість самооцінки, про яку судять за ступенем збігу характеру виставленої учнем самому собі позначки і відповідей на поставлені питання.

Шкала самооцінки

Вік з 11 років

Запропонована шкала налічує 20 запитань, на кожне з яких учень повинен відповісти, поставивши знак (+) в одній з чотирьох граф — "майже ніколи", "інколи", "часто", "майже завжди". Кожна з цих граф оцінюється відповідно 1, 2, 3, 4 балами.

Інструкція: Будь ласка, уважно прочитай речення і постав знак (+) проти кожного з них у графі, що найбільшою мірою відповідає твоєму самопочуттю. (таблиця 1)

Над запитанням довго не розмірковуй, оскільки правильних чи неправильних відповідей не існує.

Оцінка результатів.

Підрахунок кількості балів здійснюється таким чином: від суми відповідей на запитання 2, 3, 4, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 20 віднімається сума відповідей на запитання 1, 6, 7, 10, 13, 16, 19, а до одержаної різниці додається число 35.

Сумарний показник свідчить:

про низький рівень тривожності — до 30 балів, про

середній рівень тривожності — 31—45 балів,

про високий рівень тривожності — 45 і більше балів.

Таблиця 1

№	Судження	Майже ніколи	Інколи	Часто	Майже завжди
1	Я відчуваю задоволення				
2	Я легко можу заплакати.				
3	Я хотів би почуватися так само щасливим, як і інші.				
4	Трапляється, я програю через те, що не досить швидко приймаю рішення.				
5	Я відчуваю себе бадьорим				
6	Я спокійний, холонокровний, зібраний.				
7	Очікування труднощів викликає у мене сильне занепокоєння.				
8	Я надто переживаю через дрібниці.				
9	Я щаслива людина.				
10	Я беру все близько до серця.				
11	Мені не вистачає впевненості в собі.				
12	Я відчуваю себе в безпеці				
13	Я намагаюсь уникати критичних ситуацій, труднощів				
14	Іноді я нудьгую				
15	Трапляється, що я задоволений.				
16	Всілякі дрібниці непокоять і відволікають увагу				
17	Я так сильно переймаюсь своїми переживаннями, що довго потім не можу про них забути.				
18	Я врівноважена людина				
19	Мене охоплює сильне хвилювання, коли я думаю про свої справи і турботи.				
20	Я швидко стомлююсь				

Методика “Вивчення рівня самооцінки”

Від 12 років

Мета: виявити рівень загальної самооцінки підлітків.

Інструкція: Потрібно заповнити опитувальник, що містить 32 судження, з приводу яких можливі п’ять варіантів відповідей. Кожна відповідь кодується балами за схемою:

Дуже часто - 4, Часто - 3, Іноді - 2, Рідко - 1, Ніколи – 0.

Судження

1. Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність за навчання.
3. Мене хвилює моє майбутнє.
4. Багато хто ненавидить мене
5. Я менш ініціативний, ніж інші.
6. Мене хвилює мій психічний стан.
7. Я боюся видатися невігласом.
8. Зовнішність інших набагато привабливіша, ніж моя.
9. Я боюся виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я часто роблю помилки.
11. Шкода, що я не вмію розмовляти з людьми так, як слід.
12. Шкода, що мені не вистачає впевненості в собі.
13. Я волів би, щоб інші люди частіше схвалювали мої дії.
14. Я занадто скромний.
15. Моє життя марне.
16. Багато хто неправильно думає про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди чекають від мене забагато.
19. Люди не цікавляться моїми досягненнями.
20. Я трохи соромлюся.
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміє мене.
22. Я не відчуваю себе в безпеці.
23. Я часто хвилююся, та даремно.

24. Я почуваю себе ніяково, коли вхожу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я почуваю себе скуто.
26. Я відуваю, що люди говорять про мене за мою спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має статись якась прикрість.
29. Мене непокоїть думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Шкода, що я не вельми комунікабельний.
31. У суперечках я висловлююся лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого від мене чекає клас.

Обробка результатів: Для виявлення рівня самооцінки потрібно підсумувати бали за всіма 32 судженнями.

Сума балів:

Від **0** до **25** - свідчить про високий рівень самооцінки, за якого людина, як правило, не обтяжена “комплексом неповноцінності”, правильно реагує на зауваження і рідко піддає сумніву власні дії.

Від **26** до **45** - свідчить про середній рівень самооцінки, коли людина рідко страждає від “комплексу неповноцінності” й лише іноді намагається підлаштуватися під думку інших.

Від **46** до **128** - вказує на низький рівень самооцінки, за якого людина болісно сприймає критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди зважати на думку інших і часто страждає від “комплексу неповноцінності”.

Методика "Тест двадцяти суджень"

(Хто я такий?)

Від 14 років

Мета: визначити соціальну підсистему особистості, в якій відображені сприймання, оцінка та переживання особистістю самої себе

- носія певних соціальних рис і відносин (або встановити так звану "соціальну ідентичність", за Ф.Патакі).

Хід проведення. Досліджуваним пропонують за 15 хвилин написати двадцять суджень-відповідей на запитання: "Хто я такий?" (лише визначення). Далі слід оцінити суб'єктивну важливість кожного з суджень

за п'ятибальною шкалою. Треба також позначити ті судження, які учні вважають небажаними для себе.

Наприкінці тестування досліджуваним пропонують проілюструвати свої відповіді: пригадати конкретні ситуації, описати їх.

Обробка даних.

Судження поділяють на вісім груп:

- 1) судження-найменування (ім'я, вік, етнічна належність тощо);
- 2) соціально-рольові судження;
- 3) оцінні судження;
- 4) форми активності й схильності;
- 5) "фізичне Я";
- 6) компетентність-самовизначення;
- 7) особистісні характеристики;
- 8) інші судження.

На підставі виконання другого і третього завдань можна визначити індекс самоприйняття, що показує, яку частину висловлених суджень особистість вважає негативною, небажаною. Для цього слід підрахувати судження, позначені як небажані.

Індекс самоприйняття може бути в межах від 0 до 1, де 0 - негативні судження відсутні, 1 - усі судження оцінюються як негативні.

Виконання останнього завдання можна проаналізувати за такими параметрами:

- міра обґрунтованості суджень (кількість наведених прикладів);
- відповідність прикладу особистісним характеристикам;
- кількість посилань на конкретних людей і невизначені посилання ("кажуть", "усі" тощо);
- наявність значущих особливостей і референтних груп (з якими підліток порівнює себе як з еталоном і на норми, думки, цінності та оцінки яких орієнтується у своїй поведінці й самооцінці).

**Шкала для вимірювання рівня самоповаги
(за Розенбергом)
Від 10 років**

Мета: виявити глобальне ставлення особистості до себе.

Хід проведення. Досліджувані мають уважно прочитати опитувальник, що складається з десяти суджень. На кожне з них пропонується чотири градації відповідей, поданих у таблиці.

Відповіді	Судження (в балах)	
	Прямі	Зворотні
Повністю згоден	4	1
Згоден	3	2
Не згоден	2	3
Зовсім не згоден	1	4

Судження

1. Я відчуваю, що я гідна людина - принаймні не меншою мірою, ніж інші.
2. Я схильний відчувати себе невдахою.
3. Мені здається, що я маю й хороші якості.
4. Я здатний робити дещо не гірше, ніж інші.
5. Гадаю, мені немає чим особливо пишатися.
6. Я добре ставлюсь до себе.
7. Загалом, я задоволений собою.
8. Мені б хотілося більше поважати себе.
9. Я іноді ясно відчуваю свою непотрібність.
10. Часом думаю, що я в усьому поганий.

Обробка даних.

Код опитувальника: прямі запитання - 1, 3, 4, 6, 8;

зворотні запитання - 2, 5, 7, 9, 10.

Максимально можлива сума - 40 балів, мінімальна - 10 балів.

Глобальне ставлення особистості до себе виявляється у тривожності, депресивності, психосоматичних захворюваннях (чим воно нижче, тим більше останнє), а також в активності під час спілкування, прагненні до лідерства, почутті міжособистісної безпеки (чим вищий показник глобального самоставлення, тим сильніші інші почуття).

Тест "Автопортрет"

Від 6-7 років

Мета: вивчення особливостей самосвідомості, самоставлення, самооцінки особистості.

Хід проведення: пропонують на аркуші паперу (ручкою чи олівцем) намалювати свій портрет. Час не обмежується.

Обробка даних.

Відомо, що автопортрет - це зображення людини, створене нею самою. Для психодіагностичних цілей важливо, якою мірою автопортрет як зображення його творця вичерпує свою модель і обмежується нею, а також за якими типологічними ознаками його можна відрізнити від інших зображень людей.

Автори тесту пропонують для аналізу такі показники:

1. Зображення лише обличчя.
2. Зображення у вигляді погруддя.
3. Зображення на повний зріст.
4. Зображення у вигляді профілю.
5. Зображення в анфас.
6. Схематичне зображення (вважається, що до такого типу зображення тяжіють особи інтелектуального складу, яким важливо дістати загальне уявлення про явище).

7. Реалістичне зображення (як правило, так малюють особи, яким притаманні педантичність, схильність до деталізації).

8. Метафоричне зображення (таке зображення виконують, звичайно, особи художнього складу з розвиненою фантазією, творчими здібностями).

9. Автопортрет в інтер'єрі (вважається, що такі малюнки властиві особам зі схильністю до сюжетних описів, а також із спрямованістю на зовнішнє предметне оточення).

10. Більш як одне зображення - 2, 3 тощо.

11. Автопортрет на фоні пейзажу.

12. Автопортрет в емоційному стані (до таких малюнків схильні особи з підвищеною емоційністю і рефлексією власного стану. До того ж емоція, що переживається, часто буває протилежною зображуваній).

13. Автопортрет у формі літературного персонажу.

14. Автопортрет, виконаний у вигляді рухомого зображення (такий тип малюнка характерний для осіб з виразними рухами, що захоплюються танцями, спортом тощо).

15. Розмір зображення.

16. Міра подібності до оригіналу за шкалою 1, 2, 3.

17. Міра натискування, товщина лінії - 1, 2, 3.

18. Наявність штрихування - 1, 2, 3
(звичайно, за графічними методиками, штрихування є показником тривожності).

19. Емоційна виразність зображення - 1, 2, 3.

20. Міра довершеності у змалюванні обличчя (наявність очей, носа, рота, брів, вії тощо).

Одержаний у результаті тестування матеріал можна також упорядкувати за схемою Ріда, в якій співвідносяться малюнки з типологією

індивідів за К-Г.Юнгом:

- перелічувальний малюнок (зображення кількох автопортретів при інструкції намалювати один) - мислительний екстраверт;
- органічний малюнок (зображення на фоні живої природи, серед рослин, тварин) - мислительний інтроверт;
- гаптичний малюнок (зображення себе у певному стані, приміром у стані хвороби) - сенсорний інтроверт;
- декоративний малюнок (зображення портрета в явно прикрашеному вигляді: у гарній рамочці, з наявністю квітів та іншого декору) - емоційний екстраверт;
- емфатичний малюнок (зображення себе у певному стані, в емоційній атмосфері, створюваній зовні) - сенсорний екстраверт;
- імажинарний малюнок (зображення себе у вигляді якогось персонажу, взятого з літературно-художнього твору чи створеного власною уявою)
- емоційний інтроверт;
- ритмічний малюнок (зображення, де підкреслюється рух) - інтуїтивний екстраверт;
- структурний малюнок (зображення себе "як є", тобто у природному вигляді: голова, руки, ноги тощо) - інтуїтивний інтроверт.

Методика "Дім - Дерево - Людина"

дитячий варіант від 5 років

(за Буком)

Мета: вияв симптомомкомплексів емоційної сфери особистості - незалежності, тривожності, недовіри до себе, почуття неповноцінності, ворожості, конфліктності, труднощів у спілкуванні, депресивності.

Обладнання - аркуш паперу для малювання, олівець 2М.

Для виконання завдання школяр отримує стандартний (для малювання) аркуш паперу, складений удвічі. На першій сторінці (горизонтальне положення) зверху написано "Дім", на другій і третій сторінках (вертикальне положення) - "Дерево", "Людина", на четвертій - прізвище школяра і дата. Для малювання використовується простий олівець, оскільки він дає чітке зображення лінії та натискування.

Інструкція: "Намалюй, будь ласка, якомога краще дім, дерево і людину". (На будь-які запитання школяра стосовно малюнка слід відповідати, що можна малювати так, як він бажає).

У таблиці наведено симптомокомплекси. Про вираженість кожного з них свідчить сума балів усіх показників того чи іншого симптомокомплексу.

Психологічно коректна інтерпретація будинку, дерева і людини можлива за умови виконання малюнків дитиною у вищеописаній стандартній текстовій ситуації. Як видно з таблиці, кожний симптомокомплекс містить бальне вираження ознак. Якщо ознака відсутня на всіх малюнках, то ставиться 0. Залежно від ступеня вираженості та чи інша ознака оцінюється одним, двома і трьома балами: наприклад, малюнок надто маленький і зображення вміщено на одному аркуші - 1 бал, на двох - 2, на трьох - 3 бали (симптомокомплекс "почуття неповноцінності"). В окремих випадках бальна оцінка (один чи два бали) ставиться залежно від значущості як одного, так і всіх трьох малюнків. Так, ставиться 2 бали за ознаку "очі - порожні очні ямки" симптомокомплексу - ворожість. Сума балів усіх ознак того чи іншого симптомокомплексу показує міру його вираженості.

Симптомокомплекси тесту "Дім. Дерево. Людина"

Симптомо-комплекс	№	Симптом	Бал
Незахищеність	1	Малюнок у центрі аркуша	0,1,2,3
	2	Малюнок у верхньому куті	0,1,2,3
	3	Дім, дерево - з самого краю	0,1,2
	4	Малюнок внизу аркуша	0,1,2,3
	5	Багато другорядних деталей	0,1,2,3
	6	Дерево на горі	0,1
	7	Надто підкреслене коріння	0,1
	8	Непропорційно довгі руки	0,1
	9	Широко поставлені ноги	0,1
	10	Інші можливі ознаки	
Тривожність	1	Хмари	0,1,2,3
	2	Відокремлення певних деталей	0,1
	3	Обмеження простору	0,1,2,3
	4	Штрихування	0,1,2,3
	5	Місця з сильним натискуванням	0,1
	6	Багато стертих деталей	0,1,2
	7	Мертве дерево, хвора людина	0,2
	8	Підкреслена лінія основи	0,1,2,3
	9	Товста лінія фундаменту будинку.	0,2
	10	Інтенсивно ретушоване волосся	0,1
Недовіра до себе	11	Інші можливі ознаки	
	1	Дуже слабка лінія малюнка	0,2
	2	Будинок скраю аркуша	0,1
	3	Слабка лінія стовбура	0,1
	4	Одномірне дерево	0,1
	5	Дуже маленькі двері	0,1
	6	Самовиправдовувальні застереження під час малювання, а також закривання малюнка	0,1

	7	рукою Інші можливі ознаки	
Почуття неповно- цінності	1	Малюнок дуже маленький	0,1,2,3
	2	У людини відсутні руки, ноги	0,2
	3	Руки за спиною	0,1
	4	Непропорційно короткі руки	0,1
	5	Непропорційно вузькі плечі	0,1
	6	Непропорційно велике, дво-мірне листя	0,1
	7	Непропорційно велика система гілок	0,1
	8	Дерево, що вмерло від гниття	0,1
	9	Інші можливі ознаки	
Ворожість	1	Відсутність вікон	0,2
	2	Двері - шпарка для ключа	0,1
	3	Дуже велике дерево	0,1
	4	Дерево скраю аркуша	0,1
	5	Зворотний профіль	
		дерева, людини	0,1
	6	Гілки двох вимірів - такі, як пальці	0,1
	7	Очі - порожні очні ямки	0,2
	8	Довгі гострі пальці	0,2
	9	Оскал, видно зуби	0,1
	10	Агресивна позиція людини	0,2
	11	Інші можливі ознаки	
Конфлікт ність (фрустрація)	1	Обмеження простору	0,1,2,3
	2	Перспектива знизу (погляд черв'ячка)	0,1,2,3
	3	Перемальовування об'єкта	0,2
	4	Відмова малювати будь- який об'єкт	0,2
	5	Дерево, як два дерева	0,2
	6	Явна невідповідність якості одного з малюнків	0,2
	7	Суперечності між малюнком і	0,1
	8	висловлюванням	0,1
	9	Підкреслена талія	

	10	Відсутність димаря на даху Інші можливі ознаки	0,1
Труднощі спілкування	1	Відсутність дверей	0,2
	2	Дуже маленькі двері	0,1
	3	Відсутність вікон	0,2
	4	Вікна - отвір без рам	0,1
	5	Наглухо закриті вікна	0,1
	6	Підкреслене обличчя	0,1
	7	Обличчя намальовано в останню чергу	0,1
	8	Відсутність основних деталей обличчя	0,2
	9	Схематичне зображення людини (з паличок)	0,2
	10	Дім, людина у профіль	0,1
	11	Двері без ручки	0,1
	12	Руки в оборонній позиції	0,1
	13	Висловлювання про намальованого як про самотню людину, що не має друзів	0,1
	14	Інші можливі ознаки	
епресивність	1	Розміщення малюнків у самому низу аркуша	0,1,2,3
	2	Вигляд дерева чи будинку зверху	0,1
	3	Лінію основи спрямовано донизу	0,1
	4	Лінія, що поглиблюється у процесі малювання	0,2
	5	Велика стомлюваність	0,2
	6	Дуже маленькі малюнки	0,2
	7	Інші можливі ознаки	

Тема XIII

Казки Луїзи Дюсс: проєктивні тести для дітей

Казки доктора Луїзи Дюсс – це дуже цікавий досвід для кожного практика-діагноста в використанні проєктивних тестів для дітей при дослідженні їх особистості.

Цей тест був складений дитячим психологом доктором Луїзою Дюсс. Він може бути використаний у роботі з дітьми навіть самого раннього віку, які користуються вкрай простою мовою для вираження своїх почуттів.

Правила проведення тесту

Ви розповідаєте дитині казки, де фігурує персонаж, з яким дитина буде ідентифікувати себе. Кожна з казок закінчується питанням, зверненим до дитини. Провести цей тест не дуже складно, оскільки всі діти люблять слухати казки.

Поради з проведення тесту

Важливо звернути увагу на тон голосу дитини, на те, наскільки швидко (повільно) він реагує, не дає поспішних відповідей. Спостерігайте за його поведінкою, тілесними реакціями, мімікою і жестами. Зверніть увагу, якою мірою його поведінку під час проведення тесту відрізняється від звичайного, повсякденного поведінки. Згідно Дюсс, такі нетипові реакції дитини і особливості поведінки, як:

- прохання перервати розповідь;
- прагнення перебити оповідача;
- пропозиція незвичайних, несподіваних закінчень історій;
- квапливі і поспішні відповіді;
- зміна тону голосу;
- ознаки хвилювання на обличчі (надмірне почервоніння або блідість, пітливість, невеликі тики);

- відмова відповідати на запитання;
- виникнення наполегливого бажання випередити події або почати казку спочатку, все це ознаки патологічної реакції на тест і сигнали якогось психічного розладу.

Необхідно мати на увазі наступне

Дітям властиво, слухаючи, переказуючи або придумуючи історії і казки, щиро висловлювати свої почуття, у тому числі і негативні (агресія). Але лише за умови, що це не носять нав'язливого характеру. Також, якщо дитина постійно виявляє небажання слухати оповідання, що містять елементи, що викликають тривогу і занепокоєння - на це слід звернути увагу. Уникнення складних ситуацій в житті - це завжди ознака невпевненості і страху.

Тести

- Казка-тест «Пташеня». Дозволяє виявити ступінь залежності від одного з батьків або обох разом.
 - Казка-тест «Ягня». Казка дозволяє дізнатися, як дитина переніс відібрання від грудей.
 - Казка-тест «Річниця весілля батьків». Допомогає з'ясувати, як дитина бачить своє становище в сім'ї.
 - Казка-тест «Страх». Виявити наявність страхів у своєї дитини.
 - Казка-тест «Слоненя». Дозволяє визначити, чи не виникає у дитини проблем у зв'язку з розвитком сексуальності.
 - Казка-тест «Прогулянка». Дозволяє виявити, якою мірою дитина прив'язаний до батьків протилежної статі і ворожий до батька однієї з них статі.
 - Казка-тест «Новина». Спробувати виявити у дитини наявність тривожного стану, невысказанного занепокоєння.
 - Казка-тест «Поганий сон». Можна отримати більш об'єктивну картину дитячих проблем, переживань.
-

Казка-тест «Пташеня» http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa-1.jpg

Мета: дозволяє виявити ступінь залежності від одного з батьків або обох разом.

«У гнізді на дереві сплять пташки: тато, мама і маленький пташеня. Раптом налетів сильний вітер, гілка зламалася, і гніздечко падає вниз: всі опинилися на землі. Папа летить і сідає на одну гілку, мама сідає на іншу. Що робити пташеня?»

Типові нормальні відповіді

- він теж полетить і сяде на гілку;
- полетить до мами, бо злякався;
- полетить до тата, бо тато сильний;
- залишиться на землі, тому що не вміє літати, але покличе на допомогу, і тато з мамою заберуть його.

- Такі відповіді свідчать про те, що дитина володіє певною самостійністю і вміє приймати рішення. Вірить у власні сили, може спиратися на себе навіть у складних ситуаціях.

Відповіді, на які слід звернути увагу:

- залишиться на землі, тому що не вміє літати;
 - помре під час падіння;
 - помре від голоду чи холоду;
 - про нього всі забудуть;
 - на нього хто-небудь настане.
- Дитина характеризується залежністю від інших людей, в першу чергу своїх батьків або тих, хто займається його вихованням. Він не звик приймати самостійні рішення, бачить опору в оточуючих його людях.

Коментар психолога

У перші місяці життя виживання дитини цілком залежить від тих, хто про нього піклується. Залежність для нього - єдиний спосіб отримання інстинктивного задоволення.

Жорстка залежність від матері формується, коли при найменшому крику беруть на руки. Малюк швидко звикає до цього, і не заспокоюється ні при яких інших умовах. Такий дитина, швидше за все, буде прив'язаний до матері, і, навіть ставши дорослим чоловіком, він інстинктивно, несвідомо, буде шукати захисту і допомоги у матері.

Багато залежить від того, вдалося чи дитині реалізувати свої психологічні потреби - у любові, довірі, у самостійності і визнання. Якщо батьки не відмовляли дитині визнання і довіру, то пізніше йому вдається виробити навички самостійності та ініціативи, що призводить до розвитку його почуття незалежності.

Інший чинник формування незалежності - в період від 2 до 3 років у дитини розвивається моторна та інтелектуальна самостійність. Якщо батьки не обмежують активність дитини, то у нього з'являється самостійність. Завдання батьків у цей період - відділення та індивідуалізація дитини, яка дозволяє дитині відчувати себе «великим». Допомога, підтримка, але не опіка повинні стати нормою поведінки для батьків.

Деякі матері, які мають тривожним і владним характером, мимоволі прив'язують до себе дітей до такої міри, що створюють у них штучну або хворобливу залежність від себе і навіть свого настрою. Ці матері, відчуваючи страх самотності, втрачаються його надмірною турботою про дитину. Така прихильність породжує в дитині інфантильність, несамостійність, невпевненість у своїх силах і здібностях. До подібних наслідків може призвести і зайва строгість батька, який не стільки виховує, скільки дресує дитини, вимагаючи від нього беззаперечного підпорядкування і караючи за найменший непослух.

Казка-тест «Ягня»

http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa-3.jpg

Мета: казка дозволяє дізнатися, як дитина перенесла відібрання від грудей.

Казка

«Жила-була овечка зі своїм ягням. Ягня вже було велике і навіть їло травичку. Увечері мама давала йому трохи молока, яке воно дуже любило. Але одного разу мама залишилася без молока і не змогла погодувати синочка. Що робити ягнят?»

Типові нормальні відповіді:

- буде їсти більше травички;
- заплаче, потім стане їсти більше травички;
- піде до іншої овечки і попросить у неї молока.

Відповіді, на які слід звернути увагу.

- помре від голоду;
- піде до іншої вівці і більше не повернеться до мами;
- не буде звертати уваги на маму, тому що вона залишила його без молока;
- буде так сильно плакати, що мати десь дістане йому молока.

Другий варіант казки

Мета: дозволяє з'ясувати наявність або відсутність почуття ревності до молодшого брата, якого ще годують груддю.

«Жила-була вівця зі своїм ягням. Ягня було уже велике, і їло траву. Увечері мама давала йому трохи молока, яке він дуже любив.
http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa-4.jpg

Одного разу мамі принесли іншого, зовсім маленького ягня, яке їсть тільки молоко, тому що не вміє їсти травичку. Тоді мама сказала старшому ягнят, що тепер йому доведеться обійтися без молока, тому що в неї не вистачить молока на обох ягнят, і з цього дня він повинен буде їсти тільки травичку. Як вчинило ягня?

Типові нормальні відповіді

Ті ж, що перераховані в першому варіанті казки плюс:

- Постарається їсти менше молока і більше травички;

- Спершу він повередує, але йому сподобається маленький ягня, тому він буде їсти тільки травичку і т. д.

Відповіді, на які слід звернути увагу

Ті ж, що і в першому варіанті плюс:

- Він буде, є тільки травичку, але буде злитися на маленького ягняти і на маму;
- Намагатися прогнати маленького ягняти;
- Прикинеться слухняним, а потім потайки віднесе маленького ягняти, і знову зможе пити молоко;
- Знайде іншу маму для маленького ягняти;
- Буде бити маленького ягняти і т. д.

Казка-тест «Страх»

Мета: Виявити наявність страхів у своєї дитини.

Казка

http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa-5.jpg

«Один хлопчик сказав собі тихо-тихо: «Як страшно!» Чого він боїться?»

Типові відповіді:

- вів себе погано і тепер боїться, що його покарають;
- забруднив штани і боїться, що мама буде сварити;
- боїться темряви;
- боїться собаки;
- нічого не боїться, просто пожартував і т. д.

Відповіді, на які слід звернути увагу:

- боїться, що його вкрадуть;
- боїться чудовиська, який хоче вкрасти його і з'їсти;
- боїться, що його залишать одного;
- боїться Бабу Ягу;

- боїться, що який-небудь звір заліз у ліжку;
- боїться, що прийде злодій і вдарив його ножом;
- боїться, що помре мама (тато)» і т. д.

• Зіткнувшись з такими відповідями, вам слід задати додаткові, навідні запитання, щоб отримати від дитини більш детальний опис і пояснення його страхів.

Казка-тест «Слоненя»

http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa-6.jpg

Згідно дитячого погляду на сексуальність, пеніс є у всіх людей. Зіткнувшись з анатомічною відмінністю між статями, хлопчик пояснює його кастрацією, яка здійснюється батьком в якості покарання за сексуальну активність. В результаті у нього виникає страх бути кастрованим. Дівчинка відчуває швидше брак пеніса, пояснюючи це несправедливістю.

Мета: визначити, чи не виникає у дитини проблем у зв'язку з розвитком сексуальності. Більш конкретна мета: виявити його ставлення до комплексу кастрації.

Казка

«У одного хлопчика був слоненя, дуже приємний, з гарненьким хоботком. Одного разу він зайшов до кімнати і побачив, що у слоненяти щось змінилося. Що у нього змінилося і чому?»

Типові нормальні відповіді

- Слоненя перефарбувався в інший колір;
- Слоненя виріс і став великим;
- Слоненя написав у ліжку;
- Він пішов, бо йому захотілося погуляти;
- Він поранив ногу, і йому зробили гіпс і т. д.

Відповіді, на які слід звернути увагу

http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa6.jpg

- У слоненяти немає хобота, тому що його відрізали;

- Слонення вів себе погано, тому у нього відвалився хобот;
- Хобот йому заважає, і він не знає, що робити;
- Слонення померло;
- Замість слоненяти виявилось інше тварина і т. д.

- Рекомендується задати уточнюючі питання, щоб дитина пояснив придумане ним закінчення історії, розповів, у чому полягає погану поведінку слоненяти, за що його покарали, хто міг образити слоненяти або самої дитини і т. д.

Коментарі психолога

Кожна дитина у певний період починає грати зі своїми статевими органами. У цей період його прагнення спрямоване на вивчення відмінностей між статями. Він із задоволенням демонструє свої статеві органи іншим дітям, і вимагає того ж натомість. Його пристрасть задавати питання, на що часто скаржаться батьки, заснована на взаємозв'язку проблеми відмінностей між статями походження дітей, яку він так чи інакше смутно відчуває. У 4-5 років дитина веде себе так, ніби не існує нічого важливішого, ніж слідування власним бажанням і інстинктам, в той час як батьки намагаються заборонити йому проявляти інтерес до тіла і грати його частинами. Але в ранньому дитинстві ці частини дарують задоволення та області тіла несуть в собі певне значення. Отримане з їх допомогою чуттєве задоволення служить підготовкою і початком майбутнього статевого акту.

Щодо страху кастрації. Він виникає в силу того, що батькам відомі тільки два способи припинення поганого дитячої поведінки. Вони можуть попередити дитину: якщо не припиниш смоктати великий палець, ми його відріжемо; ця загроза з незапам'ятних часів повторюється в різних варіантах. Сенса завжди в цьому один - налякати дитину заподіянням серйозної травми необхідної і тої частини тіла, що найбільш високо цінується, що примушувало його відмовлятися від задоволення, яке вона йому доставляла. Або батьки можуть вдатися до іншого варіанту і сказати: якщо ти будеш це робити, ми не будемо любити тебе, тим самим, погрожуючи дитині можливістю втрати батьківської

любові. Ефективність обох загроз обумовлена повним безсиллям і безпорадністю дитини перед всемогутнім світом дорослих та її виключної залежністю від батьківської опіки.

Казка-тест «Прогулянка»

Мета: виявити виявлення Едіпового комплексу. Якою мірою дитина прив'язаний до батьків протилежної статі і ворожий до батька однієї з них статі.

Едіпів комплекс досягає своєї вищої точки в період від 2,5 до 5 років. Він виявляється в сексуальному потязі хлопчика до матері та в суперництві з батьком у боротьбі за матір, а у випадку з дівчинкою в точності навпаки. http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa-7.jpg

Це завдання слід проводити з урахуванням статі дитини. Оптимальний варіант, якщо дитині казку розкаже батько протилежної статі.

Варіант для хлопчика

«Один хлопчик пішов гуляти в ліс з мамою. Вони довго гуляли, і їм обом було добре. Коли вони повернулися додому, то побачили, що вираз обличчя у папи змінилося. Який вираз обличчя був у папи і чому?»

Варіант для дівчинки

«Одна дівчинка пішла гуляти в ліс з батьком. Вони довго гуляли, і їм обом було добре. Коли вони повернулися додому, то побачили, що вираз обличчя у мами змінилося. Який вираз обличчя був у мами і чому?»

Типові нормальні відповіді

- У нього задоволене обличчя, тому що вони повернулися додому;
- У нього стомлене обличчя, тому що він був на роботі;
- У нього було сердите обличчя, тому що вони довго не поверталися, і він став турбуватися за них;
- Він прийшов з роботи, а вдома нікого немає і вечеря не готовий;
- Він злий, тому що зламалася машина, і він не зміг її полагодити.

Відповіді, на які слід звернути увагу

- Йому погано, тому що він захворів;
- Він захворів, тому що вони пішли і залишили його одного;
- Він злий, тому що, коли вони пішли гуляти, вони закрили його дому;
- Він сердитий, бо хотів піти зніми, але хлопчик і мама його з собою не взяли;
- Він плакав, бо думав, що вони більше не повернуться і т. д.

Коментарі психолога. До трьох років любов хлопчика до своєї матері визначається залежністю від неї. Але в подальшому його любов набуває романтичний характер, нагадуючи ті почуття, які відчуває до неї батько. Чотирирічна дитина може, наприклад, заявити, що він обов'язково одружуватися на своїй матері, коли виросте великий. Він абсолютно впевнений, що його мати - найкрасивіша і найкраща жінка на світі. Прагнення безроздільно володіти предметом своєї любові - матір'ю - і небажання ні з ким його ділити сусидить з почуттям ревності до батька. Дитина уявляє, що його батько теж відчуває почуття ревності і роздратування по відношенню до нього, і це породжує змішане почуття любові, ревності та страху. Він намагається витіснити ці думки, і, можливо, це стає причиною страшних снів, які часто мучать хлопчиків у цьому віці. Дитина ненавидить батька як суперника, який закріпив за собою право володіння матір'ю. Але в той же час він любить його і захоплюється ним, тому що завжди може розраховувати на його допомогу, вірить в його могутність, і більше всього на світі хоче бути схожим на нього. Виникає нерозв'язна проблема, яка полягає в тому, що почуття любові і захоплення у нього викликає той чоловік, якого він одночасно ненавидить, і з яким бажає смерті. Позитивна сторона цього феномену в тому, що сильні романтичні прихильності до матері допомагають духовному розвитку дітей, сприяють розвитку здорового ставлення до протилежної статі. З іншого боку, завдяки посиленій ідентифікації з батьком посилюється мужність характеру хлопчика.

Казка-тест «Новина»

http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa-8.jpg

Мета: спробувати виявити у дитини наявність тривожного стану, невысказанного занепокоєння і почуття страху, а також прихованих бажань і очікувань, про існування яких дорослі батьки можуть не здогадуватися.

«Один хлопчик (*дівчинка - у варіанті для дівчаток*) повернувся додому з прогулянки (тут можливі різні варіанти, з яких оповідачеві слід вибрати той, який буде найбільш близький конкретній дитині, наприклад: прийшов з школи, з двору, де грав у футбол, від свого друга, в гостях у якого він був, і т. д.), і мама йому говорить: «Добре, що ти прийшов. Мені треба сказати тобі дещо». Що саме хоче повідомити йому мама?»

Типові нормальні відповіді

- Сьогодні до нас прийдуть гості;
 - Ввечері ми підемо до бабусі;
 - Тато приніс тобі цуценя;
 - По радіо оголосили, що буде гроза;
 - Зателефонувала вчителька і сказала, що завтра ваш клас їде на екскурсію;
- http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa8.jpg

- Мама хотіла, щоб хлопчик сховався в магазин за молоком і т. д.

Відповіді, на які слід звернути увагу

- Хтось помер;
 - Мама хоче покарати хлопчика, за те, що він пішов гуляти без дозволу;
 - Мама хоче заборонити йому грати з сусідом з 3 поверху;
 - Мама і тато їдуть;
 - Вони з татом йдуть в кіно, а його залишають вдома;
 - Тато прийшов додому п'яний і вдарив маму;
 - Завтра його поведуть до лікаря;
 - Мама сказала, що піде завтра разом з ним до школи і т. д.
-

Казка-тест «Поганий сон»

http://psychologis.com.ua/Istoriya_Dyussa-9.jpg

Мета: ця казка дає повну свободу самовираження, що повинно стимулювати його до того, щоб торкнутися тут важливу і актуальну тему. Ступінь цієї актуальності буде виражатися в тому, чи була порушена ця тема в попередніх відповідях дитини. Зв'язавши відповіді, отримані раніше з реакцією дитини на цю історію, можна буде отримати більш об'єктивну картину дитячих проблем, переживань і т. д. З цією метою можна спробувати не обмежуватися в даній казці однією відповіддю, а за допомогою додаткових запитань отримати декілька його варіантів.

«Якось одна дівчинка раптово прокинулася і сказала: «Мені приснився дуже поганий сон». Що побачила в сні дівчинка?»

Типові нормальні відповіді

- Не знаю, що йому приснилося;
- Спочатку пам'ятав, а потім забув, що снилося;
- Один страшний фільм жахів;
- Йому приснився страшний звір;
- Йому приснилося, як він падав з високої гори і т. д.

Відповіді, на які слід звернути увагу

- Йому приснилося, що мама (будь-який інший член сім'ї) померла;
- Йому приснилося, що він помер;
- Його забрали незнайомі люди;
- Йому приснилося, що його залишили одного в лісі» і т. д.

• Слід мати на увазі, що страшні сни сняться всім дітям. Основна увага у відповідях слід звернути на повторювані мотиви. Якщо у відповідях зачіпаються теми, вже озвучені у попередніх казках, значить, ймовірно, ми маємо справу з тривожним фактором.

Методика діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейн.

Модифікація Парафіян

Методика діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації А. М. Парафіян заснована на безпосередньому оцінюванні (шкалюванні) школярами ряду особистих якостей, таких як здоров'я, здібності, характер і т. д. Обстежуваним пропонується на вертикальних лініях відзначити певними знаками рівень розвитку у них цих якостей (показник самооцінки) і рівень домагань, тобто рівень розвитку цих же якостей, який би задовольняв їх. Кожному випробовуваному пропонується бланк методики, що містить інструкції та завдання.

Хід виконання завдання

Інструкція

Будь-яка людина оцінює свої здібності, можливості, характер та ін. Рівень розвитку кожної якості, сторони людської особистості можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня точка якої символізуватиме найнижчий розвиток, а верхня - найвище. На наступній сторінці зображені сім таких ліній. Вони позначають:

- 1) здоров'я;
- 2) розум, здібності;
- 3) характер;
- 4) авторитет у однолітків;
- 5) уміння багато робити своїми руками, умілі руки;
- 6) зовнішність;
- 7) впевненість у собі.

Під кожною лінією написано, що вона означає. На кожній лінії рисою (-) відзначте, як ви оцінюєте розвиток у себе цієї якості, сторони вашої особи в даний момент часу. Після цього хрестиком (x) відзначте, при якому рівні розвитку цих якостей ви були б задоволені собою або відчули гордість за себе.

Завдання

Зображено сім ліній, довжина кожної - 100 мм, із зазначенням верхньої, нижньої крапки і середини шкали. При цьому верхня і нижня точки відрізняються помітними рисами, середина - ледь помітною крапкою. Методика може проводитися як фронтально - з цілим класом (або групою), так і індивідуально. При фронтальній роботі необхідно перевірити, як кожен учень заповнив першу шкалу. Треба переконатися, чи правильно застосовуються запропоновані значки, відповісти на питання. Після цього випробовуваний працює самостійно. Час, що відводиться на заповнення шкали разом з читанням інструкції, 10-12 хв.

Обробка результатів

Обробка проводиться по шести шкалах (перша, тренувальна - "здоров'я" - не враховується). Кожна відповідь виражається в балах. Як вже зазначалося раніше, розміри кожної шкали 100 мм, відповідно до цього відповіді школярів отримують кількісну характеристику (напр., 54 мм = 54 балам).

1. По кожній з шести шкал визначити:

- а) рівень домагань - відстань в мм від нижньої точки шкали ("Про") до знаку "х";
- б) висоту самооцінки - від "0" до знаку "х";
- в) значення розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою - відстань від знаку "х" до знаку "-", якщо рівень домагань нижче самооцінки, він виражається негативним числом.

2. Розрахувати середню величину кожного показника по всіх шести шкалах.

Оцінка та інтерпретація окремих параметрів

У нижчеподаній таблиці дані кількісні характеристики рівнів домагань і самооцінки, отримані для учнів 7-10 класів міських шкіл

Параметр	Кількісна характеристика (бал)			
	норма			
	низький	середній	високий	
Рівень домагань	менше 60	60-74	75-89	90-100
Рівень самооцінки	менше 45	45-59	60-74	75-100

Рівень домагань

Норму, реалістичний рівень домагань, характеризує результат від 60 до 89 балів. Найбільш оптимальний - порівняно високий рівень - від 75 до 89 балів, що підтверджує оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим чинником особистісного розвитку. Результат від 90 до 100 балів зазвичай засвідчує нереалістичне, некритичне відношення дітей до власних можливостей. Результат менше 60 балів свідчить про занижений рівень домагань, він - індикатор несприятливого розвитку особистості.

Висота самооцінки

Кількість балів від 45 до 74 ("середня" і "висока" самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку. Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на істотні спотворення у формуванні особистості - "закритості для досвіду", нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінками оточуючих. Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) і свідчить про крайнє неблагополуччя в розвитку особистості. Ці учні складають "групу ризику", їх, як правило, мало. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і "захисна", коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутності здатності і т. п. дозволяє не докладати жодних зусиль.

ВИСНОВКИ

Оскільки психіка дитини перебуває в постійному розвитку, у патопсихологічній характеристиці обстежуваного треба розрізняти два види симптомів: первинні, тобто безпосередньо пов'язані зі шкідливим впливом (хвороба, травма тощо); вторинні - є результатом порушення психічного розвитку внаслідок хворобливого процесу (що триває або вже завершився). У молодшому шкільному віці формуються поняття про збереження числа, об'єму, автоматизуються навички читання та письма. Ураження або недорозвиток психічних функцій, що не дають змоги опанувати даною інформацією, призводять до недостатності (затримки) формування логічного мислення, здатності прогнозування.

Розв'язуючи такі завдання діагност виявляє порушення психічної діяльності та дає їм патопсихологічну кваліфікацію; проводить структурний аналіз помічених порушень, виділяє первинні та вторинні симптоми; розробляє програму коригуючих заходів.

Патопсихологічне обстеження дітей дошкільного віку проводиться в ігровій формі. Патопсихологічне обстеження дітей проводиться у формі навчаючого експерименту; якщо в дитини виникають труднощі, їй треба допомагати: це можна зробити у вигляді загальної стимуляції (підбадьорювання, похвала), організації діяльності, навідних запитань, прямої підказки, показу або навчання на матеріалі аналогічного завдання з наступним контролем за перенесенням способу дії. Під час аналізу отриманих результатів слід враховувати, який вид допомоги та якою мірою був наданий дитині і наскільки ця допомога сприяла виконанню завдання; - необхідно фіксувати вислови та емоційно-рухові прояви дитини, але оскільки спілкування психолога, дефектолога з дитиною має бути жвавим, безпосереднім, то не слід відволікатись під час обстеження на тривалі записи, тому інформацію треба здебільшого запам'ятовувати.

Проективні методики мають значні можливості в дослідженні індивідуальних проявів особистості. Проте вони не відповідають вимогам психометричних інструментів, оскільки не виключають впливів на відповіді людини в проективному тесті багатьох ситуаційних факторів: інструкцій, особистості експериментатора, стимулів, тимчасових станів суб'єкта тощо. Крім цього, існує проблема надійності та валідності проективних тестів, оскільки у процесі їх використання спостерігається нестабільність результатів та суперечливість інтерпретацій даних. Однак безумовно позитивним моментом проективних методів є те, що вони полегшують демонстрацію таких змістовних моментів внутрішнього світу суб'єкта, які він часто не в змозі висловити прямо, і допомагають зорієнтуватися у складних властивостях особистості, які часто не підлягають точному виміру або оцінці. Використання проективних методів потребує широкої теоретичної підготовки психолога та наявності практичного досвіду з реалізації методик конкретного типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Блейхер В.М. Клиническая психология. – Ташкент, 2006, 323с.
2. Блейхер В.М., Крук И.В. Патопсихологическая диагностика. – К. , 2006. – 280с.
3. Бурлачук Л. Ф. Исследование личности в клинической психологии. – К. : Вища шк., 2012.
4. Варій М. Й. Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог. спеціальностей. – Львів: Край, 2005. – 456с.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Галян І.М. Психодіагностика: Навчальний посібник. - К.: «Академвидав», 2009. – С. 31-162.
7. Головкова Н. О. Символічна інтерпретація проективної експресивної продукції. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2016. Вип. 5(1). С. 55-60.
8. Грінцова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. – 227 с.
9. Долинська Л. В., Мельничук О. Б, Ісаєвич С. І. Основи психодіагностики: Навч.-темат. план, робоча програма курсу для подвійних спеціальностей з практичною психологією. - К., 2002.
10. Леонгард К. Акцентуации личности. - К., 1981. - 392 с.
11. Карсканова С.В. Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К.Ріфф: процес та результати адаптації. - «Практична психологія та соціальна робота» – №1, 2011. – С. 1-10.
12. Коробко С.Л., Коробко О.І. Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. – 2-ге видання. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 416 с.

13. Корольчук М. С., Осьодло В.І. Психодіагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За аг. Ред.. М.С. Корольчука. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2007. – 400 с.
14. Кузікова С.Б. Увага // Кузікова С.В. Теорія і практика вікової психокорекції: Навч. посіб. для студ. вузів. - Суми: Університетська книга, 2006. – 256с.
15. Кузнецов В.Н. Вопросы выявления нарушений развития психических функций в раннем детстве [Текст] / Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 2. – С. 39-48.
16. Максименко Ю., Фурман А. Майбутнє проєктивних методик: рефлексія прихованих можливостей. Психологія і суспільство. 2017. №3. С. 51-58.
17. Навчання і виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: актуальні питання теорії і методики / за заг. ред. О.О.Максимової, М.А.Федорової. – Житомир: ФОП Левковець, 2016. – У 2-х ч. – Ч. I. – 216 с. С. 109.
18. Комінко С.Б. Кращі методи психодіагностики [Текст] : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. Б. Комінко, Г. В. Кучер. – Тернопіль : Карт-бланш, 2005. – 406с.
19. Конопляста С.Ю. Логопсихологія [Текст] : За ред. М.К. Шеремет / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак ; Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Знання, 2010. – 293 с..
20. Коробко С.Л. Робота психолога з молодшими школярами [Текст] : Методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 416с..
21. Методика дослідження психічних процесів у дошкільників з аутизмом [Текст] / Авт. Т.В. Скрипник. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 72 с. : іл..
22. Никоненко І.О. Діагностичний потенціал проєкційних методик у вивченні особистісних чинників професійної діяльності лікарів-хірургів / «Young Scientist» – № 7 (22) – Part 2 – july, 2015

23. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – 464 с
24. Панок В. Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми : монографія / В. Г. Панок. – Київ : Ніка-Центр, 2017. – 188с.
25. Поліщук В.М. Криза 7 років: феноменологія, проблеми [Текст] : Навчальний посібник / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2005. – 117с..
26. Поліщук С.А. Вольовий розвиток дітей молодшого шкільного віку [Текст] : Навчальний посібник / С. А. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2005. – 160с..
27. Подвальна Н. В. Проективне малювання як спосіб консультативного діалогу. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер. : Педагогіка. 2010. Т. 144, Вип. 131. С. 106-109.
28. Приходько Ю.О. Дитяча психологія: нариси становлення та розвитку [Текст] : Навчальний посібник для студентів педагогічних вузів / Ю. О. Приходько. – 2-ге вид., доповнене. – К. : Міленіум, 2004. – 192 с..
29. Психодіагностика особистості підлітка [Текст] : Навчально-методичний посібник для студентів-бакалаврів педагогічних і психологічних спеціальностей / За ред. О.Д. Кравченко, В.Ф. Моргун. – К. : Слово, 2009. – 136 с..
30. Психологічна служба: навчальний посібник / НАПН України, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи. – 2-е вид., стер. – Кам'янець-Подільський: Рута, 2013. – 328 с.
31. Психолого-педагогічна діагностика школярів / Упоряд. О.Л. Співак. – Х.: Ранок, 2009 – 160 с.
32. Райгородский Д.Я. Практическая психодіагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.
33. Скребец В. А. Психологическая диагностика: Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. К.: МАУП, 2001. — 152 с.

34. Патопсихологічні методики діагностики [Текст] // Патопсихологія : Навчальний посібник для студентів вищих медичних навчальних закладів / С.Д.Максименко, А.П.Чуприков, Є.М.Прокопович, І.В.Рожкова. – К., 2009. – С. 23-41.
35. Терлецька Л. Психокорекція засобами малюнку. – К. : Главник, 2004. – 144 с.
36. Хлівна О.М. Психологічні тенденції використання проєктивних методів в сучасній практичній психології. Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2012. Т. 17, Вип. 8. С. 439-445.

ГЛОСАРІЙ

Адаптивне тестування - різновид тестування, при якому порядок пред'явлення завдань або їх трудність залежить від відповідей випробуваного на попередніх завданнях; використовується найчастіше у формі комп'ютерної форми тестування.

Методика (у психології) - конкретний, приватний спосіб обстеження, призначений для отримання інформації про конкретний психічна властивість у конкретної групи обстежуваних в певних умовах для вирішення заздалегідь поставленої задачі.

Прагматична валідність методики - характеристика методики відносно її ефективності для вирішення практичних завдань, що вирішуються психологами.

Проективна техніка - група особливих методик, призначених для діагностики особистості, що характеризуються невизначеністю стимульного матеріалу, який випробовуваний повинен доповнювати, розвивати, інтерпретувати, а також виконувати інші дії відповідно до інструкції, у процесі яких відбувається проекція особистісних особливостей на їх результати.

Проекція (у застосуванні до особливої групи психодіагностичних методик) - символічне перенесення в область поза внутрішнього світу людини, екстеріоризація його рис, станів і інших психологічних особливостей.

Проекція вторинна - проекція психологом власних індивідуально-психологічних рис і станів на результати проективної методики, отримані від випробуваного; крайня ступінь суб'єктивізму при аналізі та інтерпретації діагностичних результатів.

Тест - стандартизований і зазвичай короткий і обмежений в часі іспит, призначений для встановлення кількісних і якісних індивідуально-психологічних відмінностей між людьми.

Тестовий конструкт - детальний опис сукупності вимірюваних характеристик, що дозволяють здійснити екстраполяцію результатів тестування на реальну освітню або професійну ситуацію, яку моделює тест.

Експресивні (графічні) проєктивні методики - різновид проєктивної техніки, що дозволяє отримати інформацію про психологічні особливості індивіда на основі його малюнків, створених по пам'яті і з використанням уяви.

Якісний аналіз - неформалізований спосіб аналізу діагностичних результатів, спрямований головним чином на виявлення змістовної специфічної інформації про індивіда; вимагає високого рівня кваліфікації психодіагноста, так як вибір категорій і критеріїв якісного аналізу спирається на глибокі знання в галузі психології та психодіагностики.

ДОДАТОК 1.

Інструкція: На бланку тесту необхідно закінчити пропозиції одним або декількома словами.

бланк тесту

1. Думаю, що мій батько рідко
2. Якщо все проти мене, то
3. Я завжди хотів
4. Якби я займав керівну посаду
5. Майбутнє здається мені
6. моє начальство
7. Знаю, що нерозумно, але боюся
8. Думаю, що справжній друг
9. Коли я був дитиною
10. Ідеалом жінки (чоловіки) для мене є
11. Коли я бачу жінку поруч з чоловіком
12. У порівнянні з більшістю інших сімей моя сім'я
13. Найкраще мені працюється з
14. Моя мати і я
15. Зробив би все, щоб забути
16. Якби мій батько тільки захотів
17. Думаю, що я досить здатний, щоб
18. Я міг би бути дуже щасливим, якби
19. Якщо хто-небудь працює під моїм керівництвом
20. Надіюсь на
21. У школі мої вчителі
22. Більшість моїх товаришів не знають, що я боюся
23. Не люблю людей, які
24. Колись

25. Вважаю, що більшість юнаків (дівчат)
26. Подружнє життя здається мені
27. Моя сім'я поводить ся зі мною, як з
28. Люди, з якими я працюю
29. Моя мати
30. Моєю найбільшою помилкою було
31. Я хотів би, щоб мій батько
32. Моя найбільша слабкість полягає в тому
33. Моїм прихованим бажанням в життя
34. Мої підлеглі
35. Настане той день, коли
36. Коли до мене наближається мій начальник
37. Хотілося б мені перестати боятися
38. Найбільше люблю тих людей, які
39. Якби я знову став молодим
40. Вважаю, що більшість жінок (чоловіків)
41. Якби у мене була нормальна статеве життя
42. Більшість відомих мені сімей
43. Люблю працювати з людьми, які
44. Вважаю, що більшість матерів
45. Коли я був молодим, то відчував провину, якщо
46. Думаю, що мій батько
47. Коли мені не щастить, я
48. Найбільше в житті я хотів би
49. Коли я даю іншим доручення
50. Коли буду старим
51. Люди, перевага яких над собою я визнаю
52. Мої побоювання не раз змушували мене
53. Коли мене немає, мої друзі
54. Моїм самим живим спогадом дитинства є

- 55. Мені дуже не подобається, коли жінки (чоловіки)
- 56. Моє статеве життя
- 57. Коли я був дитиною, моя сім'я
- 58. Люди, які працюють зі мною
- 59. Я люблю свою матір, але
- 60. Найгірше, що я мав нагоду зробити, це

Навчальне видання

КАРСКАНОВА
Світлана Вікторівна

ПСИХОДІАГНОСТИКА
(ЧАСТИНА 2)

Навчальний посібник

Формат 60 * 84/16 Ум.друк.арк 9,1. Тираж 100 пр.зам.№534-523

В И Д А В Е Ц Ь